

‘Zo verklaaren wy ons te stellen gelyk wy
doen mits deezen tot Borgen...’

***Een historisch-sociolinguïstisch onderzoek
naar de uniformiteit in laat 18^e-eeuwse
borgbrieven uit Noord-Brabant***

In **A**limentieren alles jngevalle haar hoog Mog:
Resolütie van den 7 September 1731 Todarig dat sij
nimmer sal komen tot Lasten der arme Casse
van Bps voors off andere plaatse alwaar den selve
sij in het vervolg van Tijt metter woon sal kom
ter needer sette alles onder verbant van des armen
Goederen en yncoomste deeser heerlykheit Actum
Beeh en donck den dertende Febrüarij 1700 vijf
Seeventigh en hebbe President en Scheepenen
de minute deeser Bereffens mij ondergeschri
Secretaris ten Protocolle Behoorlyk gelecten
onstont quod atlester was gelectent P. A. Roove
Geregistreert den 25 Febrüarij 1775

Masterscriptie Neerlandistiek: taalkunde
MA Neerlandistiek
Universiteit Leiden

Door: Lusanne Lauwen
Studentnummer: s1336495
Begeleider: Mw. Dr. T.A. Simons
Tweede lezer: Dhr. Dr. G.J. Rutten
Inleverdatum: 6 november 2017

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Theoretisch kader	7
2.1 Historische sociolinguïstiek.....	7
2.2 Ideologieën en taalmythen.....	8
2.2.1 De tunnel/funnel view	8
2.2.2 Ideologie van standaardisatie	9
2.2.3 Ideologie van spelling.....	10
2.2.4 Ideologie van verfransing.....	10
3. Methode.....	12
3.1 Borgbrieven	12
3.2 Corpus	12
3.2.1 Beschrijving corpus	12
3.2.2 Verwerking van het materiaal	14
3.3 Algemene methode.....	14
3.3.1 Vier casestudies	14
3.3.2 OnderzoeksvARIABLEN	15
4. Formulaire taal	16
4.1 Formules en hun functies.....	16
4.2 Werkwijze	17
4.3 Resultaten	18
4.3.1 Opbouw van een borgbrief	18
4.3.2 Text-type formules: ambtelijke brieven	20
4.3.3 Text-type formules: borgbrieven.....	23
4.4 Discussie en conclusie.....	27
5. De genitief	29
5.1 Historische context naamvallen.....	29
5.2 Werkwijze	31
5.3 Resultaten	32
5.3.1 Algemeen resultaat	32
5.3.2 Genitiefconstructies per regio.....	33
5.3.3 Voorkomens genitiefconstructie per formule	33
5.4 Conclusie en discussie.....	36
6. Spelling.....	37
6.1 Spellingsvormen	37
6.1.1 Verlenging van <a> in open en gesloten lettergrepen	37
6.1.2 Diftongen <ei> en <ui>	39
6.1.3 De lange <ij>/<y>	39

6.2 Werkwijze	40
6.2.1 Variabelen	40
6.2.2 Werkwijze	41
6.3 Resultaten	42
6.3.1 De spelling <a>, <aa> en <ae>.....	42
6.3.2 De spelling van diftongen.....	43
6.3.3 De spelling van <ij>/<y>.....	44
6.4 Discussie en conclusie.....	45
7. Verfransing.....	47
7.1 Verfransing van het Nederlands	47
7.1.1 Historische taalsituatie.....	47
7.1.2 Onderzoek Rutten et al. (2015)	48
7.2 Werkwijze	49
7.3 Resultaten	51
7.3.1 Leensuffixen.....	51
7.3.2 Vergelijking met Rutten et al. (2015).....	52
7.3.3 Lexicale ontlening	54
7.3.4 Taalkeuze: Nederlands of Frans	55
7.4 Conclusie en discussie.....	56
8. Discussie.....	57
8.1 Formules.....	57
8.2 Casestudies	58
8.3 Suggesties voor vervolgonderzoek.....	59
9. Conclusie	60
10. Literatuur	61
11. Bijlagen	65
Bijlage 1: Lijst borgbrieven.....	65
Bijlage 2: Transcriptieprotocol.....	71
Bijlage 3: Transscripties	73
Bijlage 3.1 Transcripties Bergen op Zoom en omstreken	73
Bijlage 3.2 Transcripties Den Bosch.....	127
Bijlage 3.3 Transcripties Plaatsen rondom Den Bosch	136

1. Inleiding

Tot voor kort is het beeld dat wij hebben van het taalgebruik in de achttiende eeuw bepaald door onderzoek naar taal in literaire en ambtelijke teksten van de hogere klassen van de samenleving (Simons 2013: 15; Elspaß 2007:3). Eerdere publicaties over het taalgebruik in de achttiende eeuw impliceren dat er in deze periode sprake was van een redelijk gestandaardiseerde schrijftaal (Simons 2013: 15). Tot dan toe richtte het onderzoek zich ook hoofdzakelijk op de ontwikkeling van die uniforme standaardtaal (van der Wal 2006: 7). Van der Wal (2006: 19) stelt echter dat de werkelijke taalsituatie veel gevarieerder en veelzijdiger is dan tot dan toe beweerd werd. De aandacht moet volgens haar verschuiven. Met de achtergrondkennis van de ontwikkeling naar de standaardtaal kan onderzoek nu meer tijd en aandacht besteden aan diversiteit in plaats van aan uniformiteit. Van der Wal (2006: 19) spreekt ook wel over het invullen van ‘intrigerende witte vlekken’, omdat er tot dan toe nog weinig onderzoek gedaan is naar de diversiteit van taalgebruik.

Volgens Van der Wal (2006: 9) moet er gezocht worden naar niet eerder uitgegeven tekstmateriaal. Daarbij doelt zij op *egodocumenten*. Dit is een informeel genre en kan daarom bijdragen aan de talige diversiteit die in beeld gebracht wordt. Dit sluit aan bij de benadering van taal die ook wel *language view from below* wordt genoemd. Vanuit deze benadering wordt voornamelijk de geschiedenis van het alledaags taalgebruik van ‘gewone’ mensen beschreven. Van der Wal (2006: 9) beschrijft dat egodocumenten hier uiterst voor geschikt zijn. Ambtelijke en zakelijke correspondenties kunnen volgens haar hier niet gebruikt voor worden (Van der Wal 2006: 9). Elspaß (2007) denkt hier echter anders over. Volgens hem heeft de benadering ‘language history from below’ twee kanten. De *view from below* ziet hij als net zo eenzijdig als de *view from above*. Volgens Elspaß (2007: 5) moeten taalgeschiedenissen het hele plaatje weergeven, waarin zoveel mogelijk verschillende tekstgenres in voorkomen en zowel taaldata van hogere klassen als van lagere klassen.

Elspaß (2007) gebruikt de term *from below* anders dan Labov (1994), aan wie vaak het begin van de sociolinguïstiek wordt toegeschreven. Volgens de definitie van Labov speelt *language change from above* zich af op het niveau van bewustzijn van de taalgebruiker, waarbij minder vooraanstaande sociale klassen het taalgebruik van de hogere sociale klassen bewust overnemen. *Language change from below* gebeurt volgens Labov (1994) niet bewust. In dat geval kan een taalverandering ontstaan vanuit de lagere sociale klassen en wordt de verandering onbewust overgenomen door hogere sociale klassen. In deze scriptie sluit ik mij aan bij de benadering die Elspaß (2007) benoemt als *language history from below*. Door middel van deze scriptie wil ik bijdragen aan de taalwerkelijkheid van het Nederlands door te kijken naar nieuwe, handgeschreven bronnen die afkomstig zijn uit een onderbelichte regio in onderzoek naar *language history from below*: Noord-Brabant. Doordat de brieven handgeschreven zijn, is variatie te verwachten.

Om bij te dragen aan een stukje van de taalwerkelijkheid in Noord-Brabant onderzoek ik in deze scriptie verschillende taalverschijnselen binnen het genre *borgbrieven*, een genre dat nog niet eerder taalkundig is onderzocht. Melief (1955: 3-4) definieert borgbrieven, ofwel *acten van indemniteit*, als volgt:

Deze acten, die men ook aantreft onder de naam ontlast-brieven, borgbrieven, brieven van garantie en acten van bevrijding, waren een belofte van de overheid of een armbestuur van de plaats van herkomst om een nieuw domicilie te vrijwaren van ondersteuning in geval van armlastigheid. (Melief 1955: 3-4)

Dit betekent dus dat de brieven worden geschreven voor een requirant, ofwel een persoon die gaat verhuizen (van Leeuwen 1996: 148). In het geval dat deze persoon in zijn of haar nieuwe woonplaats tot armoede vervalt, zal de plaats van herkomst zorgen dat de nieuwe woonplaats hier geen lasten van ondervindt.

Borgbrieven werden doorgaans geschreven door secretarissen van de gemeente en namens schepenen, drossaards en burgemeesters. Deze ambtenaren zijn volgens de Vooy (1970: 110) conservatief wat betreft taalgebruik. In dit taalgebruik zouden veel aan het Frans en Latijn ontleende *stadhuiswoorden* voorkomen. Interessant hierbij is dat naast deze Franse stadhuiswoorden ook Nederlandse varianten van deze woorden in het corpus voorkomen, zie voorbeeld 1 en 2.

- 1) *Des Toirconde hebben wij deese door onsen secretaris laten teekenen en met ons Vrijheids Cachet bekragtigen.* (Roosendaal 1776)
- 2) *T'oirconde den Waarheid hebben wij deezen met Stads Zegel doen bekragtigen en door onsen secretaris laten onderteekenen dezen 8 September 17 Seven en Seventig.* (Bergen op Zoom 1777)

In voorbeeld 1 wordt het Franse woord *cachet* gebruikt en in voorbeeld 2 de Nederlandse variant *zegel*. De keuze voor het Franse woord of de Nederlandse variant kan verschillende oorzaken en betekenissen hebben. Zo kan voorbeeld 2 duiden op taalpurisme. In dat geval wordt de Franse vorm opzettelijk vermeden uit protest. Een andere reden kan zijn dat dit verschil duidt op de mate van verfransing van het gemeentebestuur van Bergen op Zoom tegenover het bestuur van Roosendaal.

Naast de keuze tussen Franse of Nederlandse woorden, is er nog meer taalvariatie te vinden in borgbrieven. Ter vergelijking zijn in voorbeeld 3 en 4 twee zinnen uit verschillende borgbrieven onder elkaar gezet.

- 3) *belovende den Armen der stad Bergen op den Zoom, of andere Plaetsen waer denselven sig metter Woon mogte needersetten...* (Roosendaal 1770).
- 4) *tot securiteit van den Armen van Bergen op Zoom en van alle andere plaatsen alwaar den gemelden Hendrik Delhez zig nu oft in't vervolg met er woon zal koomen needer te zetten...* (Woensdrecht 1783).

In deze voorbeelden zijn nog een aantal vormen van taalvariatie terug te vinden. Ten eerste is dat het gebruik van de genitief. In voorbeeld 3 wordt een zogenaamde *historische genitief* gebruikt (*Armen der stad Bergen op Zoom*) en in voorbeeld 4 wordt een *van-constructie* gebruikt (*Armen van Bergen op Zoom*). Een tweede vorm van taalvariatie is de gehanteerde spelling. In voorbeeld 3 wordt bijvoorbeeld de [a:] gespeld met *ae* (*plaetsen* en *waer*) en in voorbeeld 4 wordt de spelling *aa* (*plaatsen* en *alwaar*) gehanteerd.

De drie besproken onderwerpen van taalvariatie: verfransing, naamvalsysteem en spelling, worden in deze scriptie nader onderzocht. Door deze thema's te onderzoeken wil ik antwoord geven op de volgende onderzoeksvragen:

Hoe kan de taal binnen het genre borgbrieven in drie verschillende regio's in Noord-Brabant gekarakteriseerd worden aan de hand van formele taal, naamvallen, spelling en taalcontact met het Frans?

Sluit dit karakter aan bij het idee van de uniforme standaardtaal van ambtenaren aan het eind van de achttiende en begin negentiende eeuw?

Door deze onderzoeksvragen te beantwoorden wil ik bijdragen aan het onderzoek naar de werkelijke taalsituatie aan het eind van de achttiende en begin negentiende eeuw in Noord-Brabant. Daarnaast wil

ik het genre borgbrieven introduceren als onderzoeksobject in de historische sociolinguïstiek en hiermee bijdragen aan het onderzoek naar *language history from below*.

Om deze onderzoeksvragen te beantwoorden bespreek ik in hoofdstuk 2 de theoretische achtergronden van de historische sociolinguïstiek en ideologieën die aan dit onderzoek verbonden kunnen zijn. In hoofdstuk 3 zal ik de methodologie van deze scriptie verder toelichten, waarbij ik inga op de samenstelling van het corpus. In dit hoofdstuk bespreek ik ook wat de relatie is tussen dit onderzoek en de historische sociolinguïstiek. Verder zal ik in dit hoofdstuk een globale beschrijving geven van de methode van onderzoek in de resultatenhoofdstukken. In hoofdstuk 4 zal ik het genre borgbrieven verder typeren door het formulaire karakter van borgbrieven te bestuderen. Hierbij zal ik ingaan op de verschillen in formulegebruik in verschillende gebieden (West-Brabant, Den Bosch en plaatsen bij Den Bosch) in Noord-Brabant. In hoofdstuk 5 en 6 bekijk ik welke genitiefconstructies gebruikt worden en welke spellingsvarianten in de brieven worden gehanteerd. Hierbij kijk ik naar het verschil in taalgebruik tussen de drie regio's. Daarnaast onderzoek ik in hoofdstuk 7 de mate van verfransing van het taalgebruik in de borgbrieven, waarbij ik ook de verschillende gebieden met elkaar vergelijk. Hoofdstuk 8 is het laatste hoofdstuk, hierin bespreek ik de conclusies en discussie van dit onderzoek. Daarnaast zal ik in dit hoofdstuk enkele suggesties doen voor vervolgonderzoek.

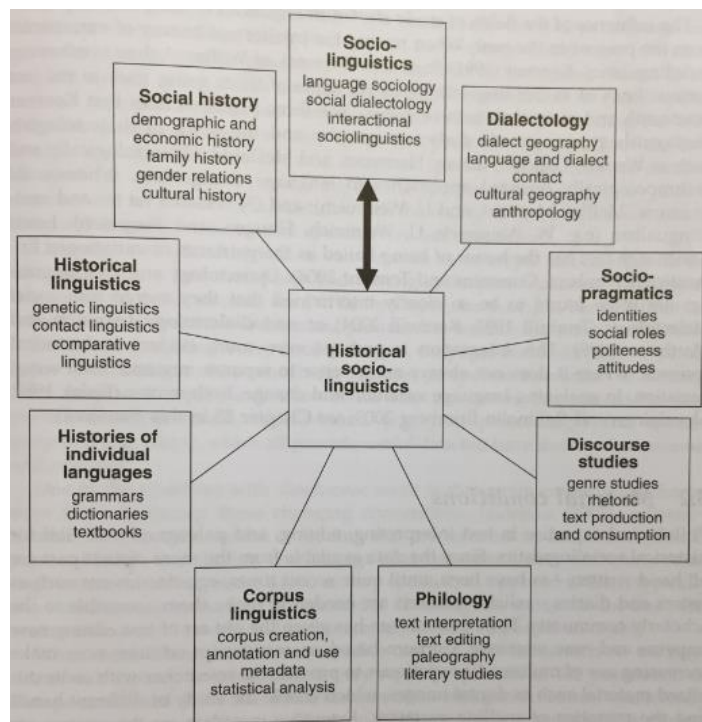
2. Theoretisch kader

2.1 Historische sociolinguïstiek

Het onderzoek van deze scriptie kan geplaatst worden binnen de sociolinguïstiek. Dit houdt in dat taalgebruik afhankelijk kan zijn van externe, sociale factoren (Simons 2013: 17). Onafhankelijke sociale variabelen die binnen dit domein van onderzoek aan bod komen zijn onder andere gender, sociale klasse en leeftijd. In de sociolinguïstiek wordt het verband tussen deze variabelen en taalvariatie onderzocht (Simons 2013: 17-18).

Het begin van de sociolinguïstiek wordt vaak toegeschreven aan William Labov (1963). Zijn werk heeft veel invloed gehad op onderzoek binnen het kader van de sociolinguïstiek (Bovens & Gerritsen 1995: 64). Het onderzoek in deze scriptie kan daarnaast nog gespecificeerd worden en valt dan binnen het kader van de historische sociolinguïstiek. De eerste werken met 'social-historical linguistics' in de naam zijn afkomstig van Romaine (1982) en Tiekens-Boon van Ostade (1987) (Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2014: 24). Dit zijn daarnaast ook de werken waarbij voor het eerst de methode van de sociolinguïstiek op historisch materiaal wordt toegepast (Simons 2013: 18; Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2014: 24). Een groot verschil tussen de historische en de moderne sociolinguïstiek is het onderzoeksmateriaal. Het onderzoek binnen de historische sociolinguïstiek is enkel gebaseerd op historische, geschreven bronnen, omdat het pas vanaf de twintigste eeuw mogelijk is om gesproken bronnen op te slaan.

Bergs (2005: 8-9) plaatst daarnaast de historische sociolinguïstiek in een veld met verschillende domeinen van onderzoek. Bij onderzoek naar historisch materiaal is zoveel mogelijk primaire informatie uit bronnen van allerlei aard gewenst (Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2014: 25). Deze informatiemaximalisatie zorgt voor een verzameling aan gevarieerde perspectieven die nodig zijn om het verleden te begrijpen. Dit kan weergegeven worden in een schema. Dit schema van de historische sociolinguïstiek en omliggende domeinen staat in afbeelding 1.

Afbeelding 1: De historische sociolinguïstiek en aanverwante domeinen van onderzoek.
(Bron: Nevalainen & Raumolin-Brunberg 2014: 27)

In deze scriptie wordt ook informatie uit andere domeinen, verbonden aan de historische sociolinguïstiek, besproken. Door aan te sluiten bij verschillende domeinen van onderzoek geef ik een zo compleet mogelijk beeld van de taalsituatie in borgbrieven. Een voorbeeld is het domein *dialectology* dat aan bod komt doordat het taalgebruik in Noord-Brabant bekeken wordt. De instelling hierbij is om niet alleen te kijken naar het taalgebruik dat later aansluit op de uniforme standaardtaal, maar ook naar verschillen in het taalgebruik. Deze verschillen kunnen bijvoorbeeld veroorzaakt worden door dialecten. Ook het domein *corpus linguistics* sluit aan bij het onderzoek binnen deze scriptie. De taalverschillen in deze scriptie worden onderzocht aan de hand van een uitgebreid en gemotiveerd corpus (zie ook hoofdstuk 3). Daarnaast sluit het aan bij *historical linguistics* omdat deze scriptie beoogt om verschillen tussen taalgebruik te beschrijven en ingaat op vormen van taalcontact. Tot slot sluit het domein *social history* aan, omdat er onderzoek wordt gedaan naar een deel van de demografische geschiedenis van Nederland en Noord-Brabant.

2.2 Ideologieën en taalmythen

2.2.1 De tunnel/funnel view

Een begrip dat onder andere verbonden is aan het onderzoek binnen de historische sociolinguïstiek is ideologie. Blommaert (2006: 241) beschrijft taalideologieën als sociaal ingebedde meta-linguïstische conceptualisaties van taal en de vormen waarin taal gebruikt wordt. Deze ideeën over taal komen niet alleen voor bij sprekers van een taal, maar ook bij taalbeschrijving door taalkundigen (Milroy 2012: 575). Een voorbeeld hiervan zijn verschillende taalgeschiedenissen van het Nederlands. Vaak wordt alleen de geschiedenis van de standaardtaal beschreven en wordt er weinig tot geen aandacht aan andere taalvariëteiten besteed. Deze ideologie, de *tunnel view*, kan uitgelegd worden aan de hand van een metafoor (Watts 2012: 585):

The 'traveler's' view is focused on the return of light at the end of the tunnel and the only possible enlightened goal of a language history is, according this view, the standard language. In addition, the darkness of the tunnel can be interpreted as lack of awareness of a world beyond the walls of the tunnel and predefined narrow focus on emerging from the tunnel into the light. (Watts 2012: 585)

Bij deze ideologie worden taalvariëteiten naast de standaardvariëteit volledig genegeerd (Elspaß 2007: 3). Een tweede ideologie die Watts (2012: 585) bespreekt, de *funnel view*, houdt wel in zekere mate rekening met andere variëteiten. Aan het begin van de taalgeschiedenis worden dan wel alle dialecten besproken, maar wanneer de standaardtaal is ontstaan worden deze variëteiten alsnog genegeerd. Watts (2012: 586) beschrijft deze ideologie als volgt:

This view of language history also implies that the product collected in the bottle is composed of all the ingredients that were poured in at the top of the funnel and that tracing out the history of those ingredients is less important than the final product. (Watts 2012: 586)

Deze *tunnel/funnel view* wordt gevormd door een discours dat wordt geleid door een ideologie die gebaseerd is op verschillende *taalmythen* over ontstaan en bestaan van taal (Watts 2012: 587). Deze mythen worden door Watts (2012) besproken omdat een taalgeschiedenis vaak niet overeenkomt met het werkelijke taalgebruik. In het vervolg van deze paragraaf zal ik een aantal mythen en ideologieën, die van belang zijn voor deze scriptie, bespreken. Een beschrijving hiervan draagt bij aan het beantwoorden van de vraag of het beeld van de gestandaardiseerde eenheidstaal in de achttiende eeuw klopt voor borgbrieven uit Noord-Brabant.

2.2.2 Ideologie van standaardisatie

Tot de zestiende eeuw bestond het Nederlands voornamelijk uit verschillende dialecten. De volkstaal werd echter beschouwd als een ondergeschikte taal aan het Latijn, de taal van de wetenschap en de kerk (Van der Wal 1995: 23). De eerste pogingen om het Nederlands te standaardiseren kwamen halverwege de zestiende eeuw opzetten. Vooral het geschreven Nederlands probeerde men te uniformiseren (Van der Wal & Van Bree 2008: 201). Een nieuw nationaal bewustzijn, onder andere door religieuze en politieke gebeurtenissen, zorgde ervoor dat de Nederlandse volkstaal onder de aandacht kwam (Van der Wal & Van Bree 2008: 184). Het Standaardnederlands ontwikkelde zich voornamelijk vanuit de regio Amsterdam. Voorheen was Antwerpen de stad met het politieke en financiële centrum van de Nederlanden. Door de Val van Antwerpen in 1585 verschoof dit centrum naar Amsterdam (Van der Wal & Van Bree 2008: 184-185; Willemyns 2013: 90).

Doordat de aandacht voor de volkstaal toenam werden de eerste grammatica- en spellingvoorschriften opgesteld. Dit gebeurde echter wel naar voorbeeld van het Latijn, dat voorlopig nog als superieure taal werd gezien (Van der Wal 1995: 28; Van der Wal & Van Bree 2008: 191). Een van de eerste grammatica's werd opgesteld door Hendrick Laurensz. Spiegel en leden van de Amsterdamse rederijderskamer In Liefd' Bloeyende. Deze grammatica was de *Twe-spraack van de Nederduitsche letterkunst* genaamd en is afkomstig uit 1584 (Van der Wal 1995: 26). Een van de eerste spellingen is geschreven door Joos Lambrecht. De titel van deze spelling was de *Nederlandsche Spellinghe* en werd uitgegeven in 1580.

In de zeventiende eeuw ontwikkelde de standaardtaal zich verder onder andere doordat verschillende grammatica's en spellingen bleven verschijnen. Doordat Holland het politieke centrum van de Nederlanden was, hebben vooral Hollandse dialecten invloed gehad op de standaardtaal. Dit betekent echter niet dat de zuidelijke dialecten geen invloed hadden (Van der Wal 1995: 32). Vooral immigranten die na de Val van Antwerpen naar het Noorden immigreerden, zijn verantwoordelijk voor de zuidelijke invloed op de standaardtaal. Zo zijn er bijvoorbeeld leraren uit het Zuiden naar het Noorden verhuisd en zijn er zuidelijke taalelementen terug te vinden in noordelijk lesmateriaal (Van der Wal 1995: 32-33). De invloed van het Zuiden moet echter niet overschat worden. Volgens Van der Sijs (2004: 46) wordt de invloed van de zuidelijke immigranten vaak groter voorgesteld dan dat deze daadwerkelijk is. Van der Sijs (2004: 47-48) beweert namelijk dat er meer immigranten uit andere delen van Nederland en uit Duitsland naar de regio Holland kwamen dan immigranten uit het Zuiden.

Aan het eind van de zeventiende eeuw vond er geleidelijk functie-uitbreiding van het Nederlands plaats (Van der Wal 1995: 36-39; Van der Wal & Van Bree 2008: 221). Dit hield bijvoorbeeld in dat, hoewel Latijn nog wel de voorkeurstaal bleef op het gebied van wetenschap, in steeds meer wetenschappelijke publicaties het Nederlands gebruikt werd. Ook bereikte de Nederlandse standaardtaal steeds meer gebieden en lagen van de bevolking (Willemyns 2013: 93). Dit zou uiteindelijk uitlopen op een achttiende eeuw waarin weinig gebeurde wat betreft spelling en grammatica. De Nederlandse taal zou redelijk uniform zijn in deze periode (Willemyns 2013: 98). Op dit punt is er echter sprake van de mythe van de *noordelijke uniformiteit* (Vosters et al. 2010: 102). Uit onderzoek naar primaire schrijfbronnen blijkt echter dat de taal in de achttiende eeuw nog niet zo uniform was als gesuggereerd werd (Willemyns 2009: 302). Uniformisering werd ook in de negentiende eeuw voortgezet toen de overheid zich met de ontwikkeling van de standaardtaal zou gaan bemoeien (Willemyns 2009: 302) en toen aan het begin van de negentiende eeuw de werken van Siegenbeek (1804) en Weiland (1805) uitgegeven werden. Ook na de negentiende eeuw was er nog geen sprake van een uniforme standaardtaal, want ook in de twintigste eeuw is er nog veel variatie te vinden binnen de standaardtaal (Vosters et al. 2010: 102).

In deze scriptie onderzoek ik deze veronderstelde noordelijke uniformiteit en bekijk ik in hoeverre de standaardtaal in de periode van 1769-1810 werd gehanteerd op het gebied van spelling en

op het gebied van het gebruik van de genitiefnaamval. In de volgende paragraaf werk ik de ideologie met betrekking tot spelling uit. In paragraaf 2.2.4 bespreek ik vervolgens een andere ideologie: de ideologie van de verfransing.

2.2.3 Ideologie van spelling

Vosters, Rutten, Van der Wal en Vandenbussche (2012) noemen de mythen rondom spelling de mythe van het *zuidelijk verval* en de mythe van de *noordelijke uniformiteit*. In 1815 kwamen de Lage Landen weer bij elkaar na twee eeuwen politieke scheiding. Dit resulteerde in een vernieuwd intensief taalcontact tussen de noordelijke Nederlanden en de zuidelijke Nederlanden (Vosters et al. 2012: 135). Voor het Zuiden wordt vaak het gebrek aan gezaghebbende taalkundige normen benadrukt (Vosters et al. 2012: 144). Dit zou resulteren in een chaos in actuele schrijfpraktijken. Men klaagde dat de meeste zuiderlingen nooit de basisregels van hun moedertaal in praktijk geleerd hebben, vanwege de dominantie van het Frans in de hogere klassen (Vosters et al. 2012: 145). Vosters et al. (2012) onderzochten in hoeverre de mythe van het verval van de Vlaamse taal kan worden waargenomen in de praktijk. Hieruit blijkt dat in het gerechtelijke en administratieve domein geen tekenen te vinden zijn van orthografische chaos voor de onderzochte perioden (1823 en 1829) (Vosters et al. 2012: 148). De resultaten laten wel zien hoe het ene systeem van orthografische keuzes vrij geleidelijk wordt vervangen door het andere systeem (Vosters et al. 2012: 148).

Het Noorden wordt vaak gezien als een gebied dat linguïstisch superieur was aan het Zuiden. De zeventiende eeuw wordt in de geschiedenis ingekaderd als de *Gouden Eeuw*, waar een noordelijke schriftelijke norm werd vastgesteld. De uniformiteit die hieruit zou voortvloeien staat in contrast met de ondergang van de taal in Vlaanderen (Vosters et al. 2012: 149-150). De resultaten van het onderzoek van Vosters et al. (2012: 151) suggereren echter dat de Noordelijke spellingsuniformiteit voor een groot deel is gebaseerd op het werk van Siegenbeek (1804). Hier wordt dus wederom vooral gekeken wat er voorgeschreven wordt en niet wat de dagelijkse praktijk is. Dit onderzoek laat dus zien dat de spellingspraktijk in de negentiende eeuw er anders uitziet dan dat ideologieën doen vermoeden.

Bij dit onderzoek moeten echter wel wat kanttekeningen worden geplaatst. In het Noorden is namelijk een corpus van persoonlijke brieven gebruikt, terwijl het in het Zuiden om juridische en administratieve brieven gaat. Dit is geen eerlijke vergelijking, omdat het om twee verschillende genres gaat, waarbij het ene register meer formeel is dan het andere. In deze scriptie onderzoek ik de spelling in Noord-Brabant. Dit gebied zou onder de noordelijke Nederlanden vallen in die tijd. Borgbrieven zijn daarnaast een formeel genre. Hierdoor is de vergelijking met de Zuidelijke Nederlanden eerlijker. Er moet echter wel rekening gehouden worden met het verschil in tijd; 1769-1810 in deze scriptie en 1823 en 1829 in het onderzoek van Vosters et al. (2012). In de periode die in deze scriptie behandeld wordt kwam de *Spelling van Siegenbeek* (1805) uit. Interessant is daarom om de al dan niet aanwezige uniformiteit van de spelling in deze periode te bestuderen.

2.2.4 Ideologie van verfransing

Watts (2012: 588) stelt boven alle mythen een hoofdmythe; de zogenaamde *master myth*, ofwel de *myth of linguistic homogeneity*. Deze mythe slaat terug op het geloof dat een taal *homogeen* en *puur* kan zijn. Iedere samenleving is in deze ideologie in feite monolinguishtisch (Blommaert 2006: 243-244) en contact met andere talen wordt ook gezien als afbreuk aan de *puurheid* van de standaardtaal (Watts 2012: 592-593). De paradox achter deze mythe is dat het een doel wil bereiken dat niet bereikbaar is, omdat een taal nooit een homogeen systeem kan zijn (Watts 2012: 595). Deze mythe zorgt ervoor dat taalgeschiedenissen geschreven worden aan de hand van één taal. Een mix van verschillende talen wordt hierdoor ook uitgesloten en als ongewoon beschouwd (Milroy 2012: 578).

Een voorbeeld van deze mythe is gevormd omtrent de beschrijving van de verfransing in de achttiende en negentiende eeuw (Rutten et al. 2015). In achttiende- en negentiende-eeuwse grammatica's wordt de elite vaak bekritiseerd vanwege hun liefde voor het Frans (Rutten et al. 2015: 150). In die periode werd er gesteld dat het Frans een grote invloed zou hebben gehad op het Nederlands en de eerste taal van de elite was voornamelijk Frans. De traditionele kijk op verfransing stamt van de *standard language ideology* af (Milroy & Milroy 1985). Dit doelt niet alleen op het concept van een geïdealiseerde homogene variëteit, maar ook op de historische ontwikkeling van deze variëteit in het Noorden en de gelijktijdige verzameling van dialecten in het Zuiden. Deze traditionele kijk wordt al door eerder empirisch onderzoek ontkracht: veel bewijzen van verfransing in taalgeschiedenissen zijn gebaseerd op anekdotes en individuen (Rutten et al. 2015: 150). Zo vond Ruberg (2007: 65, 271) in een onderzoek naar taal in correspondentie dat slechts 17% van de brieven van de veronderstelde elite in het Frans geschreven zijn. Schrijvers die juist het Nederlands prefereren worden vaak genegeerd.

De werkelijke taalsituatie komt echter niet altijd overeen met de ideeën die er heersen. De ideologie die Watts (2012) beschrijft dat een taalgebied als homogeen wordt gezien, laat contact met andere talen en andere variëteiten buiten beschouwing (Rutten et al. 2015: 151). Daarom is het ook in het geval van verfransing belangrijk om te kijken naar het werkelijke taalgebruik. Eerder onderzoek van Rutten et al. (2015) naar Franse leenmorfologie in persoonlijke brieven laat zien dat de verfransing van het Nederlands veel minder ver is gegaan dan dat door tijdgenoten en in latere eeuwen beweerd wordt en laten daarmee zien dat *linguistic homogeneity* een ideologie is. In deze scriptie wil ik ook voor het genre borgbrieven bekijken of er daadwerkelijk veel woorden uit het Frans zijn overgenomen, of dat deze vermeende verfransing een ideologie is.

3. Methode

3.1 Borgbrieven

In hoofdstuk 1 is al kort de definitie van borgbrieven aangehaald. In deze paragraaf wordt het ontstaan van borgbrieven nader toegelicht.

Een borgbrief is, zoals beschreven, een belofte van een persoon, de gemeente of een kerkelijke instantie om te betalen voor de zorg die iemand kan krijgen wanneer deze persoon binnen een bepaalde tijd tot armoede zou vervallen (van Leeuwen 1996: 148). De inwoner kreeg deze borgstelling mee als deze uit de stad vertrok.

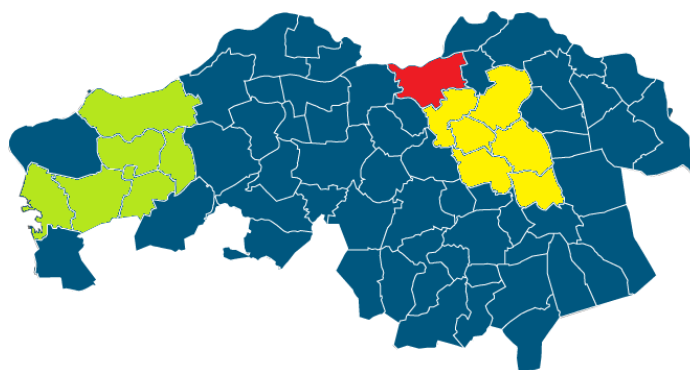
Volgens Van Leeuwen (1996: 150) is het stelsel van borgbrieven ‘vermoedelijk aan het eind van de zeventiende eeuw ontstaan en wel in reactie op gewestelijke regels over de domicilie van onderstand’. Steden zagen het in die tijd soms als last dat zij een stroom aan arme migranten moesten onderhouden en ondersteunen. Om dit te voorkomen begon het uitgeven van borgbrieven (van Leeuwen 1996: 150). Alleen personen die een borgbrief hadden gekregen van hun oude woonplaats konden in hun nieuwe woonplaats intrekken. Migrantten zonder borgbrieven kwamen de stad niet in.

Dit is een globale beschrijving van het ontstaan van borgbrieven. De precieze reden achter de invoering van het stelsel is niet bekend, net als de precieze datum van ontstaan en welke plaatsen borgbrieven gingen sturen (van Leeuwen 1996: 152). Het is wel bekend dat borgbrieven gedurende de achttiende eeuw werden uitgegeven en functioneerden. Vanaf het begin van de negentiende eeuw werden uiteindelijk steeds minder borgbrieven geschreven, omdat het systeem door steeds meer plaatsen bureaucratisch werd bevonden. Dit leidde uiteindelijk tot afschaffing van het systeem.¹

3.2 Corpus

3.2.1 Beschrijving corpus

Het corpus van deze scriptie is een verzameling van 181 brieven. Hiervan zijn 152 brieven te karakteriseren als borgbrieven. Deze brieven zijn afkomstig uit West-Brabant en *plaatsen rondom Den Bosch*. De overige 29 brieven zijn afkomstig uit Den Bosch zelf. Deze brieven lijken meer op een administratieve aantekening dat een borgbrief is verstuurd, dan dat het de borgbrieven zelf betreft. Daarom zijn deze brieven gerekend tot een apart subcorpus, naast het subcorpus van *plaatsen rondom Den Bosch*. De verdeling en ligging van de plaatsen waaruit de brieven afkomstig zijn, is schematisch weergegeven in afbeelding 2. Een overzicht van alle borgbrieven is te vinden in bijlage 1.

Afbeelding 2: Noord-Brabant, groen = corpus *Bergen op Zoom en omstreken*, rood = corpus *Den Bosch* en geel = corpus *plaatsen rondom Den Bosch*. (Bron: eigen bewerking van afbeelding)²

¹ Geraadpleegd op 16-10-2017, via: <http://docplayer.nl/16073611-Borgbrieven-1731-1785.html>

² Geraadpleegd op 24-08-2017, via: <http://www.atlas1868.nl/nb/gem/>

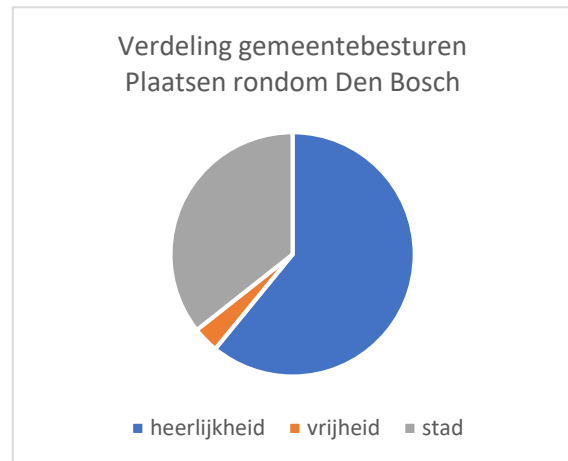
Bij het selecteren van de borgbrieven is op een aantal punten gelet. Om een zo compleet mogelijk beeld te geven van de taal in borgbrieven in de drie regio's in Noord-Brabant heb ik zo veel mogelijk brieven uit verschillende plaatsen geselecteerd. In het corpus uit het archief van Bergen op Zoom zitten echter toch veel brieven uit dezelfde plaats, bijvoorbeeld uit Roosendaal. Dit komt omdat brieven uit Roosendaal vaker in het archief te vinden waren dan brieven uit andere plaatsen. Ik had er voor kunnen kiezen om dan een aantal brieven uit bijvoorbeeld Roosendaal weg te laten. Hier heb ik niet voor gekozen, omdat uit een eerste globale analyse van de brieven bleek dat de taal wel varieert tussen verschillende brieven uit Roosendaal, met name tussen verschillende handschriften. In het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch* zijn de brieven die onderzocht zijn wel meer verdeeld over verschillende plaatsen, omdat dit een veel uitgebreider archief was, met meer keuze tussen brieven.

Daarnaast is er rekening gehouden met het verschil in besturen van plaatsen bij het selecteren van de brieven. Er zijn drie verschillende besturen, te weten *heerlijkheden*, *vrijheden* en *steden*. Een heerlijkheid is een gebied van een heer. Dit gebied stond onder overheidsgezag of viel onder een rechtsgebied met lagere rechtspraak en stond dan onder het gezag van een schout, baljuw of drost.³ Een vrijheid is een heerlijkheid met uitgebreidere rechten. Een vrijheid ontstond wanneer een heerlijkheid te dichtbevolkt werd om van platteland te spreken. De bewoners van een vrijheid bleven onderdanen van een heer net als de bewoners van een heerlijkheid, maar hadden minder verplichtingen tegenover de heer.⁴ In een stad wordt het bestuur gevormd uit stedelingen en worden bestuur en rechtspraak door henzelf uitgevoerd.⁵

In het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* kwam meer variatie van besturen voor dan in het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch*. De verdeling van de verschillende besturen voor beide subcorpora is samengevat in figuur 1 en in figuur 2. Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat het gedeelte 'stad' voor het corpus *plaatsen rondom Den Bosch* vervuld wordt door het corpus van Den Bosch zelf.

Figuur 1: verdeling besturen Bergen op Zoom en omstreken

Figuur 2: verdeling besturen Den Bosch en omstreken

In figuur 1 en 2 is te zien dat de meeste borgbrieven afkomstig zijn van heerlijkheden. In het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch* komen erg weinig brieven uit vrijheden voor. De enige vrijheid waarvan brieven te vinden waren, was Sint-Oedenrode. Er zijn echter niet meer brieven uit Sint-Oedenrode bekeken omdat dan de verdeling van brieven over plaatsen minder gevarieerd zou zijn.

³ Geraadpleegd op 16-10-2017, via: <http://www.juridischwoordenboek.nl/woordenboekhar.html#14521>

⁴ Geraadpleegd op 16-10-2017, via: <http://www.encyclo.nl/begrip/vrijheid>

⁵ Geraadpleegd op 16-10-2017, via: <http://www.stadsrechten.nl/>

Een laatste punt waarop gelet is bij het selecteren van de borgbrieven is het jaartal van de betreffende borgbrief. In het archief van Bergen op Zoom waren de vroegste borgbrieven geschreven in 1769. Dit jaartal is als beginpunt genomen. Daarnaast zijn de laatste borgbrieven die gevonden zijn in het archief geschreven in 1810. Bij het selecteren van borgbrieven zijn de gekozen borgbrieven zo goed mogelijk verdeeld over de periode van 1769 tot 1810, om een zo realistisch mogelijk beeld van de situatie te geven.

3.2.2 Verwerking van het materiaal

De brieven van het corpus uit Bergen op Zoom zijn digitaal te raadplegen via het West-Brabants Archief.⁶ Van deze brieven heb ik de scans gedownload en vervolgens nauwkeurig en diplomatisch getranscribeerd volgens een transcriptieprotocol (zie bijlage 2). Dit protocol is overgenomen uit het proefschrift van Simons (2013).

De brieven uit Den Bosch zijn afkomstig uit het Stadsarchief 's-Hertogenbosch. De brieven waren hier in het archief digitaal beschikbaar. Ook dit betrof scans die ik vervolgens heb getranscribeerd volgens het transcriptieprotocol.

De brieven uit *plaatsen rondom Den Bosch* zijn afkomstig uit het Brabants Historisch Informatiecentrum (BHIC) in Den Bosch. Deze brieven waren nog niet gedigitaliseerd, maar zaten opgeslagen in de gemeentearchieven. Van deze brieven heb ik foto's gemaakt. Hierna heb ik ook deze brieven volgens het transcriptieprotocol getranscribeerd.

3.3 Algemene methode

3.3.1 Vier casestudies

Om de onderzoeksvragen van deze scriptie te beantwoorden, hoe de taal in borgbrieven in drie regio's in Noord-Brabant kan worden gekarakteriseerd en of deze resultaten aansluiten bij het idee van een uniforme standaardtaal van ambtenaren aan het eind van de achttiende en begin negentiende eeuw, onderzoek ik vier verschillende casestudies.

In het eerste hoofdstuk bekijk ik de formules die voorkomen in borgbrieven. Eerst zal ik een beschrijving geven van de opbouw die ik het vaakst in de borgbrieven gevonden heb. Daarna bekijk ik welke formules voorkomen in welke regio's en wat de variatie binnen de formules is. Op deze manier wil ik het genre borgbrief beschrijven. Dit is relevant omdat het hiermee duidelijk wordt op welk positie op een lijn van spreektaal tot schrijftaal borgbrieven gepositioneerd kunnen worden. Koch en Oesterreicher (1985) beschrijven de twee uitersten van deze lijn. Aan de ene kant bespreken zij *Sprache der Nähe* en aan de andere kant *Sprache der Distanz*. Het eerstgenoemde uiterste verwijst naar vertrouwelijke spreektaal met een bekende. Het tweede uiterste verwijst naar geschreven taal die wordt gekenmerkt door een vaste rolverdeling tussen schrijvers die elkaar niet goed kennen. Deze taal heeft volgens Koch en Oesterreicher (1985: 23) het karakter van een openbare monoloog over thema's waarop men niet kan reageren. Door het genre borgbrieven op deze schaal te plaatsen kan bepaald worden aan welk deel van de werkelijke taalbeschrijving dit genre bijdraagt.

In hoofdstuk 5 onderzoek ik de voorkomens van de genitief in het corpus. Hierbij bekijk ik vier verschillende voorkomens van de genitief: de historische genitief, de *van*-constructie, de *s*-constructie en de *z'n*-constructie. Ik kijk hierbij ook naar het verschil van genitiefvoorkomens in verschillende regio's. Daarnaast onderzoek ik in welke formules een bepaalde vorm van genitief de voorkeur heeft. Dit kan namelijk iets zeggen over de mate van conventionalisering van de formule.

In hoofdstuk 6 bespreek ik een aantal belangrijke spellingsvormen uit borgbrieven. Volgens Willemyns (2009: 302) zou er pas sprake kunnen zijn van echte uniformiteit wanneer de overheid zich

⁶ Geraadpleegd op 26-10-2016, via <http://www.westbrabantsarchief.nl>

met de ontwikkeling van de standaardtaal zou gaan bemoeien. Uniformiteit zou pas komen met de spelling van Siegenbeek (1804). In veel taalgeschiedenissen speelt echter het idee dat de spelling in het Noorden aan het eind van de achttiende eeuw al ver gestandaardiseerd is. Vosters, Rutten, Van der Wal en Vandenbussche (2012) noemen dit de mythe van *de noordelijke uniformiteit*. Net als Willemyns (2009) stellen zij dat er pas later, nog later dan Willemyns beweert, sprake is van een uniforme spelling in Noord-Nederland. In dit hoofdstuk wil ik onderzoeken hoe het met die uniformiteit in borgbrieven zit.

In de vierde en laatste casestudie in hoofdstuk 7 bespreek ik de mate van verfransing in borgbrieven. In hoeverre heeft taalcontact met het Frans invloed gehad op de schrijftaal in borgbrieven is de vraag die ik in dit hoofdstuk wil beantwoorden. Volgens De Vooys (1970: 110) wemelde de taal van ambtenaren met ‘stad-huiswoorden’, die aan het Latijn of Frans zijn ontleend. Op basis hiervan verwacht ik veel Franse leenwoorden in het corpus tegen te komen. De vraag is of dit zo is, of dat deze uitspraak is gebaseerd op de mythe van de *verfransing*, waarin de mate van verfransing van het Nederlands overschat wordt. In dit hoofdstuk kijk ik daarnaast of de taal in borgbrieven in meer of in mindere mate verfranst is dan persoonlijke brieven uit diezelfde tijd. Hiertoe vergelijk ik de brieven met het corpus van persoonlijke brieven uit het *Brieven als Buit-corpus*.

3.3.2 Onderzoeksvariabelen

De historische sociolinguïstiek doet onderzoek naar de relatie tussen taalvariatie en onafhankelijke variabelen als gender, sociale klasse, opleidingsniveau en leeftijd (Simons 2013: 17). Aan dit rijtje wil ik ook plaats van herkomst toevoegen. In deze scriptie spelen een aantal van deze variabelen een belangrijke rol. Daarom zal ik in deze paragraaf verschillende variabelen en hun verband met dit onderzoek bespreken.

Het onderzoekscorpus van deze scriptie bestaat uit borgbrieven. Deze brieven zijn terug te vinden onder de *acten van schepenen* in verschillende archieven. Dit betekent dat het ambtelijk materiaal is. In de achttiende eeuw werd het beroep van ambtenaar enkel door mannen uitgeoefend. Deze variabele is dus constant in het corpus.

De tweede variabele is sociale klasse. Deze variabele is ook constant in het corpus. De ambtenaren die borgbrieven schreven hadden hetzelfde beroep. Borgbrieven werden namens drossaards, schepenen en burgemeesters verstuurd. De secretaris van de gemeente was waarschijnlijk de schrijver van deze brief.⁷ Deze secretarissen vallen onder de midden-hoge klasse (Simons 2013: 97).

De variabelen opleidingsniveau en leeftijd zijn moeilijker te bepalen. Omdat secretarissen hetzelfde beroep uitoefenen, ga ik ervan uit dat het opleidingsniveau ongeveer gelijk is. Ze zijn namelijk allemaal voor hetzelfde beroep opgeleid. Leeftijd is een variabele die kan verschillen in het corpus. Deze is echter buiten beschouwing gelaten, omdat de leeftijd van de secretarissen niet vast te stellen is.

Een belangrijke variabele in dit onderzoek is plaats van herkomst. Deze variabele is namelijk niet constant in het corpus. Het corpus is op te delen in drie subcorpora: *Bergen op Zoom en omstreken*, Den Bosch en *plaatsen rondom Den Bosch*. In afbeelding 2 (paragraaf 3.2.1) zijn de plaatsen van de verschillende corpora aangegeven. In deze scriptie wordt onderzocht hoe de taal in borgbrieven varieert tussen deze drie corpora.

⁷ Geraadpleegd op 16-08-2017, via: <http://www.rijckheyt.nl/cultureel-erfgoed/bestuur-zeventiende-en-achttiende-eeuw>

4. Formulaire taal

4.1 Formules en hun functies

Een opvallend kenmerk van borgbrieven is dat ze telkens op dezelfde manier zijn opgebouwd. Deze opbouw bestaat niet enkel uit eenzelfde structuur, vaak komen ook dezelfde zinnen terug en is een bepaald woordgebruik herkenbaar. Dit sluit aan bij de definitie die Wray (2002: 9) hanteert voor *formulaire taal*:

a sequence, continuous or discontinuous, of words or other elements, which is, or appears to be, prefabricated: that is, stored and retrieved whole from memory at the time of use, rather than being subject to generation or analysis by the language grammar.

Wray (2002) ziet dus een willekeurige reeks van regelmatig samen voorkomende woorden als formulair. Deze reeksen kunnen in iedere vorm van taal voorkomen, in ieder genre van zowel geschreven als gesproken taal. De benadering die ik voor dit onderzoek hanteer, is echter specifiek en sluit beter aan bij wat Rutten en Van der Wal (2014: 75) beschrijven als *epistolary formulae*: formulaire reeksen die herhaaldelijk in brieven worden gevonden en zelfs voor een groot deel beperkt zijn tot de taal in brieven. Het onderzoek van Rutten en Van der Wal (2014) gaat over persoonlijke brieven. Deze zijn echter niet onder dezelfde noemer te scharen als borgbrieven. Daarom wil ik voor dit onderzoek de definitie van *epistolary formulae* verder specificeren. De werkdefinitie voor dit onderzoek luidt als volgt:

een opeenvolging van woorden die herhaaldelijk wordt teruggevonden in borgbrieven en voor een groot deel beperkt is tot de taal in borgbrieven.

Hoewel de definitie van Wray (2002) minder specifiek is dan deze definitie, bespreekt zij wel een aantal functies van formulaire taal die ook van toepassing zijn op borgbrieven (2002: 101). De drie hoofdfuncties die zij bespreekt zijn: de vermindering van verwerkingsinspanning voor de spreker (of in het geval van borgbrieven: schrijver), de perceptie van de hoorder (of in het geval van borgbrieven: lezer) (inclusief de identiteit van de schrijver) en de markering van een discours. Belangrijk hierbij is 'that any given expression can have more than one function at the same time' (Wray: 2002: 88).

Ook Rutten en Van der Wal (2014) gaan in op deze functies. Voor de laatste twee genoemde functies van Wray (2002) bespreken Rutten en Van der Wal (2014) drie verschillende termen: *tekst-constitutieve formulae*, *intersubjectieve formulae* en de *christian-ritual formulae*.

De *text-constitutive formulae* markeren het discours van een tekst en worden door Rutten en Van der Wal (2014: 82) ingedeeld in twee verschillende typen: *text-type* en *text-structure*. *Text-type* formules identificeren de tekst als een bepaald genre (Rutten & Van der Wal: 2014: 82). Voor een persoonlijke brief is dit onder andere de adressering, de datum, de openings- en afsluitingsformule, enzovoort. Het is nog niet duidelijk welke formules specifiek het genre borgbrieven identificeren, omdat dit nog een vrij onbekend corpus is. In dit hoofdstuk zal ik deze formules beschrijven, omdat het doel van dit hoofdstuk het typeren van borgbrieven is. *Text-structure* formules zijn daarentegen niet noodzakelijk genrespecifiek. Deze formules geven de overgangen aan van het ene deel van de tekst of het discours naar het andere deel ervan (Rutten & Van der Wal: 2014: 82). Dit type formules bespreek ik niet in dit onderzoek, omdat deze minder van belang zijn voor het typeren van borgbrieven dan *tekst-type* formules.

Bij *intersubjective formulae* gaat het om de interactie tussen de spreker (schrijver) en de hoorder (of lezer). In persoonlijke brieven betreft dit formules met betrekking tot gezondheid, groeten en het onderhouden van contact (Rutten & Van der Wal: 2014: 83). De kans is klein dat deze formules

voorkomen in borgbrieven, omdat hierin geen sprake is van persoonlijk contact. Deze categorie zal ik om die reden buiten beschouwing laten in dit onderzoek.

De *christian-ritual formulae* tot slot plaatst de schrijver of de geadresseerde onder bescherming van God, waarbij de schrijvers identiteit religieus wordt verklaard (Rutten & Van der Wal: 2014: 84). Na eerste verkenning blijkt dat er christelijke formules voorkomen in de borgbrieven. Het lijkt er echter op dat dit iedere keer dezelfde formule is, met dezelfde functie.

Rutten en Van der Wal (2014: 129-172) bespreken ook de eerstgenoemde functie van Wray (2002); de vermindering van de werkinspanning voor de schrijver. De aanname, voor persoonlijke brieven, bij deze functie is dat minder ervaren schrijvers *epistolaire formules* gebruiken als veilige optie (Rutten & Van der Wal: 2014: 129). Formules zouden als geheel uit het geheugen opgehaald kunnen worden en dat kan het schrijven gemakkelijker maken (en daardoor het schrijfproces versnellen). Hoewel dit, in het geval van persoonlijke brieven, een mogelijke verklaring is voor het feit dat schrijvers uit lagere sociale klassen vaker gebruik maken van formules dan schrijvers uit de hogere klassen, gaat dit niet op voor het genre borgbrieven. De schrijvers van borgbrieven, ambtenaren, zijn zeer waarschijnlijk geen onervaren schrijvers gezien hun functie. Daarentegen kan juist ook veel formulair taalgebruik verwacht worden in de borgbrieven vanwege deze functie. Het is aannemelijk dat ambtenaren vaak borgbrieven moesten schrijven en dat het efficiënt zou zijn als dit snel proces was. Bij het versnellen van dit proces kunnen formules helpen volgens Wray (2002: 97): 'Using prefabricated strings, the speaker buys time for processing, and creates a shorter processing route'. Het is relatief eenvoudig om een formule op te halen uit het geheugen. De taalgebruiker hoeft zich hiervoor slechts een formule te herinneren (Rutten & Van der Wal: 2014: 132).

Dit gaat voornamelijk om gesproken taal. Rutten en Van der Wal (2014: 132) vragen zich daarom terecht af welk voordeel 'online taalproductie' heeft op de productie van geschreven taal. Het verschil tussen gesproken en geschreven taal is dat er aan gesproken taal een tijdslimiet zit en aan geschreven taal niet (Rutten & Van der Wal: 2014: 132). Volgens Chafe (1994: 43) heeft geschreven taal 'the property of being *worked over*'. Dit houdt in dat schrijvers tekst kunnen toevoegen, bewerken of herschrijven. Het gevolg hiervan zou zijn dat het voordeel van efficiëntie van formulaire taal verdwijnt voor geschreven taal.

De twee zojuist genoemde voordelen van formulaire taal zouden dus beide niet van toepassing zijn op het genre borgbrieven. Enerzijds omdat de schrijvers van borgbrieven, ambtenaren, geen onervaren schrijvers zijn en anderzijds omdat verwerkingstijd geen rol zou spelen in geschreven taal. Toch is de hoge mate van formulaire taal een belangrijke eigenschap van borgbrieven. Dit heeft naar mijn mening twee redenen. De eerste reden sluit aan op wat hierboven reeds genoemd is. Ambtenaren moeten voor hun functie veel verschillende brieven schrijven en het is dus efficiënt om dat in een zo kort mogelijke tijd te doen. In dit geval verwacht ik dan ook dat de inzet van formules wel helpt bij het versnellen van het proces bij het schrijven en dat borgbrieven in tegenstelling tot persoonlijke brieven veel minder *worked over* zullen zijn. Wanneer standaardformules gebruikt worden hoeven ambtenaren niet meer lang na te denken over de formulering van de brief, dit versnelt het schrijven. Daarnaast markeren formulaire zinnen het discours van een tekst (Wray: 2002: 101), waardoor de ontvanger van een borgbrief snel kan herkennen en gemakkelijk kan lezen. Het gebruik van formulaire zinnen in borgbrieven is dus zowel efficiënt voor de schrijver als voor de ontvanger.

4.2 Werkwijze

In dit hoofdstuk zal ik eerst de algemene opbouw van borgbrieven omschrijven. Vervolgens stel ik vast wat de *text-constitutieve* formules zijn van de tekst, waarbij ik onderscheid zal maken tussen *tekst-type* formules en *tekst-structure* formules. Hierbij zal ik alleen ingaan op de *text-type* formules. Deze formules zullen waarschijnlijk het meest kenmerkend zijn voor borgbrieven. Wanneer een *text-structure* formule vaak voorkomt in het corpus, kan dit ook duiden op een kenmerk van borgbrieven,

maar dit typeert het genre minder duidelijk en zichtbaar dan *text-type* formules. Het doel van dit hoofdstuk is voornamelijk om de borgbrief te typeren, en hier dragen *text-type* formules vooral aan bij.

Als eerste bespreek ik de formules die niet specifiek zijn voor het genre borgbrieven, maar wel in nagenoeg alle brieven voorkomen. Dit gaat om de openingsformule, de slotformule en een formule om de waarheid van de brief te garanderen. Daarna bespreek ik de basisformules van borgbrieven. Dit zijn de formules die zorgen dat een borgbrief een borgbrief is en geen ander genre. Binnen of rondom deze formules komen nog een aantal andere formules voor, die vaker terugkeren in borgbrieven, maar niet noodzakelijk zijn om de brief een borgbrief te laten zijn. Deze formules bespreek in het kort in paragraaf 1.3.3.3.

Daarnaast wil ik zoals in hoofdstuk 3 besproken aan het eind van dit hoofdstuk de borgbrieven indelen op de schaal die Koch en Oesterreicher (1985) hebben opgesteld. Het doel van dit hoofdstuk is immers om het genre borgbrieven te typeren. Wanneer deze getypeerd is, kan deze op de schaal van Koch en Oesterreicher (1985) geplaatst worden en kan er worden bepaald op welk deel van de werkelijke taalsituatie het taalgebruik in borgbrieven aansluit. Zoals besproken staat aan het ene uiterste van de lijn *Sprache der Nähe*, die verwijst naar vertrouwelijke gesprekken met een bekende gesprekspartner. Aan het andere uiterste staat *Sprache der Distanz*, die verwijst naar een taalgebruik met een vaste rolverdeling tussen schrijvers die elkaar niet (goed) kennen.

Om de resultaten te verkrijgen heb ik gebruik gemaakt van een subcorpus, bestaande uit 29 brieven afkomstig uit verschillende regio's en verschillende jaren. Aan de hand van de formules die ik in deze brieven aantrof, heb ik gezocht naar gelijke formules in de andere brieven uit het gehele corpus. Een specificering van het corpus staat samengevat in tabel 1.

Tabel 1: specificatie subcorpus formulaire taal

Plaats	Aantal brieven	Aantal woorden
<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>	10	2188
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	19	3114

Er is onderscheid gemaakt tussen Den Bosch en *plaatsen rondom Den Bosch*, omdat bij het transcriberen al opviel dat deze brieven een andere opbouw hebben en dat formules wat vorm betreft duidelijk van elkaar verschillen. Daarnaast is er voor gekozen om de brieven uit Den Bosch in dit hoofdstuk buiten beschouwing te laten. Deze brieven lijken meer op een korte notitie van het feit dat een borgbrief verstuurd is, dan dat het de borgbrief zelf betreft. Dit vermoeden is bevestigd doordat ik in het Koninklijk Archief in Den Haag brieven uit Den Bosch heb gevonden die wel echt de vorm en inhoud hebben van borgbrieven. In de andere hoofdstukken zullen deze brieven wel gebruikt worden, omdat de bestudering van de taal in deze brieven wel nuttig kan zijn voor het onderzoek, ondanks dat het genre enigszins verschilt.

4.3 Resultaten

4.3.1 Opbouw van een borgbrief

Voor veel brieven geldt dat de opbouw hetzelfde is. Daarom wil ik in deze paragraaf een voorbeeldbrief geven en hier de opbouw van laten zien. Deze brief is geschreven op 10 mei 1775 in Roosendaal. Naast de brief is aangegeven van welke formules er in de delen van de brief sprake is.

1. Drossaerd en schepenen der Vrij-	}	afzender (formulair)
2. -heid Roosendael Baronnie van Breda,		
3. representeerende de armens derselver vrij-	}	borgstelling, beloftes en voorwaarden (minder formulair)
4. -heid verklaeren haar bij deesen te stellen		
5. tot Borgen voor Thomas de swart, zoone		
6. van Gerard de swart, gebooren alhier, beloo-		
7. -vende ingevalle denselven 't Eeniger Tijd tot		
8. Armoede of decadentie mogte koomen te		
9. vervallen /: het geene God nogthans wil		
10. verhoeden:/ den armen van Cruijsland, al-		
11. -waar gemelden Thomas de swart, thans		
12. is woonende, of andere Plaatse waar		
13. hij sigh met de woon, mogte koomen		
14. nedertesetten ten allen Tijden van dersel-		
15. -ver onderhoud en alimentatie, te sullen		
16. indemneren en bevrijden, onder verband		
17. van der voorschreeve Armens middelen		
18. en innekoomen als na regten,		
19. Des Toirconde hebben wij deese door on-	}	waarheidsbetuiging (formulair)
20. -sen secretaris laten teekenen, en met		
21. ons vrijheids cachet bekrachtigen, Hodie		
22. in Collegio den 10. Meij 1775.	}	datum (formulair)
23. Terordonnantie van deselve.		
24. Jan Kerken	}	handtekening (formulair)

In regel 1 tot en met 3 wordt de afzender van de brief geïntroduceerd. Dit is vaak een schepenenbestuur van de gemeente, bestaande uit ambtenaren met verschillende functies. Vaak worden alle verschillende functies benoemd (hier: *drossaerd* en *schepenen*) en soms worden ook alle namen van de ambtenaren gegeven. In dit gedeelte wordt ook altijd de plaats van het bestuur vermeld en onder welk gebied deze plaats valt. Zoals te zien in de voorbeeldbrief viel Roosendaal onder de Baronie van Breda. Als laatste wordt in deze regels af en toe de functie van het bestuur in relatie met de brief vermeld, namelijk dat zij de armen van hun plaats representeren.

Daarna wordt er overgegaan naar de daadwerkelijke borgstelling. Dit deel omvat het grootste gedeelte van de brief, grotendeels bestaande uit formulaire delen. In dit deel staan een aantal onmisbare formules en een aantal formules die per brief variëren. Hier ga ik later in het hoofdstuk dieper op in. Dit grote middenstuk lijkt ook iets meer variabel dan de andere gedeelten van de brief, omdat niet altijd dezelfde formules voorkomen en de formules daarnaast niet altijd op dezelfde wijze zijn geformuleerd.

Hoewel de volgorde van dit deel niet in iedere brief hetzelfde is, is er wel een volgorde die regelmatig terugkeert. Als eerste wordt er een belofte gedaan of een verklaring afgelegd ten opzichte van een persoon. De persoon (requirant van de borgbrief) wordt vaak uitvoerig beschreven. Zo wordt in deze voorbeeldbrief vermeld dat de aanvrager Thomas de Swart een zoon is van Gerard de Swart, en dat hij onder de gemeente Roosendaal is geboren. Hierna volgt een voorwaarde, namelijk dat de persoon *tot borg* wordt gesteld, indien deze tot armoede is vervallen. Deze formule wordt regelmatig gevolgd door een Christelijke formule, namelijk dat God wil verhoeden dat de persoon tot armoede zal vervallen. Vervolgens wordt gesteld dat de plaats waar de requirant naartoe verhuist geen last hoeft te dragen als de requirant tot armoede vervalt, waarbij ook wordt vermeld dat ook andere plaatsen waar

de requirant in het vervolg gaat wonen kosteloos wordt gehouden. In dit voorbeeld wordt tot slot nog genoemd dat deze borgstelling verloopt volgens een reglement.

In het derde gedeelte van de brief wordt aangegeven dat deze brief naar waarheid is geschreven. Hier wordt benoemd dat ter waarheidsbetuiging een vrijheidscachet (dorpszegel) is toegevoegd en dat de secretaris de brief heeft ondertekend.

In het vierde gedeelte wordt de datum vermeld. Deze wordt vaak volgens een formule geschreven. Tot slot volgt de handtekening van de secretaris, die wordt ingeleid door een redelijk vaste formule: 'Ter ordonnantie van deselve'.

Deze brief laat dus zien dat een borgbrief uit vele formules is opgebouwd. Dit wil echter niet zeggen dat er geen variaties zijn tussen borgbrieven. Zoals aangegeven zijn sommige delen van de brief meer formulair dan andere delen. Daarnaast worden ook niet altijd alle formules gebruikt in iedere brief. De verschillen tussen brieven zijn erg interessant. Hiervoor moeten echter wel eerst alle formules in beeld gebracht worden. Dit zal ik in de volgende paragrafen doen.

4.3.2 Text-type formules: ambtelijke brieven

In deze paragraaf zal ik de tekst-type formules bespreken. Deze formules identificeren een tekst als een borgbrief. Eerst zal ik ingaan op openings- en slotformules. Daarna bespreek ik het middendeel van de borgbrief en de formules voor de borgstelling, de beloftes en de voorwaarden.

4.3.2.1 Openingsformules

Door de eerste regel van een borgbrief wordt het duidelijk dat de brief afkomstig is van een schepenenbestuur. De afzenders beschrijven zichzelf in de eerste formule. Varianten 1 tot en met 7 komen in het corpus voor. Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat deze formules niet specifiek zijn voor borgbrieven, maar ook voorkomen in andere ambtelijke brieven.

- 5) *Wij schepenen ondergetekende*
- 6) *Wij schepenen/schoutheth/ burgemeester/ drossaard*
- 7) *Wij [persoonsna(a)m(en)] schepenen der*
- 8) *Wij ondergetekende leden van*
- 9) *Wij leden van het gemeentebestuur*
- 10) *Schepenen/ drossaard/ bailluw van*
- 11) *[Persoonsna(a)m(en)] schepenen van*

De verschillen tussen de opties zijn niet erg groot, deze zitten vooral in het wel of niet gebruiken van het persoonlijk voornaamwoord *wij* en het benoemen van alle aparte functies of het bestuur als geheel. Voor een vergelijking van de resultaten tussen verschillende plaatsen zijn 5, 6 en 7 onder één noemer geschaard. In alle drie de voorbeelden komt zowel het persoonlijk voornaamwoord *wij* voor en worden alle functies apart benoemd. Voorbeeld 8 en 9 zijn voorbeelden met persoonlijk voornaamwoord, maar geen bespreking van alle specifieke losse functies. De functies worden algemeen gehouden door te spreken over 'leden van het gemeentebestuur', welke functies hieronder vallen is niet duidelijk. Tot

slot bevatten voorbeelden 10 en 11 geen persoonlijk voornaamwoord en ook de functies worden niet los van elkaar besproken. De resultaten staan weergegeven in tabel 2.

Tabel 2: Voorkomens van openingsformules

	wij, losse functies	wij, en geen losse functies	geen wij, wel losse functies	geen wij, geen losse functies	overig	totaal
<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>	38/54 (70,3%)	10/54 (18,5%)	4/54 (7,4%)	0/54 (0,0%)	2/54 (3,7%)	54/54 (100%)
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	59/98 (60,2%)	2/98 (2,0%)	25/98 (25,5%)	7/98 (7,1%)	5/98 (5,1%)	98/98 (100%)

De resultaten in tabel 2 laten zien dat een formule met *wij* en het benoemen van de losse functies het vaakst gebruikt wordt. Dit is meteen ook de meest uitgebreide versie van de openingsformule. Dit is een opmerkelijk resultaat. Hierboven heb ik beschreven dat ambtenaren waarschijnlijk veel brieven moeten schrijven en om dit efficiënt te doen, is het niet onwaarschijnlijk dat zij vaak gebruik maken van formules. In dit licht is het wel opvallend dat de meest uitgebreide openingsformule het vaakst voorkomt, omdat dit het minst efficiënt lijkt.

De resultaten heb ik vervolgens specifiek bekeken. Hierbij vond ik een aantal opvallende resultaten. In het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch* wordt in 18,5% van de gevallen wel het persoonlijk voornaamwoord *wij* gebruikt, maar worden er geen losse functies beschreven. De voorkomens uit deze categorie blijken afkomstig te zijn uit brieven uit twee plaatsen: Erp en Veghel. Het corpus bevat totaal zes brieven uit Erp en in alle zes de brieven wordt dezelfde formule gebruikt. In Veghel wordt in vier van de zeven brieven gebruik gemaakt van deze formule. In de andere drie gevallen wordt zowel het persoonlijk voornaamwoord *wij* gebruikt, als de losse functies benoemd. In het geval van *Bergen op Zoom en omstreken* wordt in 25,5% procent van de gevallen de categorie aangetroffen zonder *wij* en met losse functies. Ongeveer twee derde van deze gevallen is afkomstig uit Roosendaal, dat zijn zestien brieven.⁸ Totaal bevat het corpus negentien brieven uit Roosendaal. Dit, en het eerste voorbeeld, geven dus aan dat de variatie in het gebruik van de openingsformule voornamelijk bepaald wordt door verschillen tussen lokale besturen, in plaats van door verschillen tussen beide corpora.

Verder heb ik gekeken of het gebruik van openingsformules na verloop van tijd verandert. De formules uit het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* vallen hierbij op. In zeven gevallen wordt in dit corpus geen *wij* gebruikt en worden de functies ook niet los beschreven. Zes van deze zeven gevallen zijn afkomstig uit brieven na 1804. Sterker nog, er worden na 1804 geen andere openingsformules meer aangetroffen.

Na de openingsformule volgt een formule die op de openingszin betrekking heeft. In de openingsformule wordt, zoals hierboven beschreven, de naam van het bestuur vermeld dat de borgbrief heeft verstuurd. In sommige gevallen wordt er nog expliciet vermeld dat dit bestuur de armen van desbetreffende gemeente representeert. Een voorbeeld hiervan staat in 12.

12) *Drossaard en schepenen der Vrijheid Roosendael Baronnie van Breda, representerende de Armens denselver Vrijheid*

⁸ Hierbij moet overigens wel opgemerkt worden dat bijna 20% van de brieven in het corpus afkomstig is uit Roosendaal. Dit zijn relatief veel brieven in verhouding tot andere plaatsen. Dit resultaat laat wel zien dat de formule in Roosendaal redelijk consequent gebruikt wordt, omdat deze vorm van de formule ook in bijna alle gevallen terugkomt.

Opvallend is dat deze formule alleen voorkomt bij borgbrieven uit *Bergen op Zoom en omstreken*. In 30,6% van de brieven komt deze formule voor. Precies de helft van de voorkomens, is afkomstig uit Roosendaal. Dit zijn in totaal vijftien brieven van de negentien brieven die in het totaal uit Roosendaal afkomstig zijn. In Roosendaal wordt dus redelijk consequent deze formule toegepast. Andere plaatsen die deze formule redelijk consequent gebruiken zijn Noordgeest (in drie van de vier gevallen) en Woensdrecht (vijf van de zes gevallen). Verder valt op dat deze formule in 1786 voor het laatst voorkomt. Daarna wordt de formule niet meer gebruikt, ook niet in een andere vorm.

4.3.2.2 Slotformules

In de brieven worden verschillende slotformules gebruikt, waarin, in de meeste gevallen, de datum en plaats van de afgifte van de borgbrief worden vermeld. Ook deze formules zijn niet specifiek voor borgbrieven en komen ook voor in andere ambtelijke brieven.

12) *Actum* [plaats] *in Collegio den* [datum]

13) a. *deezen* [datum]

b. *Op heden/ Hodie in collegio den* [datum]

14) *Actum ter secretarje der Heerlykheid* [plaats]

In voorbeeld 12 wordt in de formule zowel de datum als plaats gegeven. In voorbeelden 13a en 13b wordt alleen de datum vermeld. In het ene geval gebeurt dit met enkel een lidwoord voorafgaand, in het andere geval is de formule uitgebreider. In voorbeeld 14 wordt tot slot alleen de plaats vermeld. Er moet overigens opgemerkt worden dat er binnen deze formules nog veel sprake van variatie is, bijvoorbeeld in de keuze van de vervoeging van het lidwoord. Het naamvalgebruik binnen formules zal ik in het volgende hoofdstuk bespreken. De resultaten van de voorkomens van deze formules staat samengevat in tabel 3.

Tabel 3: Voorkomens van slotformules

	plaats + datum	lidwoord + datum	datum uitgebreid	plaats	overig	totaal
<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>	51/54 (94,4%)	1/54 (0,02%)	0/54 (0,0%)	0/54 (0,0%)	3/54 (0,06%)	54/54 (100%)
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	57/98 (58,1%)	16/98 (16,3%)	19/98 (19,4%)	5/98 (0,1%)	1/98 (0,01%)	98/98 (100%)

Uit tabel 3 blijkt dat in het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* meer variatie is in de slotformule dan in *plaatsen rondom Den Bosch*. In beide corpora wordt echter in de meeste gevallen zowel datum als plaats vermeld. In het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* wordt daarnaast een aantal keer wel de datum vermeld, maar geen plaats. In slechts enkele gevallen wordt alleen de plaats benoemd en de datum niet. Er zijn verder geen opvallende resultaten met betrekking tot consequentie van het gebruik van een bepaalde formule door een plaats of met betrekking tot het tijdsverloop.

4.3.2.3 Waarheidsbetuiging

De laatste formule die niet specifiek is voor het genre borgbrieven, is de formule waarin de schrijver van de borgbrief aangeeft dat de brief naar waarheid is geschreven en dat de brief door de (substituut) secretaris is getekend en/ of met het dorpszegel is verstuurd. Deze formule duid ik in het kort aan met *waarheidsbetuiging*. Opvallend aan deze formule is dat deze alleen in het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* voorkomt. De formule komt het vaakst voor in twee verschillende vormen. Deze staan in voorbeeld 15 en 16 geformuleerd.

15) *In kennisse der waarheid hebben wij desen met stads cachet bekrachtigten door onsen secretaris doen ondertykenen.*

16) *Des Toirconde hebben wij deese door onsen secretaris laeten ondertekenen*

Van voorbeeld 15 zijn er daarnaast nog drie opvallende varianten aan het begin van de formule. De formulering *in kennisse* in 15 wordt vaak vervangen door *toirconde* of in het derde geval worden beide varianten gebruikt. Variant 16 komt echter alleen voor met *toirconde*. Bij 15 staat daarnaast dat de borgbrief door de secretaris wordt ondertekend, en dat op de brief een stadszegel is bevestigd. In 16 wordt het laatste deel weggelaten. Een variant waarbij het eerste deel wordt weggelaten, komt niet voor in het corpus. De resultaten per variant staan samengevat in tabel 4.

Tabel 4: Voorkomens van waarheidsbetuiging

	Ondertekening secretaris + stadszegel <i>In kennisse</i>	Ondertekening secretaris + stadszegel <i>toirconde</i>	Ondertekening secretaris + stadszegel <i>beide</i>	Ondertekening secretaris	Ontbreekt
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	8/98 (11,2%)	54/98 (45,9%)	13/98 (12,2%)	3/98 (3,1%)	20/98 (22,4%)

De resultaten in de tabel laten dus zien dat voorbeeld 15 het meest voorkomt. Voorbeeld 16 komt nauwelijks voor. De variant met *toirconde* komt het vaakst voor in het corpus. Dit kan ook verklaren waarom bij voorbeeld 16 alleen *toirconde* is gevonden en geen andere variant: de drie voorkomens zijn in dat geval *per toeval* alle drie geformuleerd met enkel *toirconde*.

Bij analyse van de resultaten per plaats valt op dat in Etten de formule relatief vaak ontbreekt, namelijk in zes van de acht gevallen. Verder levert dit geen opvallende resultaten op. Daarnaast is ook geen opvallend resultaat door de tijd heen op te merken.

Er is echter nog een verschil tussen *waarheidsbetuigingen* die ik hier nog niet besproken heb. In sommige formules wordt de formulering *dorpszegel* gebruikt en in andere formules *dorpscachet*. In 42 brieven komt de variant *dorpszegel* voor en in 33 brieven komt *dorpscachet* voor. In een later hoofdstuk, over de verfransing van taal in borgbrieven, ga ik verder in op deze resultaten.

4.3.3 Text-type formules: borgbrieven

De reeds besproken formules zijn niet specifiek voor het genre borgbrieven. Deze formules komen ook in andere ambtelijke brieven voor. Borgbrieven bevatten ook veel formules die wel specifiek zijn voor het betreffende genre. Deze formules bespreek ik in het vervolg van dit hoofdstuk.

4.3.3.1 Belofteformules

Nadat de afzender(s) van de brief zijn vermeld en de stad vanuit waar de borgbrief is verstuurd bekend is gemaakt, al dan niet met de verklaring dat deze stad de armen van hun eigen stad representeert, volgt de tot borgstelling. Deze borgstelling kan op drie manieren gedaan worden. Ten eerste kan een persoon tot borg gesteld worden (zie voorbeeld 17). Naast persoonlijke borg kan het gemeentebestuur ook een andere plaats beloven garant te staan (zie voorbeeld 18). Tot slot wordt af en toe in borgbrieven beloofd om de armen (indien nodig) terug in te nemen in de stad van herkomst (zie voorbeeld 19).

17) *verklaeren haar bij deesen te stellen tot Borgen voor [na(a)m(en)]*

18) *belovende [...]⁹ den armen van [plaats], [...]¹⁰ ten allen Tijden van derselver onderhout en alimentatie, te sullen indemneren en bevrijden*

19) *ingeval [na(a)m(en)] tot armoede mochten koomen te zullen zorgen dat dezelve naar hier genoomen van den armen onderhouden*

Voorbeeld 17 en 18 komen beide voor in de voorbeeldbrief in paragraaf 1.2, voorbeeld 19 niet. Het komt in het corpus geen enkele keer voor dat alle drie de formules in één borgbrief worden gebruikt. De resultaten van het voorkomen van deze formules staat in tabel 5.

Tabel 5. Voorkomens van belofteformules.

	Persoonlijke borg	Borg voor plaats	Terug innemen in plaats van herkomst	Ontbreekt
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	77/98 (78,5%)	87/98 (88,8%)	6/98 (6,1%)	3/98 (3,1%)
<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>	48/54 (88,9%)	49/54 (90,7%)	0/54 (0,0%)	0/54 (0,0%)

De tabel laat zien dat in de meeste gevallen een persoon of een plaats tot borg wordt gesteld. Het komt slechts enkele keren voor dat het gemeentebestuur schrijft dat een arme terug ingenomen kan worden in de plaats van herkomst. Deze laatste formule is daarnaast alleen teruggevonden in brieven uit *Bergen op Zoom en omstreken*.

Zoals te zien ontbreekt de formule in enkele gevallen in dit laatstgenoemde corpus. In deze drie gevallen wordt vermeld dat personen die gaan verhuizen zich altijd goed gedragen hebben binnen hun oude plaats. Er is in deze brieven eerder sprake van een *cautie voor goed gedrag* dan van een borgbrief.¹¹

Bij verdere bestudering vallen nog een aantal zaken op. Zo komen de persoonlijke borg en borg voor plaatsen in borgbrieven vaak naast elkaar voor (zie voorbeeldbrief paragraaf 4.3.1). In het corpus *Bergen op Zoom en omstreken* komen deze formules in 72 brieven naast elkaar voor (73,4%) en in het corpus *plaatsen rondom Den Bosch* in 43 brieven (79,6%). Verder komt de belofte om een

⁹ [...] = *ingevalle denselven 't Eeniger Tijd tot Armoede of decadentie mogte koomen te vervallen /:het geene God nogthans wil verhouden:/*, is hier buiten beschouwing gelaten, omdat dit andere formules betreft.

¹⁰ [...] = *alwaar gemelden Thomas de sward, thans is woonende, of andere Plaatse waar hij sigh met de woon, mogte koomen nedertesetten*, is hier buiten beschouwing gelaten, omdat dit een andere formule betreft.

¹¹ Bij het bekijken van verdere formules zijn deze drie brieven buiten beschouwing gelaten, bij de opening-, afsluiting-, en waarheidsformule zijn deze wel meegerekend.

persoon terug te nemen in de plaats van herkomst twee keer voor zonder andere belofte. In de andere vier gevallen komt dit voor in combinatie met de belofte om de andere plaats niet tot last te zijn.

Deze resultaten laten zien dat de borgstelling (ofwel de beloftes) een belangrijk en onmisbaar onderdeel zijn van de borgbrief. Deze formules vormen de basis van de borgbrief. De formules worden vaak met dezelfde woorden uitgedrukt. De volgorde in combinatie met andere formules verschilt echter vaker. Vanwege de talrijke mogelijke variaties, bespreek ik hiervan niet de specifieke voorkomens. In het vervolg van deze paragraaf bespreek ik andere veel voorkomende formules in borgbrieven.

4.3.3.2 Voorwaarden

Naast beloftes spelen ook voorwaarden een belangrijke rol in borgbrieven. In het corpus komen twee soorten voorwaarden voor. Hiermee wordt gesteld dat de borg alleen geldt indien aan deze voorwaarden is voldaan. De eerste voorwaarde is dat de personen die verhuisd zijn tot armoede geraakt moeten zijn (zie voorbeeld 20). Deze formule wordt vaak nog versterkt met de voorwaarde dat de persoon zodanig arm moet zijn, dat hij of zij hulp nodig heeft (zie voorbeeld 20a). De tweede voorwaarde die gesteld wordt, is dat de plaats waar de persoon is gaan wonen, zelf ook borgbrieven mee moet geven aan hun inwoners indien zij gaan verhuizen (zie voorbeeld 21).

20) *ingevalle denselven 't Eeniger Tijd tot Armoede of decadentie mogte koomen te vervallen*
20a) *sodaning dat de arme casse nodig had*

21) *indien dezelve Plaatsen gewoon zijn insgelijk Borgbrieven aan hunne inboorlingen, die na elders gaan woonen te geven*

Deze voorwaarden zijn niet noodzakelijk voor de borgbrief. Het is immers mogelijk om tot borg te staan voor een persoon, terwijl deze niet arm geworden is, of als de plaats van bestemming geen borgbrief aan inwoners geeft. Om juridische redenen kan een ambtenaar er echter voor kiezen om deze formules wel op te nemen. De voorkomens van bovenstaande formules zijn samengevat in tabel 6.

Tabel 6. Voorkomens van voorwaardeformules

	Indien [naam] tot armoede vervalt	Zodanig dat hij/zij hulp nodig heeft	Indien de andere plaats ook borgbrieven geeft
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	90/95 (94,7%)	7/95 (7,4%)	16/95 (16,8%)
<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>	46/54 (85,2%)	11/54 (20,4%)	0/54 (0,0%)

De resultaten laten zien dat het in armoede zijn van de betreffende persoon de belangrijkste voorwaarde is. Deze voorwaarde komt in het merendeel van de brieven voor. De toevoeging hieraan, dat de armoede zodanig moet zijn dat hulp geboden moet worden, wordt in *plaatsen rondom Den Bosch* vaker gebruikt (20,4% van brieven) dan in *Bergen op Zoom en omstreken* (7,4% van de brieven). De voorwaarde dat andere plaatsen zelf ook borgbrieven moeten geven, komt alleen voor in *Bergen op Zoom en omstreken*. Bij nadere bestudering valt daarnaast op dat deze voorwaarde pas vanaf 1782 voorkomt in het corpus. Blijkbaar gingen steeds minder plaatsen borgbrieven geven aan hun inwoners. Uiteindelijk werden er ook vanaf 1811 officieel geen borgbrieven meer gegeven.

4.3.3.3 Overige formules

In de voorgaande paragrafen zijn de formules besproken die het meest kenmerkend zijn voor de borgbrief. Borgbrieven bevatten echter nog veel meer formules. Deze komen iets minder regelmatig voor en zijn ook iets minder van belang voor het genre, maar zijn wel genrespecifiek. Daarnaast worden deze formules vaak gecombineerd met een van bovenstaande formules, het is dan een soort subformule bij een hoofdformule. Voorbeeld 20a zou hier bijvoorbeeld ook onder kunnen vallen. Een voorbeeld van iedere overige formule is gegeven in voorbeeld 22 tot en met 31.

22) Gedoopt en geboren:

gebooren in kruisland onder deeze iurisdictione en gedoopt te wouw

23) Verhuizen:

Zich met den woon onder Steenberggen zullen nederzetten

24) Andere plaatsen krijgen ook garantie:

of andere plaatsen daar hij sig met der woon mogt komen neer te setten

25) Borg van de Roomsche Kerk:

Wij hem uit de Collecte, in de Roomsche Kerk alhier gedaan wordende

26) Rechtelijke verantwoording:

Onder verband van Arme middelen als na Regten

27) Dezelfde borg als armen heden krijgen:

Waarvoor verbinden de inkomsten van onse arme goederen preesent en toekomende

28) Goed gedrag:

Van een onbesproken gedrag

29) Borgbrief wordt gevraagd door plaats van bestemming:

En vermits Heeren Regenten aldaar van voorne Adriaen Doggen Requireeren Een borg brief

30) Regels van Haar Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der verenigde Nederlanden:

Ingevolge de Resolutien van Haar Hoog Mogende de Heeren Staten Generaal der verenigde Nederlanden, dat is 7^e September 1731 en 3^e April 1751

31) Religieus:

dat God gelieve te verhoeden

Bovenstaande voorbeelden geven een manier van formuleren weer van verschillende formules. In het corpus komen echter ook andere varianten voor. Voorbeeld 31 wordt bijvoorbeeld ook als volgt geformuleerd:

32) *Dat God verhoede*

Ook bij de andere voorbeelden komen er verschillende varianten voor. Deze zal ik hier niet uitgebreid bespreken. Het aantal voorkomens van de voorbeeldformules is wel geteld. Een samenvatting van deze resultaten staat in tabel 7.

Tabel 7. Voorkomens van overige formules in borgbrieven

Voorbeeld:	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	57/95 (60,0%)	23/95 (24,2%)	51/95 (53,7%)	15/95 (15,8%)	41/95 (43,2%)	0/95 (0,0%)	2/95 (2,1%)	37/95 (38,9%)	18/95 (18,9%)	39/95 (41,0%)
<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>	43/54 (79,6%)	26/54 (48,1%)	47/54 (87,0%)	0/54 (0,0%)	8/54 (14,8%)	27/54 (50,0%)	38/54 (70,3%)	38/54 (70,3%)	46/54 (85,5%)	26/54 (48,1%)

De resultaten in de tabel laten zien dat de formules die staan opgesomd in 18 tot en met 27 allemaal regelmatig voorkomen in het corpus. Dit laat zien dat deze formules gezien kunnen worden als kenmerk van een borgbrief. Het is echter niet noodzakelijk dat iedere formule in iedere borgbrief voorkomt. De ene formule komt dan ook vaker voor dan een andere formule.

Daarnaast zijn ook de verschillen duidelijk tussen de twee regio's. In de meeste gevallen komen de formules in allebei de regio's voor. In twee gevallen niet. Zo komt het in *plaatsen rondom Den Bosch* nooit voor dat de kerk garant staat voor inwoners die zich in een andere stad gaan vestigen en in *Bergen op Zoom en omstreken* wordt geen enkele keer vastgesteld dat iemand die tot armoede valt evenveel zal krijgen als de armen van nu, of armen die in de toekomst nog komen. In dit corpus wordt daarnaast slechts twee keer het gedrag van personen beschreven. In *plaatsen rondom Den Bosch* komt dit veel vaker voor.

4.4 Discussie en conclusie

In dit hoofdstuk zijn formules in borgbrieven nader bekeken. Hieruit is gebleken dat borgbrieven grotendeels (al dan niet volledig) formulaire zijn. Als eerste zijn de formules onderzocht die zowel in borgbrieven voorkomen als in andere ambtelijke brieven: de openingsformule, de slotformule en een waarheidsbetuigingsformule. De openingsformule varieert per plaats, meer dan per brief. Het grootste verschil tussen het corpus *Bergen op Zoom en omstreken* en het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch*, zit in de toevoeging van de openingsformule dat de afzenders van de brief de armen van hun gemeente representeren. Dit komt alleen in *Bergen op Zoom en omstreken* voor.¹² Ook de waarheidsbetuigingsformule komt alleen in het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* voor. De slotformule komt daarentegen in beide corpora voor. Vooral in *plaatsen rondom Den Bosch* is er weinig variatie gevonden in deze formule tussen verschillende brieven. In *Bergen op Zoom en omstreken* wordt regelmatig alleen de datum vermeld en de plaats achterwege gelaten. De vraag bij dit resultaat is hoe deze formules het genre borgbrieven karakteriseren. De formules zijn niet specifiek voor borgbrieven, maar ook niet allemaal specifiek voor ambtelijk materiaal. Daarom zijn dit naar mijn mening niet de formules die borgbrieven karakteriseren, maar wel formules die in borgbrieven voorkomen en bijdragen aan het formulaire karakter. Deze formules bepalen echter niet het formulaire karakter van borgbrieven, omdat dergelijke formules ook in andere genres kunnen voorkomen. Hierdoor maken deze formules dus borgbrieven niet meer formulaire dan andere genres. Voor vervolgonderzoek zou het interessant zijn om te kijken in hoeverre deze formules daadwerkelijk overeenkomen met formules met dezelfde inhoud in ander ambtelijk materiaal.

Na deze formules zijn de formules onderzocht die specifiek zijn voor het genre borgbrieven. Uit de resultaten bleek dat er een aantal formules zijn die erg consequent voorkomen (al dan niet in alle brieven). Deze formules vormen de basis van de borgbrief. Het gaat hierbij om belofteformules en om bepaalde voorwaarden die gesteld worden. In bijna alle gevallen wordt zowel een persoon

¹² Deze formule is echter wel specifiek voor borgbrieven en niet voor het gehele genre ambtelijke brieven.

gegarandeerd van borg als de plaats waar deze persoon naar toe verhuist. In *Bergen op Zoom en omstreken* wordt een enkele keer de belofte gedaan dat de persoon terug in de stad wordt ingenomen en daar verzorgd wordt. De belangrijkste voorwaarden is logischerwijs dat de persoon die borggarantie krijgt tot armoede vervallen moet zijn, voordat hij of zij borg krijgt. In beide corpora wordt er een aantal keer aan toegevoegd dat de betreffende persoon dusdanig arm moet zijn dat hulp vereist is. In het corpus *Bergen op Zoom en omstreken* wordt in een op de zes gevallen nog toegevoegd dat de plaats waar de betreffende persoon gaat wonen, zelf ook borgbrieven moet toekennen aan hun *inboorlingen*. Deze formules, die wel specifiek zijn voor borgbrieven, bepalen wel het formulaire karakter van borgbrieven. Dit zijn formules die buiten borgbrieven niet voorkomen. Daarnaast zijn er weinig tot geen delen borgbrieven die geen formules bevatten, dit geeft ook het hoge formulaire karakter van borgbrieven aan.

Dit hoofdstuk heeft laten zien welke formules belangrijk zijn in borgbrieven. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen formules die vaak in borgbrieven voorkomen en formules die er soms in voorkomen (maar wel zodanig regelmatig dat deze als formulair kunnen worden beschouwd). De veronderstelling daarbij is dat deze formules vrijer worden gebruikt en dat ze misschien minder formulair of gefixeerd zijn dan formules die standaard voorkomen in borgbrieven, of misschien wel standaard in ambtelijke brieven. Daarnaast heeft dit hoofdstuk laten zien dat er duidelijke verschillen zitten tussen de formulering van de borgbrief in verschillende regio's. In beide regio's wordt hetzelfde bedoeld en ook min of meer hetzelfde gezegd, maar ze gebruiken daar soms wel en soms niet dezelfde formules voor. Er is dus blijkbaar geen standaardmodel voor borgbrieven waar alle plaatsen mee werkten. Per plaats of regio is er misschien wel sprake van iets als een voorschrift om borgbrieven te schrijven.

Tot slot is in dit hoofdstuk het karakter van borgbrieven geschetst. Hiermee kan dit genre dus op de schaal van *Sprache der Nähe* tot *Sprache der Distanz* geplaatst worden. Uit de resultaten blijkt dat een borgbrief een monoloog is waar in principe niet op geantwoord kan worden. Borgbrieven worden naar personen gestuurd die de secretaris waarschijnlijk niet goed kent. Het thema in borgbrieven ligt vast en daarnaast zijn ze objectief. Dit zijn allemaal kenmerken die Koch en Oesterreicher (1985: 23) aan de kant van *Sprache der Distanz* plaatsen. Dit betekent dat het taalgebruik in borgbrieven bijdraagt aan de taalwerkelijkheid van geschreven formulaire taal en dat deze taal ver weg ligt van de gesproken 'persoonlijke' taal. Een vraag voor vervolgonderzoek is in hoeverre deze formele *Sprache der Distanz* gefixeerd of juist gevarieerd is, wat betreft taalverschillen. Dit onderzoek ik in de casestudies in de volgende drie hoofdstukken.

5. De genitief

5.1 Historische context naamvallen

Hoewel er nog sporen van flexie te vinden zijn, kent het huidige Nederlands geen naamvalsysteem meer. Het Middelnederlands was daarentegen een flecterende taal met vier naamvallen: de nominatief, genitief, datief en de accusatief (Van der Wal & Van Bree: 2008: 132), ook wel de eerste, tweede, derde en vierde naamval genoemd (Weiland: 1805: 74). Daarnaast werd in de zestiende eeuw getwist over een vijfde en zesde naamval: de vocatief en de ablativus. Weiland (1805: 74) wijst deze twee naamvallen in zijn werk af. Hij stelt de vocatief gelijk aan de eerste persoon, dus de nominatief, en hij beargumenteert dat de ablativus in het Nederlands wordt aangeduid met behulp van een voorzetsel, waardoor flexie niet nodig is.

Het doel van het naamvalsysteem was om de functie van een woord in een zin aan te duiden (Van der Wal & Van Bree: 2008: 133). Bij verbuiging wordt ook het geslacht van het substantief aangeduid, waarbij onderscheid werd gemaakt tussen mannelijke, vrouwelijke en onzijdige woorden. Daarnaast wordt ook met behulp van flexie ook onderscheid gemaakt in getal: enkelvoud of meervoud. Op den duur kwamen er echter andere middelen om de functie van zinsdelen duidelijk te maken, waardoor aan het eind van de middeleeuwen het naamvalsysteem steeds meer in onbruik raakte (Van der Wal & Van Bree: 2008: 142-143). Nieuwe middelen om functies van zinsdelen aan te geven, waren onder andere het gebruik van voorzetselconstructies en het hanteren van een vaste woordvolgorde (Van der Wal & Van Bree: 2008: 143; Nobels & Rutten: 2014: 34).

Ook in de zestiende en zeventiende eeuw neemt het gebruik van het naamvalsysteem steeds verder af. In de zeventiende eeuw komt flexie in gesproken taal al nauwelijks meer voor (Van der Horst: 2008: 1074). In geschreven taal wordt het naamvalsysteem echter nog wel regelmatig gebruikt en ook in verschillende grammatica's als *Twe-spraack van de Nederduitsche letterkunst* (1584) en *Nederduytsche grammatica ofte spraec-konst* (Van Heule, 1625) wordt het naamvalsysteem nog voorgeschreven. Volgens Nobels en Rutten (2014: 35) blijkt hieruit dat er geen interferentie is tussen de norm en het daadwerkelijk gebruik. In de achttiende eeuw wordt het naamvalsysteem ook nog steeds opgenomen in diverse grammatica's. Een voorbeeld hiervan is het werk van Moonen (1706). Hij gaat uitgebreid in op flexie. Hoewel het verband tussen gesproken en geschreven taal niet geheel duidelijk is, kan wel aangenomen worden dat de naamvalsvormen die Moonen (1706) beschrijft sterk gericht zijn op schriftelijke normen (Van der Horst: 2008: 1352-1353). In tabel 8 staan de naamvallen zoals Moonen (1706) beschrijft. Aan de hand daarvan zal ik vervolgens specifiek ingaan op de tweede naamval: de genitief.

Tabel 8: Naamvalsysteem beschreven door Moonen (1706) (Van der Horst: 2008: 1353)

		Mannelijk	Vrouwelijk	Onzijdig
Enkelvoud	Nominatief	de vroomen man	de groote vrou	het jonge kint
	Genitief	des vroomen mans	der groote vrouwe	het jongen kints ¹³
	Datief	den vroomen man(ne)	de groote vrouw	het jonge kint
	Accusatief	den vroomen man	de groote vrou	het jonge kint
Meervoud	Nominatief	de vroomen mans/mannen	de groote vrouwen	de jonge kinders
	Genitief	der vroomen mannen	der groote vrouwen	der jonge kinderen
	Datief	den vroomen mannen	de groote vrouwen	den jongen kinderen
	Accusatief	de vroomen mans/mannen	de groote vrouwen	de jonge kinders

De genitief is de tweede naamval en duidt vaak op een bezitsrelatie (Simons 2013: 259). Er kan onderscheid gemaakt worden tussen twee soorten genitieven: de nageplaatste en de voorgeplaatste

¹³ Moonen (1706) geeft bij de genitief onzijdig ook het alternatief *van het jonge kint* of *van den jongen kinde*.

genitief. De nageplaatste genitief (E-ANS: art. 3.4.1.3) wordt gevormd door middel van flexie, zoals hierboven in tabel 8. Binnen de nageplaatste genitief maakt Weiland (1805: 75) onderscheid tussen acht verschillende gevallen waarin de nageplaatste genitief gebruikt kan worden.¹⁴ Hieronder vallen niet alleen genitieven die een bezitsrelatie aanduiden, maar ook de partitieve genitief (duidt hoeveelheden aan) en de absolute genitief (duidt op tijdseenheden). Deze laatste twee gevallen worden voor dit onderzoek buiten beschouwing gelaten, omdat de resultaten niet uitwisselbaar zijn met die van de genitief die duidt op bezitsrelaties.

Onder de voorgeplaatste genitief wordt de zogenaamde *s*-constructie gerekend (E-ANS: art. 3.4.1.2). Deze constructie komt vaak enkel voor met bezielde of levende bezitters (Scott: 2014: 103), ook al zijn er wel een aantal tegenvoorbeelden (zie: Scott: 2014: 147; Nobels & Rutten: 2014:36). Ook de *zijn*-constructie, waardoor de *s*-constructie vervangen kan worden, komt alleen voor met levende bezitters en ook hier zijn een aantal tegenvoorbeelden van. Tot slot wil ik graag de *van*-constructie onderzoeken. Dit is ook een voorgeplaatste genitief. In tabel 9 staan voorbeelden van alle vormen van genitief die ik voor dit onderzoek bekijk. De voorbeelden, behalve het voorbeeld bij de *zijn*-constructie, zijn afkomstig uit mijn eigen corpus.

Tabel 9: vormen van genitief met voorbeeld

Soort genitief	Voorbeeld
Historische genitief (flexie)	<i>Drossaerd en Schepenen der vrijheid Rosendael, Baronnie van Breda, repraesenteerende de Armens derselver vrijheid</i>
<i>s</i> -constructie	<i>Steenbergen, onder welkers iurisdictie Gemelden marijnus de Ruijter, thans is woonende</i>
<i>zijn</i> -constructie	<i>wouter sijn bene</i> ¹⁵
<i>van</i> -constructie	<i>Geboren onder deese jurisdictie, en wonende onder de jurisdictie van Steenbergen</i>

Naast deze vier voorbeelden kan de genitief nog een aantal verschillende vormen aannemen. Simons (2013) bespreekt ook de voorkomens van genitief met een *e(n)*-uitgang en de genitief vorm waarbij het suffix wordt weggelaten (zie voorbeeld 33 en 34).

33) *Joosten mantel*¹⁶

34) *en van pieter reyger de kaptyn zoon*¹⁷

Het eerste voorbeeld kan volgens Sewel (1708: 196) duiden op een relatie met de *zijn*-constructie. In dat geval zou *Joosten mantel* een samentrekking zijn van *Joost zyn mantel* (Simons: 2013: 265). In het tweede voorbeeld wordt de genitief bepaald door de woordvolgorde in de zin. Tussen *kaptyn* en *zoon* had ook een verbindings-*s* kunnen staan. Dan zou deze vorm gerekend kunnen worden tot de gelexicaliseerde samenstellingen (Simons: 2013: 268).¹⁸ Beide vormen worden niet betrokken in de

¹⁴ 1. Als werkende oorzaak, 2. Als het eigendom en bezitting, 3. Als de tijd en plaats van het aanwezige ding, 4. Als het geheel, waarvan delen genomen zijn, 5. Als maat en tijd aanduidende, 6. In plaats van de voorzetsels *uit*, of *onder*, 7. Voor sommige bijvoeglijke naamwoorden, 8. Bij sommige werkwoorden

¹⁵ Voorbeeld is afkomstig van Nobels & Rutten (2014: 36), omdat deze vorm in mijn corpus niet voorkomt.

¹⁶ Voorbeeld is afkomstig van Simons (2013: 265)

¹⁷ Voorbeeld is afkomstig van Simons (2013: 268)

¹⁸ Een samenstelling met een tussen-*s* zou ook op een genitiefvorm kunnen duiden. Deze gevallen worden echter buiten beschouwing gelaten in deze scriptie, omdat het hier veelal gaat over gelexicaliseerde samenstellingen, waardoor uitwisseling met een andere genitiefvorm niet meer gangbaar is.

resultaten van dit onderzoek. Zoals Simons (2013: 267) beschrijft, weegt het resultaat niet op tegen de inspanning om de vormen op te sporen in het corpus.

De vier vormen, die in deze scriptie onderzocht worden, kwamen naast elkaar voor in de achttiende eeuw. Niet iedere vorm werd echter even goed aangeprezen door alle grammatici. In de zeventiende eeuw had bijvoorbeeld Willem Sewel geen problemen met de *zijn*-constructie, maar door andere tijdsgenoten werd de *zijn*-constructie afgeraden. Zo werd de *zijn*-constructie door Balthazar Huydecoper beschreven als een ‘bedorven spreekwijze’ (Simons: 2013: 265) en spreekt Christiaan van Heule: 1633: 42) over een ‘af-sienelicker’ vorm. Later aan het begin van de negentiende eeuw wijst ook Weiland het gebruik van de constructie af. Deze vorm van genitief mag volgens hem ‘gerustelijk onder de taalfeilen gerekend worden’ (Weiland: 1805: 235-236). Bij andere constructies geeft Weiland (1805) geen duidelijke aanbevelingen. Volgens Scott (2013: 128) hebben normen in de zestiende tot en met de negentiende eeuw invloed op formeel taalgebruik. Daarnaast is uit hoofdstuk 4 gebleken dat borgbrieven grotendeels uit formulaire taal bestaan. Dit betekent dat de taal in de brieven ver weg ligt van gesproken taal. De *zijn*-constructie wordt echter gezien als een spreektaalige constructie (Simons: 2013: 269). De verwachting is daarom dat de *zijn*-constructie niet vaak zal voorkomen in het corpus.

Uit onderzoek van Simons (2013) en Nobels (2013) naar de genitief in persoonlijke brieven blijkt dat de *zijn*-constructie ook het minst vaak voorkomt. In beide onderzoeken komt de *van*-constructie het vaakst voor, gevolgd door de historische genitief en de *s*-constructie. Dat de historische genitief zo vaak voorkomt is opmerkelijk, omdat deze in gesproken taal op dat moment al verdwenen is. Het is echter niet vreemd dat deze constructies nog wel voorkomen in geschreven taal, volgens Labov (1994: 78) vinden veranderingen in de grammatica meestal buiten het niveau van bewustzijn plaats, waardoor deze eerst zichtbaar worden in informele registers, zoals spreektaal (Elspaß: 2007).

5.2 Werkwijze

In dit hoofdstuk wordt allereerst een algemeen resultaat gegeven van het aantal genitiefconstructies dat in het corpus voorkomt. De verschillende constructies zijn in het corpus gevonden door in een Word-bestand te zoeken op verschillende lemma’s. Zo is bijvoorbeeld bij de *s*-constructie gezocht op alle voorkomens van *s* en vervolgens is per geval bekeken of er sprake is van een genitief. Daarnaast is bij het verzamelen van de resultaten rekening gehouden met de uitwisselbaarheid van de vier constructies. Zoals beschreven in de vorige paragraaf, komen de *zijn*-constructie en de *s*-constructie alleen voor met bezield of levende bezitters. Dit zou ertoe kunnen leiden dat deze constructies minder vaak voorkomen dan de andere twee constructies. Net als Simons (2013) heb ik alleen de voorkomens geteld die minstens met één andere variant uitwisselbaar zijn.

Vervolgens zijn de verschillen per regio en per plaats in het gebruik van genitiefconstructies bekeken. In tegenstelling tot het vorige hoofdstuk worden de brieven uit Den Bosch wel meegeteld in de resultaten. Hoewel deze brieven tot een ander genre horen dan *borgbrieven* kan een bepaalde vorm van genitief bijvoorbeeld wel de voorkeur hebben boven een andere vorm. Het is bijvoorbeeld interessant om te zien of dezelfde constructie in deze brieven het vaakst voorkomt als in de borgbrieven.

Na het algemene resultaat is er gekeken of bepaalde genitiefconstructies vaker voorkomen in bepaalde formules. Volgens Simons (2013: 270) zijn er aanwijzingen dat genitieven vaker voorkomen in formulaire contexten. Ook Nobels & Rutten (2014: 40) beweren dat de context belangrijke invloed uitoefent op het gebruik van genitiefconstructies. Beiden onderzochten echter persoonlijke brieven. In deze brieven kan er onderscheid gemaakt worden tussen een formulaire context en een neutrale context.¹⁹ Dit onderscheid bestaat niet in borgbrieven. Zoals bleek in hoofdstuk 1 bestaat een borgbrief

¹⁹ Simons (2013: 274) en Nobels & Rutten (2014) delen de brieven in vijf verschillende contexten: neutrale context, adres, religieus, niet-religieus, datum en neutrale context.

enkel uit verschillende formules. Er kan wel onderscheid gemaakt worden tussen verschillende formules. Zoals besproken in hoofdstuk 1 is er een aantal formules dat alleen in borgbrieven voorkomt en een aantal formules dat ook in andere ambtelijke stukken voorkomt. In dit hoofdstuk wordt onderzocht in welke formules bepaalde genitiefvormen voorkomen. Ook deze resultaten worden vervolgens per regio gespecificeerd. Daarnaast zal ik in dit hoofdstuk wat dieper ingaan op een aantal interessante constructies waarin één of soms twee genitiefvormen worden gebruikt.

5.3 Resultaten

5.3.1 Algemeen resultaat

In totaal zijn er in het corpus 935 genitiefconstructies aangetroffen. In tabel 10 wordt het aantal tokens per constructie weergegeven.

Tabel 10: Aantal voorkomens per genitiefconstructie

Type	Tokens #	%
<i>van</i> -constructie	535	57,2
historische genitief	366	39,1
<i>s</i> -suffix	34	3,6
<i>zijn</i> -constructie	0	0,0
Totaal	935	100,0

Tabel 10 laat zien dat de *van*-constructie het vaakst voorkomt in het corpus. In meer dan de helft van de gevallen (57,2%) wordt voor deze constructie gekozen. De historische genitief heeft daarna het grootste aandeel in het corpus (39,1%). De *s*-constructie komt in een veel mindere mate voor dan de twee eerdergenoemde constructies. De *zijn*-constructie is geen enkele keer aangetroffen in het corpus. Dit is in overeenstemming met de hypothese dat de *zijn*-constructie het minst zou voorkomen in het corpus, omdat deze vorm meer spreektaalig is en omdat deze door verschillende grammatici wordt afgewezen. Daarnaast kunnen de *zijn*-constructie en de *s*-constructie, zoals besproken, beide alleen voorkomen met bezielde of levende bezitters. Hierdoor hebben zij een beperktere mogelijkheid dan de andere twee constructies en hebben zij ook naar verwachting minder voorkomens.

Hoewel de historische genitief al uit de spreektaal verdwenen was, komt de genitief vaak voor in het corpus. In het zeventiende-eeuwse corpus van Nobels (2013) komt de genitief in 27% van de gevallen voor en in het achttiende-eeuwse corpus van Simons (2013) ligt het percentage op 26,5%. Het aandeel van de historische genitief in het corpus borgbrieven ligt vergeleken met deze percentages een stuk hoger. Dit verschil is mogelijk te verklaren door het verschil in genre. Zo bevatten borgbrieven veel meer delen formulaire taal dan persoonlijke brieven. Dit betekent dat het taalgebruik in borgbrieven, zoals verwacht, nog verder van gesproken taal afliggen dan het taalgebruik in persoonlijke brieven.

Volgens Simons (2013: 269) komen historische genitieven mogelijk vaker voor in een ‘min of meer gefixeerde omgeving’. De context van de formules in borgbrieven is grotendeels gefixeerd. Het is dan ook niet verrassend dat de historische genitief regelmatig gebruikt wordt. In borgbrieven zijn er echter bepaalde formules, zoals de openingsformule en de afsluitingsformule, die vaker voorkomen dan andere formules, ook buiten het genre borgbrieven. Interessant is om te kijken welke constructies in bepaalde formules voorkomen. Dit zal ik in paragraaf 5.3.3 bespreken. In de volgende paragraaf bekijk ik of bepaalde constructies in verschillende regio’s vaker voorkomen.

5.3.2 Genitiefconstructies per regio

Uit hoofdstuk 1 bleek dat de brieven uit verschillende regio's verschilden, wat betreft formules die gebruikt worden. De brieven afkomstig uit Den Bosch vormen zelfs een ander genre dan borgbrieven. Het is dus ook mogelijk dat het genitiefgebruik per regio verschilt. Per regio is daarom gekeken hoe vaak een bepaalde genitiefvorm voorkomt. Een overzicht van de resultaten staat in tabel 11.

Tabel 11: Voorkomens van genitiefconstructies per regio

Type	<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>		<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>		Den Bosch	
	Tokens #	%	Tokens #	%	Tokens #	%
van-constructie	236	44,2	263	74,2	52	82,5
historische genitief	273	51,1	84	23,7	9	14,2
s-suffix	25	4,7	7	2,0	2	3,2
Totaal	534	100,0	354	100,0	63	100,0

De gegevens in tabel 11 laten een aantal opvallende resultaten zien. De *van*-constructie komt in Den Bosch en in plaatsen daar omheen het vaakst voor. Dit percentage ligt nog een stuk hoger dan het algemene resultaat laat zien. Dit komt doordat in *Bergen op Zoom en omstreken* vaker de historische genitief wordt gebruikt dan de *van*-constructie. Dit gaat om ruim de meerderheid van het aantal voorkomens. In *plaatsen rondom Den Bosch* wordt daarentegen in nauwelijks een kwart van de gevallen de voorkeur gegeven aan de historische genitief. In Den Bosch gaat het om slechts 14,2% van de voorkomens. Deze resultaten laten zien dat in Bergen op Zoom vaker de vorm gebruikt wordt die grammatici voorschrijven dan in de andere regio's. Mogelijk waren ambtenaren in deze regio meer op de hoogte van de normen van grammatici dan dat de ambtenaren in *plaatsen rondom Den Bosch* zijn. Er zijn echter ook andere verklaringen te bedenken. Ambtenaren uit *Bergen op Zoom en omstreken* kunnen zich bijvoorbeeld ook lang gehouden hebben aan een voorbeeldmodel van een borgbrief waarin de historische genitief regelmatig gebruikt wordt. Anderzijds kan ook verondersteld worden dat in *plaatsen rondom Den Bosch* meer spreektaalig geschreven werd dan in *Bergen op Zoom en omstreken*, omdat de historische genitief in de spreektaal niet meer voorkwam. In dat geval zouden ambtenaren uit *Bergen op Zoom en omstreken* meer conservatief schrijven dan ambtenaren uit *plaatsen rondom Den Bosch*.

5.3.3 Voorkomens genitiefconstructie per formule

In hoofdstuk 4 zijn verschillende formules besproken die voorkomen in borgbrieven. Hieruit bleek dat sommige formules vaker gebruikt worden dan andere. Daarnaast is er ook een drietal formules dat niet alleen in borgbrieven voorkomt, maar ook in andere ambtelijke brieven. De vraag in dit hoofdstuk is welke genitiefconstructies er gebruikt worden in iedere formule. Zijn er formules waarin altijd dezelfde vorm van genitief wordt gebruikt, of komen alle vormen van genitief in dezelfde formule voor?

In hoofdstuk 4 zijn in totaal negentien formules besproken.²⁰ Bij het verwerven van de resultaten voor dit hoofdstuk viel op dat niet in iedere formule een genitief voorkwam, in geen enkele vorm. Deze formules worden niet verder besproken in dit hoofdstuk. De formules met genitieven staan opgesomd in tabel 13. In deze tabel is ook aangegeven hoe vaak de formule een genitief bevatte en welke genitief dat is.

²⁰ Voor een voorbeeld van iedere formule verwijst ik naar hoofdstuk 4.

Tabel 13: Voorkomens genitiefconstructie per formule

	Van-constructie		Historische genitief		s-constructie		Totaal	
	#	%	#	%	#	%	#	%
Openingsformule	177	58,6	122	40,4	3	1,0	302	100,0
Reprenterende de armen alhier	1	2,9	20	57,1	14	40,0	35	100,0
Slotformule	4	28,6	9	64,3	1	7,1	14	100,0
Waarheidsbetuiging	15	16,3	70	76,1	7	7,6	92	100,0
Persoonlijke borg	4	16,7	20	83,3	0	0,0	24	100,0
Borg voor plaats	114	67,5	55	32,5	0	0,0	169	100,0
Terug innemen	2	2,9	5	71,4	0	0,0	7	100,0
Indien ontvangende plaats ook borgbrieven stuurt	0	0,0	2	100,0	0	0,0	2	100,0
Verhuizen	8	89,9	1	11,1	0	0,0	9	100,0
Garantie andere plaatsen	12	100,0	0	0,0	0	0,0	12	100,0
Onder verband als na rechten	13	31,0	29	69,0	0	0,0	42	100,0
Zelfde borg als huidige bewoners krijgen	20	54,1	14	37,8	3	8,1	37	100,0
Goed gedrag	10	90,9	1	9,1	0	0,0	11	100,0
Borgbrief gevraagd	65	100,0	0	0,0	0	0,0	65	100,0
Hoog Mogende Heeren Staten Generaal	13	54,2	11	45,8	0	0,0	24	100,0
Broer, zus, vader, enz. van..	74	98,7	0	0,0	1	1,3	75	100,0
Overig	16	51,6	10	32,3	5	16,1	31	100,0

In de tabel is het percentage van de constructie die het vaakst voorkomt in een bepaalde formule dikgedrukt. Zoals te zien in tabel 13 komt de *s*-constructie geen enkele keer het vaakst voor. Daarnaast komt deze constructie in veel formules in zijn geheel niet voor. In de tweede formule *reprenterende de armen alhier*, komt de *s*-constructie wel opvallend vaak voor in vergelijking tot andere formules. Bij verdere bestudering blijkt dat deze constructie in deze formule in alle gevallen afkomstig te zijn uit Roosendaal. Ook de historische genitief die met een aandeel van 55,6% in deze formule het vaakst voorkomt is afkomstig uit brieven uit Roosendaal. In alle gevallen waarin de *s*-constructie voorkomt, blijkt ook een historische genitief geformuleerd te zijn (zie voorbeeld 35).

35) *Drossaard en Scheepenen der Vrijheid Roosendael Baronnie van Breda, reprenteerende de Armens derselver Vrijheid*

Zowel de *s* in *Armens* als de uitgang *-er* in *derselver* drukken hier een bezitsrelatie aan tussen *de armen* en (*dezelfde*) *vrijheid*. Deze constructie kan op twee manieren uitgelegd worden. Ik heb zowel de *s*-uitgang als de *er*-uitgang geïnterpreteerd als suffix dat duidt op een genitief. Een andere mogelijke verklaring is dat met *s*-uitgang in *Armens* een dubbel meervoud is. Volgens Van Haeringen (1947: 12) wordt de meervoud-*s* in schrijftaal nog vaak afgewezen, maar er is wel sprake van een toenemend gebruik van deze meervoudsvorm. Het WNT beschrijft woorden met een meervoud op *-ens* als gebruikelijk in de achttiende eeuw. In dit geval verwacht ik echter dat de *s* een genitief

aanduidt en geen meervoud, omdat het woord *armen* enkel in deze formule voorkomt met een *s* in brieven uit Roosendaal, in andere gevallen komt het meervoud zonder *s* voor.

De *s*-constructie komt verder nog in enkele formules voor. Deze voorkomens lijken meer op incidentele voorkomens en niet op een vast gebruik van de betreffende constructie in een bepaalde formule. De *s*-constructie is in borgbrieven dus vrij ongebruikelijk. Slechts in één formule en in één plaats (mogelijk ook van dezelfde schrijver) komt deze constructie terug.

Met de *van*-constructie en de historische genitief wordt meer gevarieerd. Opvallend is dat er in veel formules een duidelijke voorkeur is voor de ene óf de andere constructie. De voorkeur voor de historische genitief of de *van*-constructie lijkt echter niet geheel toevallig. Het valt op dat de historische genitief de vaak de voorkeur krijgt in de meest voorkomende formules van borgbrieven. Hieronder versta ik de opening- en slotformule, de waarheidsbetuiging en de beloftes. De waarheidsbetuiging komt echter alleen voor in brieven uit *Bergen op Zoom en omstreken*. In deze regio wordt de historische genitief vaker gebruikt dan de *van*-constructie. Deze algemene voorkeur kan dus een rol spelen in het gegeven dat er in deze formule ook vaker wordt gekozen voor de historische genitief. In de andere gevallen kan de voorkeur voor de genitief duiden op meer officiële delen van een borgbrief of op meer conventionele formules. Wanneer het gebruik van de historische genitief duidt op de officiële delen van de borgbrief dan kan het zijn dat de auteur zich bewust is van de normen van grammatici. Mogelijk vindt de auteur dan dat de belangrijkste delen correct geschreven moeten worden. Het tweede geval is meer waarschijnlijk. Dit duidt erop dat deze formules de ‘vaste’ formules zijn van borgbrieven, die als geheel liggen opgeslagen in het geheugen van de schrijver. De andere delen van de borgbrief zouden dan minder formulair zijn, waardoor hier vaker de *van*-constructie wordt gebruikt in plaats van de historische genitief.

Tot slot wil ik nog een bijzonder voorkomen van genitiefgebruik bespreken, dat aansluit bij voorbeeld 35. In Roosendaal wordt namelijk in nog een andere formule regelmatig een dubbele genitief gebruikt (zie voorbeeld 36).

36) *onder Verband van der voorschreeve Armens middelen, en innekoomen als na regten*

Aan de hand van dit voorbeeld zou gesteld kunnen worden dat *van* bij de uitdrukking *onder verband van* hoort en verder geen genitiefrelatie uitdrukt. Dit voorbeeld komt echter ook voor met een enkele historische genitief, ook in brieven die afkomstig zijn uit Roosendaal (zie voorbeeld 37).

37) *onder Verband der Voorschreve armens middelen en innekomen als na rechten*

Hierdoor zou in voorbeeld 37 wel twee keer een genitief geteld kunnen worden. Er is dan sprake van een genitiefrelatie tussen *verband* en *middelen en innekoomen*, en een relatie tussen *voorschreeve Armens* en *middelen en innekoomen*. Deze laatste genitiefrelatie kan ook aangeduid worden met een verbindings-*s* van *Armens*. Bij het tellen van de voorkomens is deze laatste relatie opgevat als een vaste samenstelling en is dus niet als genitief geteld. Het gebruik van *der* en *van* is twee keer geteld voor dezelfde genitiefrelatie, namelijk die tussen *verband* en *middelen en innekoomen*. Hierbij is bij de auteur waarschijnlijk verwarring ontstaan doordat *van* is verbonden met de uitdrukking *onder verband van*, waardoor ook de historische genitief geformuleerd is. Deze combinatie komt voornamelijk voor in Roosendaal.²¹

²¹ De voorkomens zijn mogelijk afkomstig van dezelfde scribent. Onder deze brieven staat namelijk dezelfde handtekening, die waarschijnlijk overeenkomt met het handschrift uit beide brieven.

5.4 Conclusie en discussie

In dit hoofdstuk is het genitiefgebruik in het corpus nader bekeken. Hieruit blijkt dat de *van*-constructie het vaakst gebruikt wordt, gevolgd door de historische genitief. De *s*-constructie wordt in mindere mate gebruikt en de *zijn*-constructie komt niet voor in het corpus. Deze verdeling komt overeen met de resultaten van eerder onderzoek naar het genitief gebruik in persoonlijke brieven (Simons: 2013; Nobels & Rutten: 2014). De *s*-constructie wordt in de persoonlijke brieven wel vaker gebruikt en ook het aandeel van de historische genitief ligt daarin een stuk lager. Dit suggereert dat het taalgebruik in borgbrieven verder aflight van de gesproken taal, waarin de historische genitief niet meer voorkomt, dan persoonlijke brieven. De formulaire aard van borgbrieven speelt hier mogelijk een rol in. Het verschil kan echter ook op een andere manier uitgelegd worden. De persoonlijke brieven uit het corpus van Simons (2013) zijn voor een groot deel afkomstig uit andere delen van Nederland dan uit Noord-Brabant. Dit betekent dat het verschil in genitief gebruik ook kan duiden op een regionaal verschil, meer dan op een genre verschil. In vervolgonderzoek zouden borgbrieven uit andere regio's bekeken kunnen worden. Op die manier kan er vastgesteld worden of het verschil regionaal is van aard of juist duidt op een genreverschil.

Daarnaast is het genitiefgebruik ook per corpus geanalyseerd. Deze resultaten laten zien dat in *Bergen op Zoom en omstreken* vaker de historische genitief wordt gebruikt dan de *van*-constructie. In *plaatsen rondom Den Bosch* wordt echter duidelijk vaker voor de *van*-constructie gekozen. Dit kan enerzijds betekenen dat auteurs uit *Bergen op Zoom en omstreken* zich beter bewust waren van de normen of anderzijds dat zij meer conservatief schrijven dan hun Bossche collega's.

Tot slot zijn de voorkomens van genitiefgebruik bekeken per formule. Uit deze resultaten blijkt dat in de meer standaardformules van een borgbrief vaker wordt gekozen voor een historische genitief dan voor de *van*-constructie. Mogelijk zijn de andere delen van de brief minder formuair en zijn deze formules minder vaak rechtstreeks uit het geheugen opgehaald, waardoor er vaker een andere genitiefvorm wordt gebruikt dan de historische genitief. Daarnaast blijkt dat schrijvers het zelf soms ook niet meer precies wisten welke formule zij dienden te gebruiken. In brieven uit Roosendaal komt namelijk in twee formules regelmatig een dubbele genitiefconstructie voor. Een aantal voorkomens van genitief is daardoor erg gecompliceerd, waardoor resultaten op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. In dit hoofdstuk heb ik, bijvoorbeeld bij de *onder verbant van*-constructie, uiteindelijk een keuze gemaakt voor de interpretatie die mij het meest waarschijnlijk leek. Bij het lezen van de resultaten moet echter wel bedacht worden dat andere interpretaties ook mogelijk zijn.

6. Spelling

6.1 Spellingsvormen

Pas in 1804 verscheen de eerste officiële spelling in Nederland, de spelling van Siegenbeek. De titel van het werk dat Siegenbeek (1804) uitbracht is *Verhandeling over de Nederduitsche speling ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Het werk bestaat uit drie delen. Ten eerste beschrijft Siegenbeek een aantal algemene regels voor spelling. Daarna volgt een deel waarin hij achttien spellingsregels beschrijft, waarover veel discussie gaande was. Hierbij geeft hij telkens zijn voorkeursspelling aan. Tot slot bevat het werk een uitgebreide woordenlijst waarin Siegenbeek zijn eigen regels heeft toegepast.

Het grootste gedeelte borgbrieven is al voor 1804 geschreven, dus voordat de spelling van Siegenbeek als officiële en nationale spelling werd ingevoerd door de overheid. Bij het transcriberen van de borgbrieven bleek dat er variatie in spelling is. Soms worden spellingsvormen gebruikt die ook door Siegenbeek worden voorgesteld en soms worden andere vormen gehanteerd. De regels van Siegenbeek zullen het uitgangspunt vormen voor de spellingsvariabelen die ik zal onderzoeken in dit hoofdstuk. Hierbij onderzoek ik niet alle achttien regels, maar ik beperk mij tot vijf variabelen. Deze staan samengevat in tabel 14. De voorbeelden in de tabel zijn afkomstig uit de dissertatie van Eline Vanhecke (2007: 46-47). Na de tabel zal een nadere toelichting volgen per variabele.

Tabel 14: Spellingsvariatie: spelling van Siegenbeek en alternatief

	Spelling Siegenbeek	Voorbeeld	Alternatieve spelling	Voorbeeld
[a:] gesloten lettergreep	<aa>	<i>aanstaande, maand, waarschuwing</i>	<ae>	<i>aengaen, maend,</i>
[a:] open lettergreep	<a>	<i>jaren, verklaren, nationale</i>	<ae>	<i>schaede, plaetselyke</i>
[oey]	<ui>	<i>besluit, uitzondering</i>	<uy>, <uij> (bij verlenging)	<i>besluyt, uytzondering lui- luijaard</i>
[ei]	<ei>, <ej> bij verlenging van woorden en werkwoordstammen	<i>eigenaar, onteigening, lei – leijen, vlei/ vleijen</i>	<ey>	<i>eygenaer, beyde, Majesteyd</i>
[ei]	<ij>	<i>onderwijzer</i>	<y>	<i>onderwyzer</i>

6.1.1 Verlenging van <a> in open en gesloten lettergrepen

Siegenbeek pleit voor verdubbeling van de <a> indien de [a:] in gesloten lettergrepen voorkomt (1804: 81). In de tijd dat Siegenbeek zijn *Verhandeling* schrijft, wordt de <a> ook regelmatig verlengd met een <e> (vb. *schaap – schaep*). De verlenging van <a> met behulp van een <e> heeft dezelfde oorsprong als de verlenging van <o> en <u> met <e> (Siegenbeek: 1804: 82). De meeste naamwoorden eindigden op een onbeklemtoonde, zachte <e>, bijvoorbeeld *mure*, *mate* en *hope* (*muur*, *maat* en *hoop*). Deze <e> is na loop van tijd weggevallen doordat de <e> steeds vaker niet uitgesproken werd. De <e> werd vervolgens als verlenging toegevoegd na de klinker in het naamwoord om toch een lange klank op schrift weer te geven, bijvoorbeeld: *muer*, *maete* en *hoepe* (Siegenbeek: 1804: 83). De verlenging van de <o> en <u> met <e> werd op den duur vervangen door

de verdubbeling van de klinker, omdat de verlenging met <e> vaak voor verwarring zorgde met de <oe> en <eu> (Siegenbeek: 1804: 84). De verlenging van de <a> met <e> bleef echter langer in gebruik. Siegenbeek wil naar analogie van een dubbele <oo> een <uu>-spelling ook een dubbele <aa>-spelling invoeren in gesloten lettergrepen. Daarnaast vindt hij dat er geen taalkundig geldige reden is voor een verlenging van de <a> met een <e> (Siegenbeek: 1804: 85). Hoewel Siegenbeek de eerste officiële spelling was, waren er ook andere werken die bepaalde normen voorschreven. Vosters, Belsack, Puttaert en Vandenbussche (2014) onderzoeken het verschil tussen norm en taalgebruik in de achttiende en negentiende eeuw. Een van de casestudies die zij doen betreft de lange <a> in gesloten lettergrepen. Zij beschrijven dat de <ae>-spelling typisch een zuidelijke norm is en de <aa>-spelling een typisch noordelijke variant (Vosters et. al: 2014: 82). Vanaf 1815 zou de noordelijke norm <aa> ook in het zuiden geaccepteerd worden, mede dankzij de politieke vereniging van het Noorden en het Zuiden in die periode.

De verlenging in open lettergrepen kunnen zowel bij zelfstandige naamwoorden als bij werkwoorden voorkomen. Siegenbeek (1804) noemt dit de ‘dubbele vocaalspelling’. Deze spelling is niet specifiek voor de <aa>, maar ook voor andere klinkers. Ik zal mij echter enkel richten op de verdubbeling van de <a>. Volgens Siegenbeek (1804: 99) was dichter P.C. Hooft de eerste die de dubbele vocaalspelling heeft ingevoerd. De Statenbijbel nam hier voorbeeld aan en ook Balthazar Huydecoper paste de dubbele vocaalspelling toe in zijn *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (Siegenbeek: 1804: 101). Siegenbeek schrijft echter dat er ook veel schrijvers zijn die deze spelling niet hebben overgenomen:

Doch hoe veel invloeds het gezag van Huydecoper dezen aanzien ook gehad hebbe, ontbreekt het echter geenszins aan schrijveren, die zijne regelen omtrent de dubbele vocaalspelling niet opgevolgd, en zich meer aan het gebruik eener enkele klinkletter gehouden hebben.
(Siegenbeek: 1804: 101)

Ook Siegenbeek zelf geeft de voorkeur aan een spelling met een enkele klinker. Voorstanders van een dubbele vocaalspelling menen dat een dubbele vocaalspelling meer geschikt is voor het uitspreken van een lange klank (Siegenbeek: 1804: 102) en daarnaast geven zij als argument dat het voor iemand die het Nederlands niet goed beheerst, makkelijker is om het enkelvoud te herkennen indien de dubbele vocaalspelling gebruikt wordt (vb. *zaak-zaaken* i.p.v. *zak-zaken**) (Siegenbeek: 1804: 105). Siegenbeek is echter van mening dat ‘vreemdelingen’ niet de reden moeten zijn om een dubbele vocaalspelling te gebruiken (Siegenbeek: 1804: 105). Daarnaast valt het volgens Siegenbeek (1804: 110) wel mee hoe moeilijk het is om onderscheid te maken tussen korte klanken en lange klanken in het enkelvoud, omdat bij woorden die in het enkelvoud een korte klinker hebben vaak een dubbele medeklinker volgt in het meervoud (bv. *zak-zakken*). Verder zou een vocaalverdubbeling volgens Siegenbeek in strijd zijn met de analogie van de taal. In gesloten lettergrepen wordt namelijk de vocaal verdubbeld vanwege het onderscheid tussen de korte en lange klank. Volgens Siegenbeek is hier bij open lettergrepen geen sprake van. De vocaal sluit namelijk niet op een medeklinker (bv. *da-den, zaken*) (Siegenbeek: 1804:109). Het zou naar de mening van Siegenbeek tegen de regelmaat van de taal ingaan wanneer een vocaal verdubbeld wordt als een lettergreep niet eindigt op een medeklinker (Siegenbeek: 1804: 109).

Naast dat Siegenbeek tegen vocaalverdubbeling is in open lettergrepen bij zelfstandige naamwoorden is hij ook tegen vocaalverdubbeling in werkwoorden. De vocaalverdubbeling is ontstaan doordat men de gebiedende wijs als ‘wortel’ van een werkwoord zag (Siegenbeek: 1804: 111). Achter de wortel werd vervolgens de meervoudsuitgang *-en* geplakt. Op deze manier had een werkwoord een dubbele vocaal in het meervoud. Siegenbeek (1804: 112) beweert echter dat dit niet voldoende pleit voor een dubbele vocaalspelling, omdat de gebiedende wijs oorspronkelijk ook niet met een dubbele vocaal geschreven werd (vb. *spreke, geve, vrage*). Een andere reden waardoor de

dubbele vocaalspelling is ontstaan komt van het imperfectum (Siegenbeek: 1804: 113). Indien de stam van de verleden tijd een dubbele vocaal bevatte, dan moest ook de infinitief een dubbele vocaal bevatten (bv. *leefde-leeven* en *klaagde-klagen*). Indien de stam onregelmatig was, dan werd de infinitief met een enkele vocaal geschreven (vb. *at-eten* en *droeg-dragen*) (Siegenbeek: 1804: 113). Ook dat keurt Siegenbeek af. Hij noemt deze regel ‘geheel willekeurig’ (Siegenbeek: 1804: 113). De conclusie van Siegenbeek over dubbele vocalen luidt dan ook als volgt:

Bedien u in lettergrepen, niet op eenen medeklinker sluitende, ter aanwijzing van den langen klank, altijd van eenen enkelen klinker. (Siegenbeek: 1804: 134)

Voor een spelling met een dubbele <ee> of <oo> noemt Siegenbeek vervolgens nog een aantal uitzonderingen. Hier ga ik nu niet verder op in, omdat ik mij beperk tot de verdubbeling van de <aa>.

Het is dus duidelijk dat Siegenbeek voor gesloten lettergrepen pleit voor klinkerverdubbeling en geen verlenging met <e>. Voor open lettergrepen pleit hij voor een enkele klinker spelling en niet voor vocaalverdubbeling. Waar hij echter niet op ingaat is de variant waarbij bij open lettergrepen geen vocaalverdubbeling optreedt, maar een verlenging van de <a> met <e>. Na een kort inventariserend onderzoek in het corpus komt deze variant wel voor. Ik vermoed dat deze variant is ontstaan naar analogie van de verlenging met <e> in gesloten lettergrepen. Wellicht geven de resultaten meer inzicht in wat voor gevallen sprake is van een <ae>-spelling in open lettergrepen.

6.1.2 Diftongen <ei> en <ui>

Siegenbeek (1804: 137) beschrijft tweeklanken, ofwel diftongen, als ‘zulke klanken, welke, uit twee onderscheidende klinkletters zamengesteld, het geluid van beide, doch, door de naauwe verwantschap en de schielijkheid der uitspraak, onderengemengd, doen hooren’. Hierbij benadrukt Siegenbeek dat de tweeklank <ei> niet verward moet worden met de klinker <ij>, waar ik in de volgende paragraaf op terugkom. De variatie van beide diftongen <ei> en <ui> treedt op in het tweede element ervan (Vosters & Rutten: 2011: 240). De varianten die voorkomen zijn: <ei>, <ey>, <eij>, <ui>, <uy> en <uij> (Molenwijk: 1992: 113; Rutten & Vosters: 2011: 240). Siegenbeek is in zijn verhandeling redelijk kort over de diftongen. Hij begint het hoofdstuk als volgt:

Offschoon over de tweeklanken weinig verschil valt, zal het echter noodig zijn, daarvan met een woord te spreken. (Siegenbeek: 1804: 137)

Hieruit blijkt dat Siegenbeek vindt dat er niet veel variatie is in de spelling van tweeklanken in het taalgebruik van mensen. Toch wil Siegenbeek het nog wel noemen. Hieruit wordt duidelijk, mede ook uit de beschrijving van andere spellingsverschijnselen, dat Siegenbeek de voorkeur heeft voor de spelling <ei> en <ui>. De <y> wil Siegenbeek het liefst uit de hele Nederlandse taal verbannen (Siegenbeek: 1804: 76). Over de varianten <eij> en <uij> spreekt Siegenbeek niet en ook in zijn woordenlijst achter zijn *Verhandeling* komen geen worden met dergelijke spelling voor. Deze varianten komen echter wel voor in het corpus. Dit laat wellicht zien dat er toch meer variatie is in spelling van de tweeklanken dan Siegenbeek vermoedt.

6.1.3 De lange <ij>/<y>

Siegenbeek (1804) bespreekt in zijn *Verhandeling* de herkomst van zowel de lange als de korte <ij/y>. De lange <ij> komt van oorsprong van een dubbele <i> (Siegenbeek: 1804: 65). In oude werken van

bijvoorbeeld Jacob van Maerlant (1230-1300) en Lodewijk van Velthem (ca. 1270-1326)²² worden spellingsvormen als *hi* en *zi* aangetroffen voor de woorden *hij* en *zij* (Siegenbeek: 1804: 65). De spelling met enkele <i> is echter niet probleemloos. Zo moet de <i> in woorden als *mijn*, *zijn* en *blijf* noodzakelijk verdubbeld worden volgens Siegenbeek. Maar ook de verdubbeling zorgde voor verwarring. De dubbele <i> leek op de <u>. Om deze reden, en misschien voor de sier, schreef men de tweede <i> langer waardoor er een <j> ontstond (Siegenbeek: 1804: 65). Volgens Siegenbeek hebben Groningers, Friezen, Zeeuwen, Gelderlanders en Overijselaren in eerste instantie de oorspronkelijke uitspraak behouden. De Hollanders daarentegen spraken de nieuwe <ij>-spelling ongeveer hetzelfde uit als de korte <ei>. Het verschil was echter dat de lange <ij> een monoftong was en de korte <ei> een diftong. Na verloop van tijd verschoof echter de uitspraak van de lange <ij> naar de diftonguitspraak van de korte <ei>. Hoewel het onderscheid in spelling is blijven bestaan, was er vanaf het eind van de zeventiende eeuw in delen van Nederland geen onderscheid meer tussen de uitspraak van de lange <ij> en de korte <ei> (Molenwijk: 1992: 113). Deze verandering is volgens Molenwijk (1992: 113) in de veertiende eeuw in Brabant begonnen en is later in Holland doorgedrongen.

Ook de lange <ij> gespeld als <y> komt al in vroege geschriften uit de dertiende tot en met de vijftiende eeuw voor (o.a. bij Jacob van Maerlant) als vervanging van een enkele <i> (Siegenbeek: 1804: 66-67). Vanaf het eind van de vijftiende eeuw wordt de <y>-spelling ook regelmatig gebruikt in plaats van <ij> (Siegenbeek: 1804: 68). Soms kwam ook een combinatie van beide voor: <ÿ> (Molenwijk: 1992: 113). Volgens Siegenbeek is de spelling <y> voor de lange <ij> onze taal binnengekomen via het Frans (Siegenbeek: 1804: 70). In het Frans komt de <y> vaak voor en dit komt volgens Siegenbeek uit het Latijn en Grieks, waar het Frans onder andere uit is ontstaan. De oorspronkelijke uitspraak [u:] wordt in het Frans vervangen door de uitspraak [i:]. Men gebruikte de <y> daarom ook in woorden in plaats van de enkele <i> en de dubbele <i> (Siegenbeek: 1804: 70-71). Siegenbeek neemt vervolgens aan dat de <y> door taalcontact met het Frans uiteindelijk in de Nederlandse taal terecht is gekomen (Siegenbeek: 1804: 72).

Eind achttiende eeuw kwam de <y> vaak voor in het Nederlands en het leek zelfs dat deze vorm de overhand zou nemen ten opzichte van de <ij>-spelling. In de negentiende eeuw nam <ij> echter snel de overhand en werd algemeen aanvaard (Molenwijk: 1992: 113). Ook Siegenbeek pleit voor de spelling van <ij>. Hij vindt dat de <y> onnodig gebruikt wordt, tenzij het om vreemde eigennamen van personen, landen of plaatsen gaat (1804: 76). Voor oorspronkelijke Nederduitse woorden ziet Siegenbeek graag alle <y>-spellingen vervangen door <ij> (1804: 80).

6.2 Werkwijze

6.2.1 Variabelen

Als eerste heb ik in het corpus alle voorkomens met een verlenging van een <a> bekeken. Zoals besproken is er een onderscheid tussen de <a> in gesloten lettergrepen en de <a> in open lettergrepen. Hiermee heb ik ook bij het verzamelen van de resultaten rekening gehouden. Hieronder staan de variabelen opgesomd die ik heb bekeken.

- 1) Dubbele <a> in gesloten lettergrepen: <aa> (deze variant schrijft Siegenbeek voor)
- 2) Verlenging van de <a> met <e> in gesloten lettergrepen: <ae>
- 3) Enkele <a> in open lettergrepen: <a> (deze variant schrijft Siegenbeek voor)
- 4) Dubbele <a> in open lettergrepen: <aa>
- 5) Verlenging van de <a> met <e> in open lettergrepen: <ae>

²² Exacte geboortedatum is onbekend. Geraadpleegd via: <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=velt003>

Naast het onderscheid in bovenstaande spellingsvarianten heb ik ook onderscheid gemaakt in bijvoorbeeld een <ae> in een plaatsnaam en <ae> in een ander zelfstandig naamwoord of werkwoord. Dit heb ik gedaan met de veronderstelling dat men plaatsnamen langer op een oudere spellingswijze schrijft dan andere woorden. Hetzelfde geldt voor persoonsnamen.

Als tweede heb ik de diftongen <ui> en <ei> bekeken en de bijbehorende spellingsvarianten. Voor de <ui> heb ik gekeken naar de reeds eerder genoemde drie varianten. Bij de <ei> heb ik nog een variant toegevoegd. Dat is de <ij> in het geval deze in plaats van de <ei> gebruikt werd. Hieronder nog een keer een opsomming van de varianten die ik bekeken heb.

- 1) Diftong <ui> (deze variant schrijft Siegenbeek voor)
- 2) Tweede element <i> vervangen door <y>: <uy>
- 3) Tweede element <i> vervangen door <ij>: <uij>
- 4) Diftong <ei> (deze variant schrijft Siegenbeek voor)
- 5) Tweede element vervangen door <y>: <ey>
- 6) Tweede element vervangen door <ij>: <eij>
- 7) Diftong <ei> vervangen door monoftong <y>

Ook bij deze variabele heb ik plaatsnamen en persoonsnamen met een van deze spellingsvormen apart bekeken. Persoonsnamen zijn uiteindelijk buiten beschouwing gelaten. Bij de <ui> kwamen deze niet voor en bij de <ei> was het niet altijd duidelijk welke variant precies toegepast werd, bijvoorbeeld in het geval van <y> is het niet goed te bepalen of deze ter vervanging is van de <ei> of <ij>.

Daarna heb ik naar het gebruik van <ij> en <y> gekeken. Hierbij heb ik alleen naar de varianten van <ij> gekeken die de [ɛi]-klank weergeven en niet naar de [i:] - en [i]-klank. De gevallen waarin de <ij> of <y> wel gebruikt waren voor de [i]-klank laat ik buiten beschouwing in de resultaten. Het gebruik daarvan is namelijk een andere spellingsvariant dan de variant die ik hier onderzoek. De volgende varianten zijn onderzocht:

- 1) Lange <ij> (deze variant schrijft Siegenbeek voor)
- 2) Lange <ij> vervangen door <y>

Bij deze variabele zijn ook plaatsnamen en persoonsnamen apart bekeken. Persoonsnamen laat ik uiteindelijk achterwege, omdat het hierbij niet altijd goed te bepalen is of een <ij> de [i]-klank of de [ɛi]-klank weergeeft.

6.2.2 Werkwijze

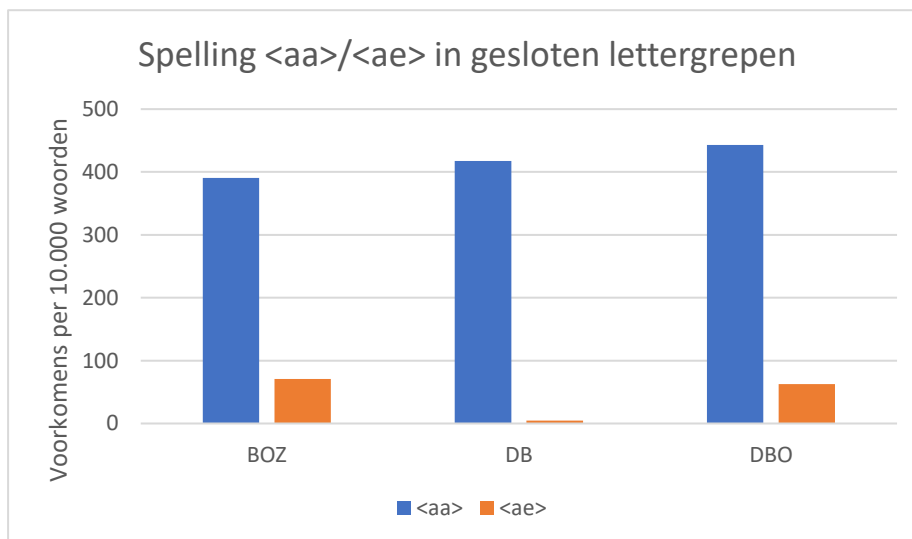
Voor iedere spellingvariabele heb ik eerst gekeken naar het aantal voorkomens van de verschillende varianten in het corpus. Hierbij maak ik onderscheid tussen voorkomens in de brieven afkomstig uit *Bergen op Zoom en omstreken*, Den Bosch en *plaatsen rondom Den Bosch*. De aantallen geef ik weer per 10.000 woorden, om voor eventuele verschillen in woordenaantal te corrigeren.

Per variabele is vervolgens bekeken of dit al in lijn is met de spelling van Siegenbeek of dat er nog veel onduidelijkheid bestaat over wat de juiste spelling is. Hierbij kijk ik ook naar de veronderstelde uniformiteit, zoals beschreven in hoofdstuk 3. Is er inderdaad sprake van uniformiteit of juist niet.

6.3 Resultaten

6.3.1 De spelling <a>, <aa> en <ae>

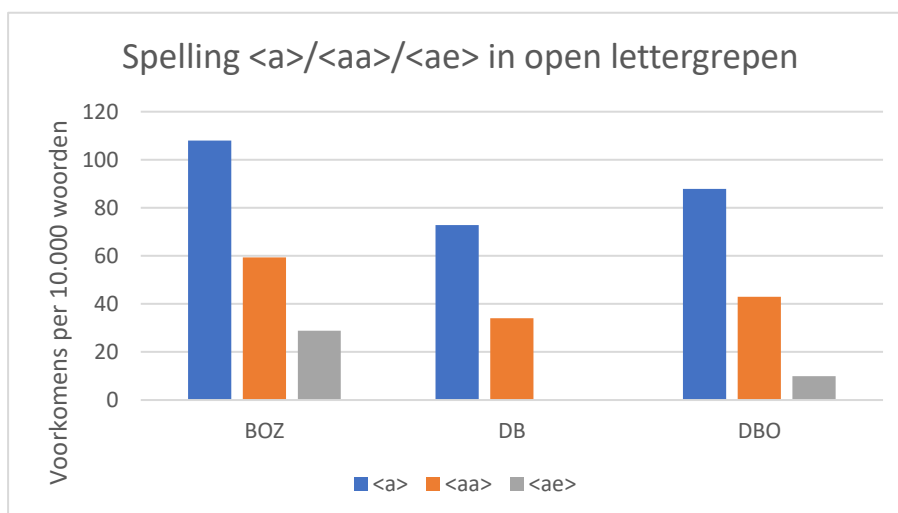
Zoals besproken kan de <a> op verschillende manieren gespeld worden. Allereerst kan er onderscheid gemaakt worden tussen de <a>-klank in open en in gesloten lettergrepen. Siegenbeek schrijft voor open lettergrepen de variant <aa> voor. In het corpus komt ook de vorm <ae> voor. De resultaten staan in figuur 3.

Figuur 3: spelling <ae> en <aa> in gesloten lettergrepen

Zoals in figuur 3 te zien is, wordt in alle drie de corpora duidelijk vaker <aa> gespeld dan <ae>. Deze spelling is in lijn met Siegenbeeks voorschrift. In *Bergen op Zoom en omstreken* en in *plaatsen rondom Den Bosch* wordt wel vaker <ae> gespeld dan in Den Bosch zelf. In Den Bosch wordt namelijk veel vaker nog voor de <ae>-spelling gekozen.

De <a> kan naast in gesloten lettergrepen, ook voorkomen in open lettergrepen. In dat geval zijn er, zoals beschreven, drie spellingsmogelijkheden: <a>, <aa> of <ae>. Alle voorkomens in het corpus zijn geteld. De resultaten hiervan staan in figuur 4.

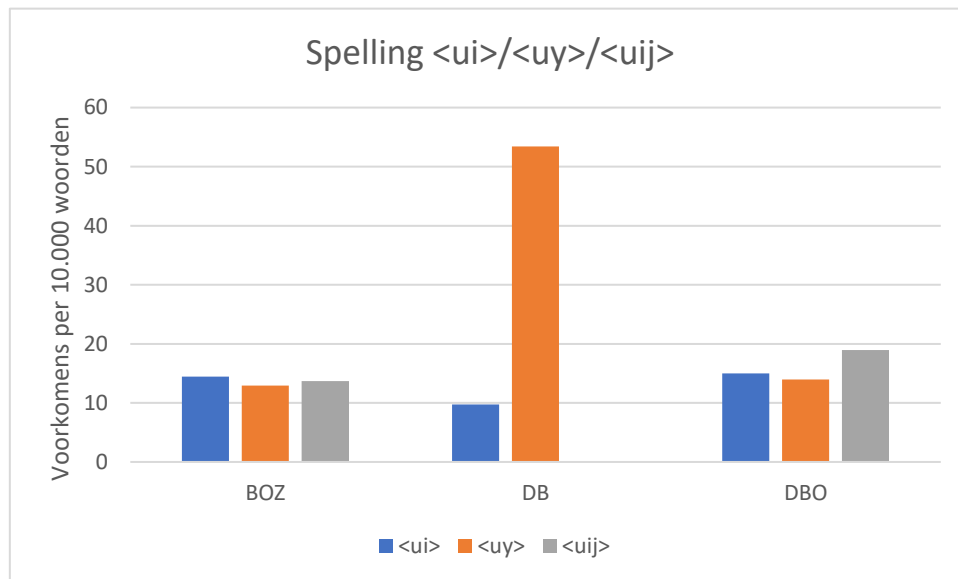

Figuur 4: spelling <a>, <ae> en <aa> in open lettergrepen

Zoals blijkt uit figuur 4, is de voorkeursspelling in alle drie de corpora een enkele <a>. Dit is ook de variant die Siegenbeek in 1805 voorschrijft. Ook de spellingsvariant <aa> komt nog regelmatig voor, maar wel de helft minder dan de <aa>-spelling. De <ae>-spelling komt het minst vaak voor. In Den Bosch komt deze vorm zelfs helemaal niet voor. In *Bergen op Zoom en omstreken* wordt de <ae>-spelling nog het vaakst gebruikt.

6.3.2 De spelling van diftongen

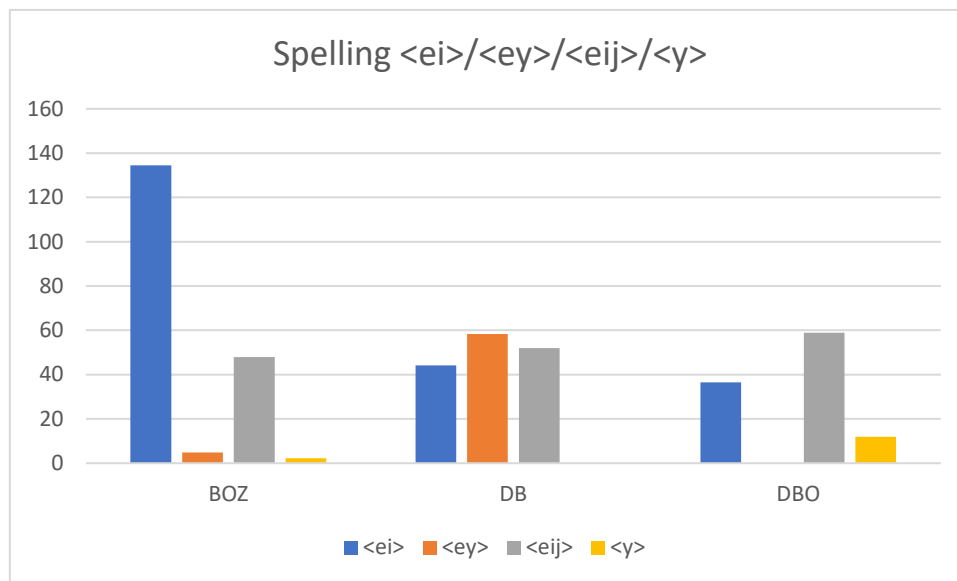
In deze paragraaf worden de voorkomens besproken van de diftongen <ui> en <ei>. De resultaten van de voorkomens van de diftong <ui> zijn te zien in figuur 5.

Figuur 5: Voorkomens van spelling van diftong <ui>

De voorkeur voor een bepaalde variant is in dit geval minder duidelijk dan bij de <a>-spellingen. Als eerste valt op dat in Den Bosch wel duidelijk wordt gekozen voor de variant <uy>. De spelling <uij> komt in Den Bosch helemaal niet voor. In *Bergen op Zoom en omstreken* en in *plaatsen rondom Den Bosch* worden alle drie de vormen door elkaar gebruikt en is er geen duidelijke voorkeur voor een bepaalde variant. Het verschil met Den Bosch is mogelijk te verklaren doordat hier sprake is van een iets ander type brief. De spelling <ui> die Siegenbeek voorschrijft komt in deze periode dus nog niet duidelijk vaker voor dan de andere spellingsvarianten. In Den Bosch komt deze spelling zelfs beduidend minder vaak voor.

De tweede diftong is de <ei>. Deze diftong komt in het corpus op vier verschillende manieren voor. De resultaten van de voorkomens zijn te zien in figuur 6.

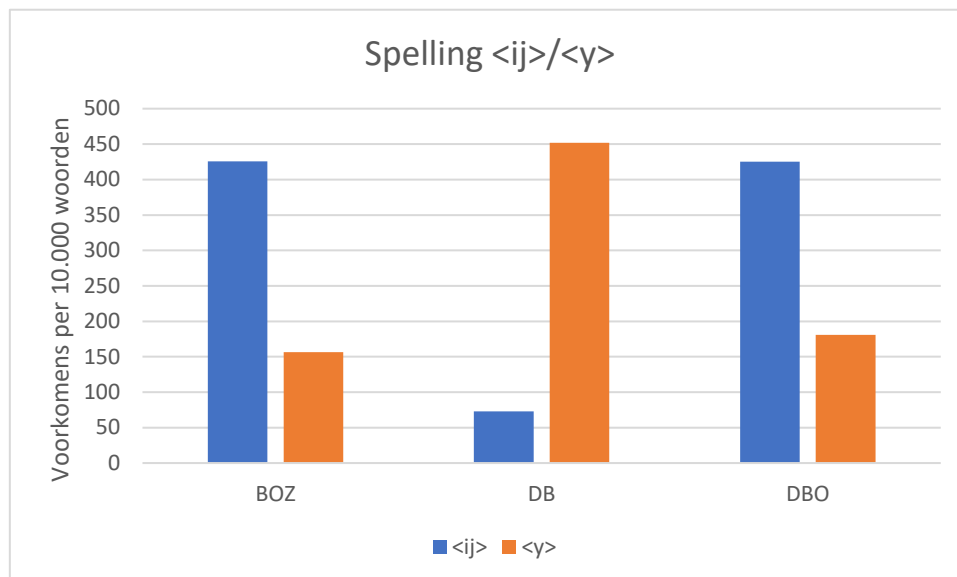
Figuur 6: Voorkomens van spelling van diftong <ei>

In het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* is er een duidelijke voorkeur voor de spelling <ei>. Dit is opvallend omdat bij de verlenging van de <ui> minder duidelijk de voorkeur aan een bepaalde variant wordt gegeven. De <eij>-spelling komt in *Bergen op Zoom en omstreken* ook nog wel regelmatig voor, maar in een veel mindere mate dan de <ei>-spelling. De diftong <ei> is in enkele gevallen vervangen door de monoftong <y>. In de andere twee corpora komen andere spellingsvarianten vaker voor. In *plaatsen rondom Den Bosch* komt de spelling <eij> het meest voor en in Den Bosch de spelling <ey>. Dat laatste is opvallend omdat deze spellingsvorm in de andere corpora niet of nauwelijks voorkomt. Deze spelling is echter wel in lijn met de <uy>-spelling, zoals hierboven beschreven. Beide diftongen worden in Den Bosch vaak verlengd met een <y> in plaats van met een <i>. Bij de <ui>-spelling was de voorkeur wel overtuigender voor <uy> dan in het geval van de diftong <ei>. In het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch* wordt de diftong geen enkele keer geschreven als <ey>. Dit is om dezelfde reden opvallend als bij het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken*. In *plaatsen rondom Den Bosch* wordt daarna af en toe ook de hele diftong vervangen door de monoftong <y>.

De spellingsvariant <ei> die Siegenbeek voor deze diftong voorschrijft, krijgt alleen de voorkeur in het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken*. In de andere twee corpora is er nog wat meer onduidelijkheid over de spelling.

6.3.3 De spelling van <ij>/<y>

Als laatste worden de voorkomens van de spelling van de lange <ij> besproken. De resultaten van de voorkomens staan in figuur 7.

Figuur 7: Voorkomens van spelling van de lange <ij>

In het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* en van *plaatsen rondom Den Bosch* heeft de spelling van <y> de voorkeur. In Den Bosch zelf heeft juist de spelling <y> de voorkeur. Dit is in lijn met de eerdere resultaten in dit hoofdstuk. Bij de verlenging van diftongen werd in Den Bosch ook eerder gekozen voor de <y> dan voor de <ij>. In de andere twee corpora werd echter wel vaker gekozen voor verlenging met <ij>. Siegenbeek heeft in zijn spelling de voorkeur gegeven aan de <ij>-spelling. In twee corpora werd deze spelling al het vaakst gebruikt.

6.4 Discussie en conclusie

In dit hoofdstuk zijn een aantal spellingsvariabelen bekeken. Allereerst is de spelling van de [a:] in gesloten lettergrepen bekeken. Voor deze variabele blijkt al voordat Siegenbeek de spelling <aa> voorschrijft veel eensgezindheid te bestaan. De spelling van <aa> komt veel vaker voor dan de spelling <ae>. Er is echter nog geen sprake van uniformiteit, want deze laatstgenoemde spellingsvariant komt nog wel met regelmaat voor.

De tweede variant die bekeken is, is de [a:] in open lettergrepen. Deze [a:] kan op drie manieren gespeld worden. Ook bij deze variant heeft de spelling die Siegenbeek voorschrijft, <a>, de voorkeur. Andere spellingsvarianten, en met name de <aa>-spelling, komen ook nog met regelmaat voor. Hoewel de voorkeur in alle corpora al uitgaat naar <a>, wordt deze spellingsvariant nog niet overtuigend breed gedeeld.

Over de spelling van de diftongen <ui> en <ei> bestaat echter meer onduidelijkheid. Hier is nog meer variatie te zien in de resultaten. In Den Bosch wordt de <ui> overtuigend geschreven als <uy>. Ook de <ei> wordt in Den Bosch verlengd met de <y> in plaats van met de <i>. Dit is alleen minder overtuigend dan bij de <ui>. Alleen Bergen op Zoom heeft in het geval van <ei> duidelijk de voorkeur voor de vorm die Siegenbeek voorschrijft, maar ook een <ej>-spelling komt hier nog met enige regelmaat voor.

Tot slot is de spelling van de lange <ij> bekeken. De spelling <ij> heeft de voorkeur in het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* en in *plaatsen rondom Den Bosch*. In Den Bosch zelf heeft <y> de voorkeur.

Bij dit hoofdstuk kunnen echter ook een aantal kanttekeningen geplaatst worden. Ten eerste gaat dat over het corpus van Den Bosch. De brieven uit Den Bosch omvatten een ander genre dan de 'echte' borgbrieven uit *Bergen op Zoom en omstreken* en *plaatsen rondom Den Bosch*. Het corpus uit Den Bosch is eerder een korte aantekening van het feit dat er een borgbrief is verstuurd, dan dat het de

borgbrief zelf is. Deze teksten zijn korter en zijn nog meer geschreven volgens vaste formules. Een mogelijkheid is zelfs dat er op de gemeente een administratief medewerker was die de borgbrieven verzond en vervolgens een aantekening maakte dat deze verzonden is. Dit zijn een tweetal redenen waarom de spelling in Den Bosch veel constanter wordt toegepast dan in de andere twee subcorpora.

Een tweede kanttekening is dat de spellingsverschillen die gevonden zijn meerdere oorzaken kunnen hebben. Zo kan het zijn dat ambtenaren de brieven volgens een model schreven, waarvan zij de spellingsvariant overnamen of juist niet. In het laatste geval kan het zijn dat de ambtenaar zelf een bepaalde spelling aanhoudt of dat er op die gemeente een spellingvoorschrift lag. Dat is echter niet aannemelijk, omdat een officiële spelling pas kwam met het werk van Siegenbeek. Daarnaast kunnen de spellingsverschillen duiden op een persoonlijk verschil, maar ook op een regionaal verschil. Om de precieze oorzaak van het hanteren van een bepaalde spelling vast te stellen, zal een groter corpus onderzocht moeten worden. In dit corpus zou duidelijk moeten worden wie de scribenten zijn van de brief. Dit is bij borgbrieven niet altijd even duidelijk, omdat de handtekening onder een brief niet altijd overeenkomt met het handschrift in de brief zelf.

Dit hoofdstuk heeft dus de mythe van de *noordelijke uniformiteit* bevestigd. Het is inderdaad een mythe dat er in de noordelijke Nederlanden in de achttiende eeuw en begin negentiende eeuw sprake zou zijn van een gestandaardiseerde spelling. Daarnaast is het ook een mythe dat ambtenaren (die voor hun beroep vaak schrijven) een gestandaardiseerde spelling hanteren.

7. Verfransing

7.1 Verfransing van het Nederlands

Al vanaf de middeleeuwen is er sprake van taalcontact tussen het Frans en het Nederlands, bijvoorbeeld aan het hof (Van der Sijs: 2005: 175). Ook in borgbrieven zijn nog vormen van verfransing terug te vinden (zie voorbeeld 38).

38) *In kennisse der waarheid deese door onsen secretaris laten depecheren en moet ons dorpszeegel doen bekragtiegen*

Het woord *depecheren* is een vorm van verfransing. Het is afkomstig van het Franse woord *dépêches*. De uitgang *-eren* in *depecheren* is daarnaast ontleend aan het Frans en is productief geworden in het Nederlands (Van der Sijs: 2005: 169). Dit suffix en andere suffixen afgeleid van het Frans kunnen een bepaalde mate van verfransing in het Nederlands aantonen. In dit hoofdstuk onderzoek ik de mate van verfransing in borgbrieven.

Er is tot nu toe nog weinig onderzoek uitgevoerd naar de verfransing van het Nederlands. Ook in verschillende geschiedenissen van het Nederlands (o.a. De Vooy: 1970; Van den Toorn, Pijnenburg & Van Leuvenstijn: 1997) wordt weinig aandacht besteed aan de mate van verfransing van het Nederlands. Onderzoeken die wel ingaan op de taalcontactsituatie met het Frans en de verfransing zijn onder andere Frijhoff (1989; 2015) en Rutten, Vosters & Van der Wal (2015). Deze twee studies zal ik als basis gebruiken voor de theorie en als referentie voor mijn resultaten. Daarnaast ga ik in op de historische context en specifiek op contact met de Fransen. De taalsituatie in de achttiende en begin negentiende eeuw kan namelijk niet los gezien worden van de historische context (Rutten, Vosters & van der Wal: 2015: 144). Schöffer (1963: 31) verwoordt het als volgt: ‘De geschiedenis toont hoe belangrijk een stuk van de Franse geschiedenis dat deel is van het Franse volk met Nederland verweven was en Nederland beïnvloedde’.

7.1.1 Historische taalsituatie

Voor 1555 waren de Lage Landen, het huidige Nederland, België en Luxemburg, een verzameling van provincies en hertogdommen. Zij vormden samen de Zeventien Provinciën en waren onder het gezag van Charles V (1500-1558). Vanaf 1555 kwam Filips II uit Spanje aan de macht. Zijn religieuze maatregelen en belastingheffingen resulteerden in de Spaanse Revolutie. Deze revolutie had als gevolg dat de Lage Landen in twee delen werden gesplitst. De zuidelijke Nederlanden bleven onder de macht van Filips II (Rutten & Vosters 2010: 418), terwijl de noordelijke Nederlanden onafhankelijk werden van de Spaanse koning en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vormden (Rutten et al. 2015: 144). Deze situatie hield stand tot aan het begin van de Franse tijd (1795) toen de Fransen de Nederlanden veroverden (Rietbergen 2007: 118). Aan het einde van deze periode, in 1815, werden noord en zuid weer herenigd. Deze situatie duurde tot 1830. De Belgische Revolutie zorgde ervoor dat de Lage Landen zich verdeelden in de huidige drie staten Nederland, België en Luxemburg (Rutten et al. 2015: 144).

Zoals genoemd speelde het Frans al vanaf de middeleeuwen een belangrijke rol in het Nederlands. Zo was het de taal van de internationale handel en diplomatie (Frijhoff 2015: 116 & Rutten et al. 2015: 145). In de achttiende eeuw werd het Frans ook gebruikt als distinctietaal. Er ontstond een steeds toenemende scheiding tussen de lagere en hogere klassen van de bevolking (Rietbergen 2007: 120; Frijhoff 2015: 125). Naast het Nederlands beheersten de hogere klassen namelijk ook het Frans en zij gebruikten dit regelmatig als tweede omgangstaal, waarmee zij zich onderscheidden van de lagere klassen. Het Frans werd in deze situatie dus gebruikt voor sociale

exclusiviteit (Rutten et al. 2015: 147). In de hogere klassen werden in het onderzoek van Rutten et al. (2015) dan ook meer Franse leensuffixen geteld bij de hogere sociale klassen dan bij de lagere klassen.

Daarnaast werd Frans vanaf de zestiende eeuw een schoolvak en er ontstond een vorm van onderwijs waarin gefocust werd op het leren van Frans. Dit wordt de Franse school genoemd (Rutten et al. 2015: 145). Zowel jongens en meisjes van de middenklasse en de hogere klassen konden lessen volgen aan deze school (Frijhoff 2015: 120). Er waren echter niet veel kinderen die naar een Franse school gingen. Aan het eind van de zeventiende eeuw leerde bijvoorbeeld slechts 5% van de Nederlandse bevolking Frans op school. Ook Kessels-Van der Heijde (2015) liet met haar onderzoek naar het Maastrichts zien dat de elite minder vaak Frans gebruikte in verschillende domeinen dan gedacht.

Franse invloed kwam onder andere door Franse immigranten. Zij vestigden zich vana het eind van de zestiende eeuw in de Republiek. Volgens Gerritsen (1989: 26) kwamen de Fransen in twee *golven*. De eerste golf immigranten wordt de *premier Refuge* of de *Refuge Wallon* genoemd en kwam rond 1580 naar Nederland. Dit ging voornamelijk om Calvinisten die voortvluchtig waren voor Filips II en zijn legers (Gerritsen 1989: 20). De tweede golf wordt de *second Refuge* of de *Refuge Huguenot* en kwam rond 1685 naar Nederland. Deze immigratiegolf was het gevolg van de besluiten van het *Edict van Nantes* in 1685. De situatie voor de hugenoten werd steeds slechter in Frankrijk, onder andere doordat Lodewijk XIV de rechten van vrijheid van Godsdienst had ingetrokken, waarna er ongeveer 20.000 protestanten wegvluchtten uit Frankrijk en in Nederland introkken (Gerritsen 1989: 26).

De Franse immigranten werden echter niet altijd goed ontvangen. Na de inval van Lodewijk XIV heerste er een anti-Franse stemming (Gerritsen 1989: 24; vgl. Milroy & Milroy 1985). In de Franse tijd werd ook minder Frans in brieven gebruikt dan in perioden daarvoor en er werd steeds vaker Nederlands gebruikt ten nadele van het Frans (Ruberg 2005: 100). Er uitte zich twee vormen van verzet in deze tijd (Rutten et al. 2015: 148). Door *purisme* werden woordenlijsten opgesteld met Nederlandse woorden die een alternatief vormden voor woorden die geleend waren uit het Frans of het Latijn. In een tweede vorm van verzet werd het Frans als foute keuze bestempeld en werd er gewaarschuwd dat de moedertaal niet in verval mocht raken door toedoen van het Frans.

7.1.2 Onderzoek Rutten et al. (2015)

Rutten et al. (2015) hebben onderzoek gedaan naar de mate van verfransing in privécorrespondentie, afkomstig uit het *Brieven als buit-corpus*. Allereerst werden er verschillen gevonden in de mate van verfransing van verschillende klassen. Zo blijken de hogere klassen meer verfranst dan de lagere klassen. Ambtenaren zouden volgens de klassenindeling van Simons (2013: 97) ingedeeld kunnen worden bij de midden-hoge klasse of de hoge klasse. In de vergelijking met resultaten van Rutten et al. (2015) zullen de borgbrieven dan ook vergeleken worden met de privébrieven uit hogere klassen. Tussen Noord en Zuid bleken geen verschillen te zitten in het corpus van Rutten et al. (2015). Wel bleek dat de mate van verfransing per regio verschilde (Rutten et al. 2015: 160) (zie afbeelding 3).

Afbeelding 3: Suffixfrequentie per regio, resultaten Rutten et al. (2015: 160).

Wat opvalt aan deze resultaten is dat Noord-Brabant en Limburg als één regio zijn geteld. Ik verwacht echter dat er verschillen zullen zitten tussen de mate van verfransing in Noord-Brabant en de mate van verfransing in Limburg. Deze veronderstelling is gebaseerd op het feit dat in beide gebieden een andere periode geldt van Franse overheersing. In deze scriptie worden brieven onderzocht uit Noord-Brabant.

De resultaten hiervan kunnen een bijdrage leveren aan de werkelijke taalsituatie in Noord-Brabant en dus ook aan de mate van verfransing in deze regio. Er moet echter opgemerkt worden dat deze resultaten niet zonder meer uitwisselbaar zijn met de resultaten van Rutten et al. (2015). Mijn onderzoekscorpus omvat namelijk een ander genre dan privécorrespondentie. Wel kan een vergelijking de mate van verfransing in verschillende genres aantonen.

Daarnaast hebben Rutten et al. Een *real-time* analyse uitgevoerd voor de Zuidelijke Nederlanden en een *apparent-time* analyse voor de Noordelijke Nederlanden. In het zuiden was er geen sprake van toename of afname van de mate van verfransing. In het noorden bleek de mate van verfransing te verminderen naar het einde van de achttiende eeuw toe (Rutten et al. 2015: 161-162).

7.2 Werkwijze

Bij het verwerven en het analyseren van de resultaten is een deel van de werkwijze van Rutten et al. (2015) gevolgd. Zij hebben hun corpus doorzocht op leensuffixen. Dit zijn suffixen die ontleend zijn aan het Frans en in het Nederlands zijn overgenomen. Indien de leensuffixen ver geïntegreerd zijn in de Nederlandse taal komen zij ook voor in combinatie met Germaanse stammen en niet alleen met Franse stammen. Dit impliceert een hoge mate van taalcontact (Rutten et al. 2015: 154).

De leensuffixen die Rutten et al. (2015) onderzocht hebben voor hun onderzoek, zijn afkomstig uit het *Grote Leenwoordenboek* van Van der Sijs (2004: 188-195). Een overzicht van suffixen waar ik naar heb gezocht in het corpus staat in tabel 15.

Tabel 15: Leensuffixen voor onderzoek (Rutten et al. 2015: 157)

Suffix	Voorbeeld	Suffix	Voorbeeld
NAAMWOORDEN			
- aard	lafaard	- cide	genocide
- erd (<-aard)	leukerd	- oïde/ide	hominide
- es/esse	prinses	- ine	cocaïne
- e (-nte/-inge)	studente	- isme	calvinisme
- ette	misdienette	- teit	majesteit
- ier	aalmoezenier	- lei	allerlei
- ist	organist	- tiek	boetiek
- ant	predikant	ADJECTIEVEN	
- ein/ain/ijn	republikein	- aal	amicaal
- ees	Chinees	- air	elitair
- ent	producent	- eel	financieel
- eur/teur	ambassadeur	- esk	soldatesk
- iaan	Indiaan	- eus	complimenteus
- iet	islamiet	- iek	politiek
- ade	blokkade	WERKWOORDEN	
- age	lekkage	- eren	waarderen

Voor dit onderzoek heb ik op de suffixen uit tabel 15 gezocht. De resultaten heb ik vervolgens omgerekend naar het aantal suffixen per 10.000 woorden. Hierdoor kunnen bijvoorbeeld resultaten per regio goed met elkaar vergeleken worden, omdat er gecorrigeerd wordt voor verschillende tekstlengtes. Daarnaast kunnen de resultaten vergeleken worden met Rutten et al. (2015).

Het resultaat van het voorkomen van verschillende leensuffixen wordt eerst algemeen besproken, waarbij wordt in gegaan op de opvallende leensuffixen. Dit algemene resultaat wordt vervolgens vergeleken met de resultaten van Rutten et al. (2015). Hierbij moet echter rekening worden gehouden met het genre dat verschilt van dit onderzoek. Persoonlijke brieven worden namelijk met borgbrieven vergeleken. Om een eerlijkere vergelijking te maken zijn de resultaten van dit onderzoek vergeleken met de brieven uit het onderzoek van Rutten et al. (2015) uit de hoge-midden-klasse en de hoge klasse. Daarnaast is alleen een vergelijking gemaakt met mannelijke briefschrijvers uit het corpus van Rutten et al. (2015). Dit onderscheid is gemaakt omdat de functie als ambtenaar in die tijd alleen door mannen werd uitgeoefend.

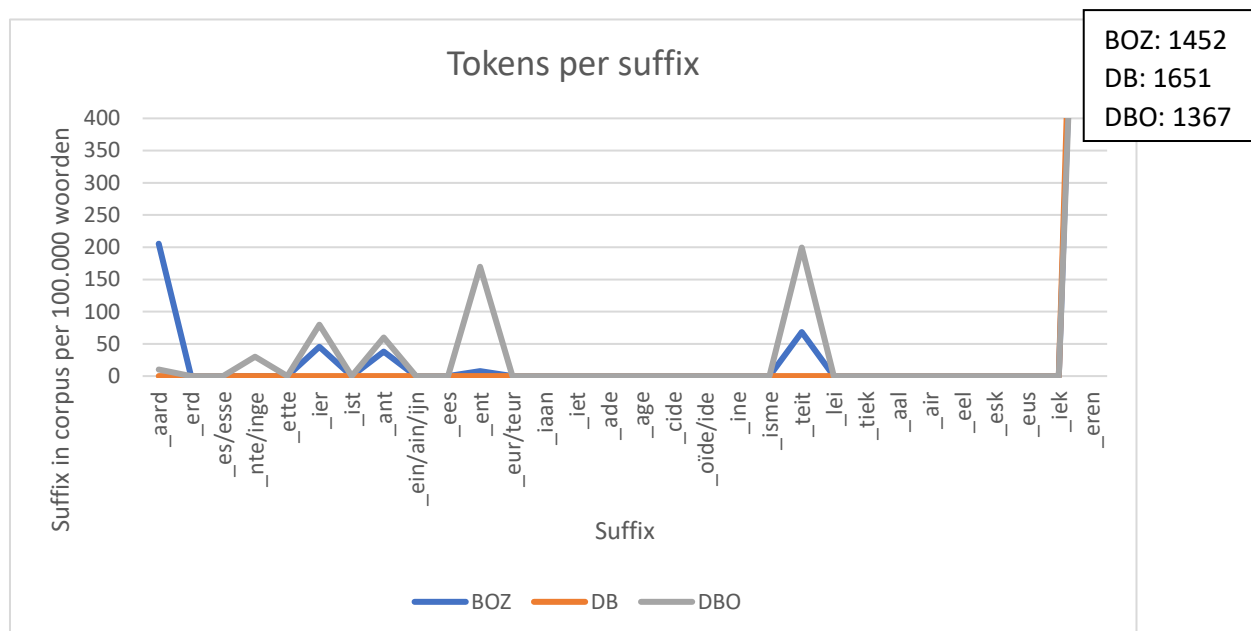
Veel woorden uit het corpus met een leensuffix bevatten ook een Franse stam. Indien er een leensuffix aan een Germaanse stam zou zitten, geeft dit een hoge mate van verfransing aan. Wanneer leensuffixen aan een Franse stam zitten, is er sprake van een lexicale ontlening. Dit geeft een mindere mate van verfransing aan. Bij een analyse naar leensuffixen is het nadeel dat veel vormen van ontleningen niet worden meegeteld. Zo zijn er veel leenwoorden die niet een van bovenstaande leensuffixen bevatten, bijvoorbeeld *cachet*. Daarom is er niet alleen gekeken naar leensuffixen maar ook naar leenwoorden. De leenwoorden zijn geteld door een woordenlijst te maken in WordSmith. Deze woordenlijst geeft alle aparte woorden en spellingsvarianten in het corpus weer en geeft ook het aantal voorkomens in het corpus aan. Van ieder woord heb ik apart bepaald of het een Frans leenwoord is of niet. Hiertoe heb ik alle woorden opgezocht in het *Chronologisch woordenboek* (Van der Sijs 2001). De werkwoorden en zelfstandige naamwoorden worden besproken bij de resultaten. Andere woordsoorten heb ik vanwege de omvang van het onderzoek en vanwege het in mindere mate voorkomen in het corpus verder buiten beschouwing gelaten.

Verder bespreek ik in paragraaf 4.3.4 een aantal interessante gevallen van taalkeuze. Zo zijn er een aantal woorden waarvan zowel het Franse leenwoord in het corpus voorkomt, als een Nederlands alternatief.

7.3 Resultaten

7.3.1 Leensuffixen

In figuur 8 staat het aantal voorkomens van ieder geleend suffix. De drie corpora zijn hierin onderscheiden. Het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* is aangegeven met BOZ, het corpus uit Den Bosch met DB en het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch* met DBO. Om voor het verschillende aantal woorden tussen corpora te compenseren zijn de resultaten weergegeven in aantal leensuffixen per 100.000 woorden. Het aantal keer dat het suffix *-eren* is aangetroffen in de corpora is boven de grafiek aangegeven, zodat de grafiek beter leesbaar is.

Figuur 8: Voorkomens van leensuffixen in de drie corpora

De grafiek laat een aantal interessante resultaten zien. Zo valt het aantal voorkomens van suffixen in het algemeen op. Er is slechts een aantal suffixen dat voorkomt, om specifieker te zijn: tweederde van de suffixen komt niet voor in het brievenmateriaal. De suffixen die wel voorkomen, komen vaak voor in combinatie met hetzelfde woord of dezelfde woorden. Vaak zijn dit woorden die gerelateerd zijn aan het onderwerp van het corpus, in dit geval borgbrieven. Hier kom ik later in deze paragraaf op terug.

Wat verder over het algemeen opvalt is het aantal leensuffixen per corpus. Het corpus met brieven uit de omgeving van Den Bosch bevat gemiddeld de meeste leensuffixen, gevolgd door het corpus uit *Bergen op Zoom en omstreken*. Het corpus uit Den Bosch bevat alleen maar werkwoorden met een leensuffix.

Alleen bij het suffix *-aard* komen er in het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* meer woorden voor met dit suffix dan in het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch*. In alle andere gevallen is dit omgedraaid. Het voorkomen van dit suffix is echter afkomstig van één woord, namelijk: *drossaard*. Een *drossaard* is een ambtelijke bestuurder. Mede namens *drossaards* worden borgbrieven verstuurd. Het is daarom ook niet opmerkelijk dat dit woord vaak voorkomt in het corpus. Het is

echter wel opvallend dat deze term alleen in *Bergen op Zoom en omstreken* gebruikt wordt. Ik heb in de andere twee corpora geen vervangende term gevonden. In alle drie de corpora worden ook schepenen genoemd. In het corpus van *Bergen op Zoom en omstreken* worden de brieven dus zowel namens schepenen als namens drossaards verstuurd, zie voorbeeld 39.

39) *Drossaard en schepenen der Vrijheid Roosendael Baronnie van Breda, representerende de Armens derselver Vrijheid...*

Naast *drossaard* zijn er ook andere voorkomens in het corpus die een betekenisrelatie hebben met ambtelijke taal. Volgens De Vooys (1970) is dit geen opmerkelijk verschijnsel. De Vooys (1970: 110) veronderstelt dat taalgebruik van ambtenaren ‘wemelde van ‘stadhuis-woorden’, aan het Latijn of Frans ontleend’. Het veelvuldig voorkomen van deze woorden bevestigt de veronderstelling van De Vooys. In het vervolg van deze paragraaf zal ik deze geleende ‘stadhuis-woorden’ bespreken.

Ook woorden waar andere suffixen aan verbonden zijn, hebben vaak sterk met het genre borgbrieven te maken. Zo komen suffixen op *-nte* en *-ant* regelmatig voor. Beide suffixen zijn afkomstig van de term *requirant*. In dit geval verwijst dit naar de persoon die de borgbrief aangevraagd heeft, ofwel de persoon die gaat verhuizen, zie voorbeeld 40.

40) *wijders belooven wij ingevalle den requirant tot armoede quame te geraeken*

Het suffix *-teit* komt ook regelmatig voor. Het voorkomen van dit suffix kan ook verklaard worden aan de hand van het corpus. De voorkomens zijn in de meeste gevallen afkomstig van het woord *indemniteit*. *Indemniteit* betekent *schadevergoeding* en is dus een term die gelinkt kan worden aan het genre borgbrieven.²³ De andere woorden waarin *-teit* als suffix voorkomt zijn *securiteit* en *qualiteit*. Deze twee woorden komen ook regelmatig in steeds dezelfde formules voor in borgbrieven, zie voorbeeld 41 en 42.

41) *alwaar van hun gevraagd word acten van cautie van securiteit van den armen aldaar*

42) *Zoo ist dat wy in qualiteit als opper provisoren den arme tafle alhier belooven*

Deze drie woorden *indemniteit*, *securiteit* en *qualiteit* omvatten samen alle voorkomens van het suffix *-teit* in het corpus. Voor het suffix *-ent* geldt iets vergelijkbaars; dit suffix is in het corpus in alle gevallen afkomstig van het woord *president*, zie voorbeeld 43.

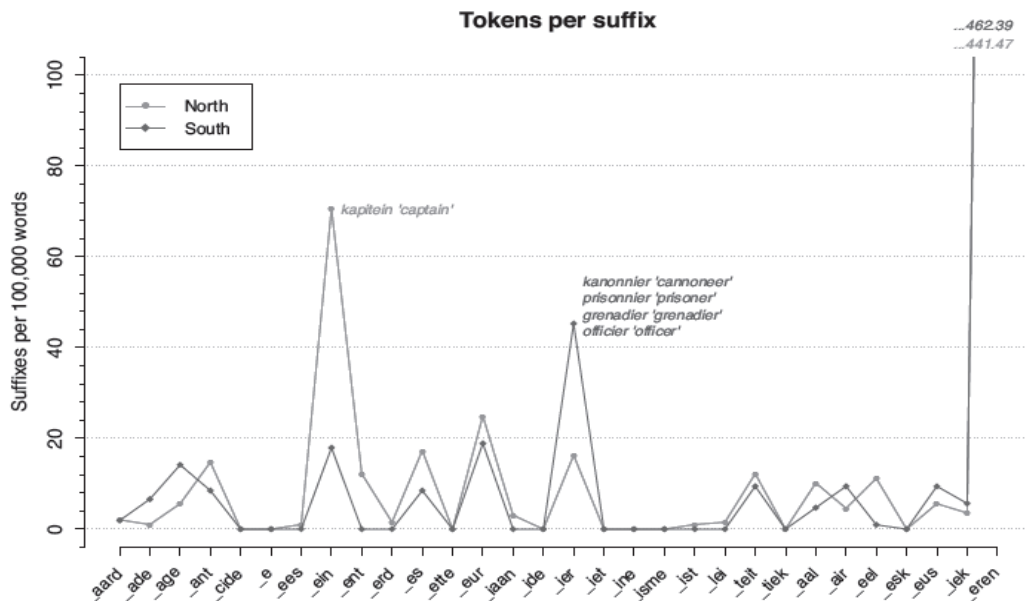
43) *Soo ist Dat Wij ondergeteekende president, en Scheepenen deses Dorps van Schijndel*

Verder valt het grote aantal voorkomens van het leensuffix *-eren* op. Ook hier zijn een aantal vaker terugkerende werkwoorden (*requireren*, *alimenteren*, *indemneren*, *certificeren*, *libereren*, enz.) voor verantwoordelijk. Deze werkwoorden hebben net als de hierboven genoemde zelfstandige naamwoorden een betekenisrelatie met het genre borgbrieven. Het voorkomen van een aantal van deze werkwoorden is echter interessant omdat er naast het geleende Franse ‘stadhuiswoord’, ook een Nederlands alternatief in het corpus voorkomt. Dit geldt bijvoorbeeld voor het werkwoord *libereren* tegenover het Nederlandse alternatief *bevrijden*. Hier kom ik in paragraaf 4.3.4 op terug.

7.3.2 *Vergelijking met Rutten et al. (2015)*

²³ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/indemniteit>, geraadpleegd op 6 december 2016

Zoals beschreven hebben Rutten et al. (2015) al eerder onderzoek gedaan naar Franse leensuffixen. Zij onderzochten dit in een corpus van persoonlijke brieven. Ter vergelijking staat een grafiek van het algemeen resultaat van hun onderzoek in figuur 9.

Figuur 9: Tokens per suffix, resultaten uit het onderzoek van Rutten et al. (2015: 158)

Bij vergelijking van het algemeen resultaat van Rutten et al. (2015) en het resultaat van dit onderzoek valt op dat bij Rutten et al. (2015) meer verschillende suffixen voorkomen in het corpus. Een mogelijke verklaring is toe te schrijven aan het grotere corpus, dat vergroot namelijk ook de kans om andere suffixen tegen te komen. Daarnaast kan ook het genre een rol spelen. Zoals in de vorige paragraaf besproken zijn meeste woorden waarin de leensuffixen voorkomen ‘stadhuiswoorden’ die een betekenisrelatie hebben met het genre borgbrieven. Een corpus met persoonlijke brieven bevat brieven over verschillende onderwerpen, waardoor andere woorden gebruikt worden. Dit vergroot ook de kans op andere leensuffixen.

Wanneer het algemeen resultaat van Rutten et al. (2015) wordt vergeleken met de resultaten van dit onderzoek, blijkt dat de borgbrieven in een veel hogere mate verfranst zijn dan de persoonlijke brieven. Bij Rutten et al. (2015) zijn er bijvoorbeeld ongeveer 441 suffixen gevonden per 100.000 woorden in het Noorden en in het corpus voor dit onderzoek zijn er gemiddeld 1490 suffixen gevonden per 100.000 woorden in het geval van werkwoorden. De vergelijking is echter niet helemaal eerlijk. In het corpus van Rutten et al. (2015) zitten namelijk brieven uit allerlei verschillende klassen. Terwijl het corpus voor dit onderzoek brieven bevat van ambtenaren. Volgens Simons (2013: 97) vallen ambtenaren onder de hoge klasse of de midden-hoge klasse. Het resultaat van dit onderzoek moet dan ook vergeleken worden met de persoonlijke brieven die ook afkomstig zijn uit deze klassen. Rutten et al. (2015) laten ook het resultaat per sociale klasse zien. Hieruit blijkt dat hoe hoger de klasse wordt, hoe meer leensuffixen er voorkomen in de brieven.²⁴ Dit kan een verklaring zijn waarom de mate van verfransing in borgbrieven hoger ligt dan het algemeen resultaat.

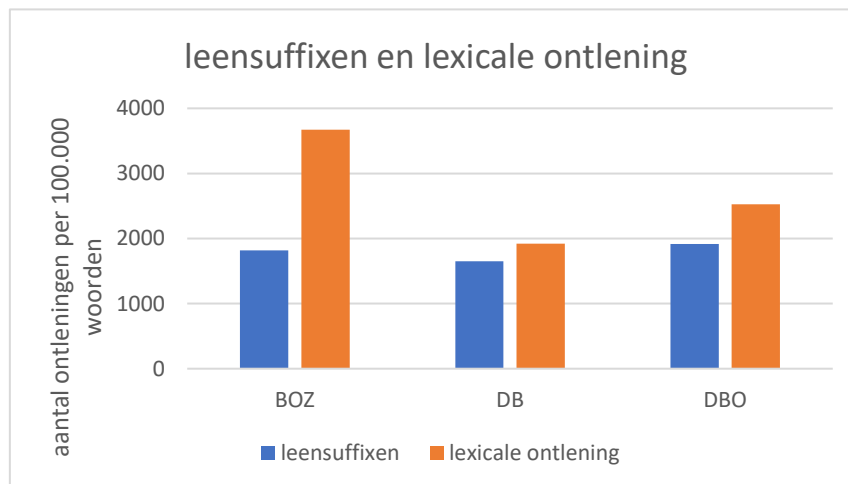
Daarnaast is het waarschijnlijk dat de functie van ambtenaar aan het eind van de achttiende eeuw alleen door mannen werd uitgeoefend. De verfransing in de brieven van mannen in het corpus met persoonlijke brieven ligt ook hoger dan bij vrouwen. Het aantal leensuffixen per 100.000 woorden bij mannen uit de hogere midden-klasse ligt rond de 400 suffixen. Bij mannen uit de hoge klassen ligt

²⁴ In de laagste klasse is het gemiddelde aantal leensuffixen bijvoorbeeld iets minder dan 200 leensuffixen per 100.000 woorden geteld en in de hoogste klasse ligt dit gemiddelde op ongeveer 900 leensuffixen per 100.000 woorden (Rutten et al. 2015).

dit gemiddelde op ongeveer 900 suffixen. Deze gemiddelden liggen echter nog ver onder het gemiddelde van 1490 in het corpus van borgbrieven.²⁵ Een mogelijke verklaring hiervoor is het hoge formulaire gehalte van borgbrieven ten opzichte van persoonlijke brieven. Mogelijk zijn geleende ‘stadhuiswoorden’ dermate conventioneel geworden, dat deze woorden niet meer als leenwoorden worden gezien. Deze woorden worden dan samen met de formule als geheel opgehaald uit het geheugen. Zoals al eerder genoemd is het echter interessant dat Franse leenwoorden voorkomen naast Nederlandse alternatieven. In dat opzicht zijn de Franse leenwoorden weer minder conventioneel en is er sprake van een al dan niet bewuste taalkeuze. Hier kom ik later op terug. In de volgende paragraaf bespreek ik het aantal voorkomens van leensuffixen waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen heerlijkheden, vrijheden en steden.

7.3.3 Lexicale ontlening

In de vorige paragraaf is het aantal leensuffixen per 100.000 woorden geteld en besproken. Rutten et al. (2015) beargumenteren dat leensuffixen duiden op een diepere mate van verfransing dan alleen leenwoorden. Wanneer er een Frans leensuffix aan een Germaanse stam zit geeft dit een hoge mate van ontlening aan, doordat het suffix dan productief gebruikt kan worden. In het corpus borgbrieven zijn er echter geen resultaten gevonden waarbij een leensuffix aan een Germaanse stam zat. Dit betekent dat alle woorden lexicaal geleend zijn. Door alleen op leensuffixen te zoeken wordt een aantal leenwoorden niet gevonden. Deze leenwoorden heb ik apart bekeken in het corpus. Een vergelijking tussen het aantal leensuffixen per 100.000 woorden en het aantal leenwoorden per 100.000 woorden staat in figuur 10.

Figuur 10: Leensuffixen in vergelijking met lexicale ontlening

Figuur 10 laat een aantal opvallende resultaten zien. In *plaatsen rondom Den Bosch* zijn de meeste leensuffixen gevonden, daarna in *Bergen op Zoom en omstreken* en daarna in Den Bosch. Wanneer leenwoorden ook meegeteld worden dan komt Bergen op Zoom op het meeste aantal ontleningen, daarna *plaatsen rondom Den Bosch* en vervolgens Den Bosch zelf.

Dit geeft aan dat een analyse naar alleen leensuffixen niet altijd het juiste resultaat weergeeft. Dit geldt wel als er alleen gekeken wordt naar leensuffixen aan Germaanse stammen, dan wordt er namelijk een andere mate van verfransing onderzocht. In dit corpus kwamen dergelijke gevallen niet voor. Voor dit corpus moeten leenwoorden ook meegerekend worden om een realistisch beeld te krijgen.

²⁵ Hierbij worden zelfs alleen nog maar de werkwoorden op *-eren* meegerekend, het gemiddelde van alle suffixen ligt nog hoger. Rutten et al. (2015) gaan echter wel uit van een gemiddelde van alle suffixen.

7.3.4 Taalkeuze: Nederlands of Frans

Zoals eerder genoemd zitten er een aantal interessante voorkomens in het corpus. Doordat borgbrieven zo formulair zijn, zijn er een aantal woorden die regelmatig terugkomen. Er zijn echter ook een aantal woorden in de formules die terugkomen in de vorm van een leenwoord of als de Nederlandse variant. Voor dit onderzoek is het interessant om te kijken welke vormen dit zijn en welke auteurs kiezen voor een Nederlandse vorm en welke voor een Franse variant. In deze paragraaf bespreek ik drie gevallen van taalkeuze.

De eerste keuze is die tussen *libereren* en de Nederlandse variant *bevrijden*. Beide woorden kunnen in precies dezelfde formule op dezelfde plaats worden ingevuld, de vorm van de twee varianten is het enige verschil (zie voorbeeld 44 en 45).

44) *ingeval zij tot armoede mogt komen /dat God verhoede/ den Armen van Steenbergens voorns altijd te zullen indemneren en libereren onder verband als na Rechten.*

45) *alwaar hij zig in tijd en wijlen met'er woon zal koomen te begeeven alle last van Alimentatie des wegens te zullen indemneeren en bevrijden, en hem des Noods tot ons te neemen*

In totaal komt *libereren* twaalf keer voor in het corpus. De term *bevrijden* komt vierendertig keer voor in het corpus. Dit is een opmerkelijk verschil. Over het algemeen gezien wordt er dus vaker gekozen voor de Nederlandse variant *bevrijden* dan voor de Franse variant *libereren*. Daarnaast wordt *libereren* alleen in *Bergen op Zoom en omstreken* gebruikt. De vorm *bevrijden* komt ook twee keer voor in het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch*. Tot slot valt op dat de vorm *libereren* alleen tussen 1777 en 1785 wordt gebruikt, terwijl *bevrijden* verspreid over verschillende jaren voorkomt.

De tweede keuze is de keuze tussen *indemneren* en *ontlasten*. In dit geval komt de Franse vorm vaker voor dan de Nederlandse vorm. Respectievelijk gaat het om éénenzestig voorkomens en achtentwintig voorkomens. In *Bergen op Zoom* komt de vorm *ontlasten* tien keer voor en in *plaatsen rondom Den Bosch* achttien keer. *Indemneren* komt in *Bergen op Zoom en omstreken* achtenvijftig keer voor en in *plaatsen rondom Den Bosch* drie keer. Een korte samenvatting van de voorkomens staat in tabel 16.

Tabel 16: Samenvatting resultaten indemneren en ontlasten

	Indemneren	Ontlasten
<i>Bergen op Zoom en omstreken</i>	58	10
<i>Plaatsen rondom Den Bosch</i>	3	18
Den Bosch	0	0

Net als bij *libereren* en *bevrijden* wordt bij deze variant in *plaatsen rondom Den Bosch* vaker voor de Nederlandse variant gekozen dan voor de Franse variant. In *Bergen op Zoom en omstreken* wordt nu vaker voor de Franse variant gekozen dan voor de Nederlandse variant. Verder valt op dat *bevrijden* of *libereren* en *ontlasten* of *indemneren* vaak in dezelfde formule gebruikt worden. Het komt ook een aantal keer voor dat in dezelfde formule de ene keer voor de Franse variant wordt gekozen en de andere keer voor de Nederlandse variant. De vraag is echter in hoeverre ambtenaren zich er zelf bewust van waren dat zij twee varianten naast elkaar gebruikten. Deze situatie duidt namelijk op een zekere mate van conventionalisering van Franse leenwoorden in de Nederlandse taal. De term *bevrijden* wordt door veel schrijvers in dit corpus niet gebruikt omdat het een Nederlands woord is en omdat de schrijver zich wil verzetten tegen de Fransen en hun taal, want in dat geval zou bijvoorbeeld de term *indemneren* niet in dezelfde zin voorkomen.

De laatste keuze gaat om het gebruik van de Nederlandse variant *zegel* en de Franse variant *cachet*. De vorm *zegel* komt tweeënveertig keer voor. *Cachet* komt drieëndertig keer voor. De formule waarin deze woorden voorkomen komt alleen in *Bergen op Zoom en omstreken* voor. De vorm *zegel* is één keer gevonden in *plaatsen rondom Den Bosch*. De termen *cachet* en *zegel* komen dus beide regelmatig voor, maar de voorkeur gaat iets vaker naar de Nederlandse variant dan naar de Franse variant.

Deze vormen van taalkeuze laten zien dat in *Bergen op Zoom en omstreken* vaker voor de Franse variant wordt gekozen dan in *plaatsen rondom Den Bosch*. Het laatste corpus heeft echter wel over het algemeen al minder voorkomens van beide varianten. Dit zou de resultaten kunnen vertekenen.

7.4 Conclusie en discussie

In dit hoofdstuk is de verfransing in eerste plaats besproken aan de hand van leensuffixen die voorkomen in het corpus. Deze analyse liet zien dat in het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch* de meeste leensuffixen voorkomen, gevolgd door het corpus uit *Bergen op Zoom en omstreken*. Het valt echter bij analyse van de resultaten wel op dat de meeste suffixen afkomstig zijn van woorden die een betekenisrelatie hebben met het genre borgbrieven. Daarbij kan dus afgevraagd worden of deze leenwoorden en directe invloed zijn van de politieke situatie in de achttiende eeuw, of dat dit zoals De Vooy (1970) het noemt ‘stadhuis-woorden’ zijn die al eerder zijn geleend uit het Frans. Om hier achter te komen zouden materiaal uit een eerdere periode bestudeerd kunnen worden op verfransing. Echter is het wel interessant om dit te bestuderen in het licht van taalpurisme. In dit geval zouden oude stadhuiswoorden vervangen kunnen worden door Nederlandse varianten, waardoor de keuze voor juist de Franse of de Nederlandse vorm wel in de historische context van de tijd past.

Bij vergelijking met Rutten et al. (2015) bleek dat er meer verschillende varianten in het corpus van persoonlijke brieven voorkomen dan bij borgbrieven. Dit heeft mogelijk te maken met de beperking van woordkeuze binnen het genre borgbrieven. Daarnaast liet de vergelijking zien dat de borgbrieven een hogere mate van verfransing laten zien dan de persoonlijke brieven uit dezelfde klasse en van hetzelfde gender. Ook hiervoor zou het genre borgbrieven een verklaring kunnen zijn, doordat de meeste leensuffixen afkomstig zijn van geleende ‘stadhuiswoorden’. Deze woorden kunnen geconventionaliseerd zijn en als geheel samen met de formule opgehaald worden uit het geheugen. Bij persoonlijke brieven is dit minder het geval omdat dit genre minder formulair is. Er is echter ook een andere verklaring. In het corpus van Rutten et al. (2015) kwamen nauwelijks brieven uit Noord-Brabant voor, waardoor de vergelijking niet helemaal eerlijk is. De verschillen kunnen naast dat het op genre duidt ook duiden op taalverschillen tussen regio’s.

Door alleen onderzoek te doen naar leensuffixen blijkt een groot deel van de verfransing in dit corpus buiten beeld te blijven. De resultaten hadden namelijk allemaal een Romaanse stam wat duidt op lexicale ontlening. Er was dus geen sprake van het combineren van Franse leensuffixen met Germaanse stammen. Om de verfransing voor dit corpus beter in kaart te brengen, is er een analyse uitgevoerd naar Franse leenwoorden in het algemeen. Deze geven namelijk eenzelfde mate van verfransing aan. De resultaten van deze uitgebreidere analyse tonen een belangrijke nuance aan: juist het taalgebruik van ambtenaren uit *Bergen op Zoom en omstreken* is het meest verfranst en dus niet het taalgebruik van *plaatsen rondom Den Bosch*, zoals op basis van het onderzoek naar alleen leensuffixen geconcludeerd kan worden.

Tot slot is er gekeken naar een aantal leenwoorden waarvan ook een Nederlands alternatief in het corpus voorkomt. Hieruit bleek dat in *Bergen op Zoom en omstreken* vaker voor de Franse variant wordt gekozen dan in *plaatsen rondom Den Bosch*. In het geval van *zegel* en *cachet* wordt er in *Bergen op Zoom en omstreken* wel vaker voor de Nederlandse variant gekozen.

8. Discussie

In dit hoofdstuk zal ik de belangrijkste resultaten uit de resultatenhoofdstukken herhalen en deze in een bredere context van de scriptie bediscussiëren. Hierbij zal ik ingaan op de twee onderzoeksvragen die ik in hoofdstuk 1 heb geformuleerd. De eerste vraag was hoe het taalgebruik in drie verschillende regio's in Noord-Brabant gekarakteriseerd kan worden aan de hand van casestudies naar formele taal, naamvallen, spelling en verfransing. Hierbij was tevens het doel om het genre borgbrieven een plaats te geven op de schaal van Koch en Oesterreicher (1985) met aan het ene uiterste *Sprache der Nähe* en aan de andere kant *Sprache der Distanz*. Hierna zal ik ingaan op de tweede onderzoeksvraag van deze scriptie, waarin ik me afvraag in hoeverre het idee van een uniforme standaardtaal van ambtenaren en het idee van een uniforme standaardtaal in de noordelijke Nederlanden in de achttiende en begin negentiende eeuw klopt op basis van dit corpus. Tot slot zal ik suggesties doen voor vervolgonderzoek.

8.1 Formules

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie zijn de formules in borgbrieven bekeken. Hieruit bleek dat borgbrieven een erg formulair karakter hebben. Steeds dezelfde formules komen in verschillende brieven terug. Veel formules komen terug in verschillende regio's. Dus de formules die in *Bergen op Zoom en omstreken* voorkomen in het corpus komen grotendeels ook voor in het corpus van *plaatsen rondom Den Bosch* en andersom. Het subcorpus uit Den Bosch zelf is voor deze analyse buiten beschouwing gelaten omdat dit een iets ander genre betrof. Na het karakteriseren van de borgbrieven, is het genre ingedeeld op de schaal van *Sprache der Nähe* tot *Sprache der Distanz*. Het genre is geplaatst aan de kant van *Sprache der Distanz*. Dit wil zeggen dat het gaat om een afstandelijke geschreven taal. De schrijver en lezer kennen elkaar niet persoonlijk en de schrijver verwacht ook geen respons van de lezer. Daarnaast bevat het genre één thema waarop niet gevarieerd wordt. Dit zijn bijna alle kenmerken die Koch en Oesterreicher (1985) toekennen aan *Sprache der Distanz*, en daarom zouden borgbrieven dus ook dichtbij het uiterste van de schaal geplaatst kunnen worden. De borgbrieven plaats ik niet helemaal aan het uiterste, omdat de brieven niet volledig bestaan uit gefixeerde formules die in iedere brief terugkomen.

Hoewel de taal in borgbrieven erg formulair is, moet wel opgemerkt worden dat dit niet betekent dat er helemaal geen sprake is van variatie tussen verschillende borgbrieven wat betreft formules. Uit de resultaten blijkt namelijk dat niet alle formules in alle borgbrieven voorkomen. Een voorbeeld hiervan is de *waarheidsbetuiging*, deze komt alleen voor in brieven uit *Bergen op Zoom en omstreken*. Een ander voorbeeld is de voorwaarde dat de borgbrief alleen geldt wanneer de plaats, waaraan de borgbrief gericht is, zelf ook borgbrieven meegeeft aan hun emigrerende inwoners. Deze voorwaarde komt pas vanaf 1782 in het corpus voor.

Het formulaire karakter van borgbrieven aan de ene kant, dat een *Sprache der Distanz* suggereert, en aan de andere kant de variaties in verschillende formules, roept vragen op. Een vraag die gesteld kan worden is of borgbrieven geschreven werden aan de hand van een standaardmodel, dat ambtenaren naast zich hadden liggen wanneer zij een borgbrief schreven. Ik heb het vermoeden dat ambtenaren in ieder geval wel iets naast zich hadden liggen tijdens het schrijven van borgbrieven, hetzij een model of een voorbeeldbrief, omdat vaak dezelfde formules terugkomen. Daarnaast komen deze formules ook regelmatig in dezelfde volgorde voor. Dit geldt bijvoorbeeld voor de brieven die uit Roosendaal komen en door *Jan Kerken* (waarschijnlijk de secretaris van Roosendaal) zijn ondertekend. Deze brieven zijn telkens op dezelfde manier opgebouwd en bevatten bijna allemaal precies dezelfde formules, ook wanneer een brief bijvoorbeeld pas vijf jaar later is verstuurd. Dit suggereert dat de scribent van deze brieven (waarschijnlijk secretaris Jan Kerken) deze brieven heeft geschreven terwijl hij een voorbeeld naast zich had liggen. Het opvallende hieraan is echter dat

bijvoorbeeld de spelling niet in iedere brief van Jan Kerken hetzelfde is en dat hij ook niet altijd dezelfde naamvallen gebruikt. Dit geeft aan dat hij de brieven dus ook weer niet letterlijk overschreef van een voorbeeld. Daarnaast is de vraag of alle plaatsen een soortgelijke voorbeeldbrief hadden, omdat in sommige brieven precies dezelfde formulering voorkomt als in de brieven van Jan Kerken. Een mogelijk antwoord hierop is dat regionaal of landelijk gezien een protocol is opgesteld waarin duidelijk wordt wat er op zijn minst in de borgbrieven moest staan om deze rechtsgeldig te maken. Formules zouden door verschillende plaatsen uit dit protocol overgenomen kunnen zijn. Als dit protocol daadwerkelijk bestaat of heeft bestaan zou dit erg interessant zijn voor onderzoek naar enerzijds taalgebruik (spelling, genitiefgebruik enzovoort) in dat protocol en anderzijds het taalgebruik in de borgbrieven. Tot slot wil ik hierbij opmerken dat de borgbrieven vanaf een bepaalde periode in grotere plaatsen al gestandaardiseerd waren in de vorm van een gedrukte brief. In deze borgbrieven hoeft enkel nog maar een naam, plaats van bestemming en een datum ingevuld te worden. Het kan zijn dat plaatsen waarin borgbrieven wel handgeschreven zijn dus ook een dergelijke standaard hadden, maar deze niet drukten, maar telkens overschreven.

8.2 Casestudies

De resultaten, zoals besproken in de vorige paragraaf, laten zien dat borgbrieven enerzijds erg formulair zijn, maar dat er anderzijds ook wel ruimte is voor variatie, door bijvoorbeeld andere formules te gebruiken. Om de borgbrieven verder te karakteriseren heb ik een drietal casestudies uitgevoerd.

Met deze casestudies wil ik een zo goed en compleet mogelijk beeld schetsen van het taalgebruik in borgbrieven in de drie verschillende regio's in Noord-Brabant. Een compleet beeld geven kan echter niet. Niet alle vormen van taalvariatie kunnen onderzocht worden binnen het kader van deze scriptie. Daarom zijn er keuzes gemaakt in wat er wel en wat er niet onderzocht is. Deze keuzes zijn voornamelijk gebaseerd op wat er op dit moment actueel is in het onderzoeksveld van de historische sociolinguïstiek.

Het eerste onderwerp dat besproken is, is de genitief. De genitief is onder andere door Simons (2013) en Nobels (2013) onderzocht voor persoonlijke brieven. Interessant aan het onderzoek omtrent de genitief is dat grammatici uit de achttiende en begin negentiende eeuw de historische genitief voorschrijven, maar dat in de praktijk niet het vaakst voor deze vorm van genitief wordt gekozen. Het tweede onderwerp is spelling. De spelling is al in veel corpora en voor veel genres onderzocht. Daarnaast is eerder onderzoek gedaan naar de relatie tussen de spelling in de praktijk en de spelling die wordt voorgeschreven (zie Vosters et al. 2014). De spelling is echter nog nooit eerder bekeken voor het genre borgbrieven en is daarom een interessant onderwerp voor onderzoek. Tot slot is de verfransing van borgbrieven onderzocht. Ook de verfransing is al eerder onderzocht voor persoonlijke brieven. Daarnaast wordt door De Vooys (1970) verondersteld dat de taal van ambtenaren vol zat met Latijnse en Franse 'stadhuis-woorden'.

De studies hebben dus allemaal gemeen dat al eerder in een corpus van persoonlijke brieven is uitgezocht hoe het met het betreffende ontwerp zit in die brieven. Daarom is er regelmatig een vergelijking gemaakt tussen het verschijnsel in borgbrieven en in persoonlijke brieven. Hier moet echter een opmerking over gemaakt worden. De persoonlijke brieven waarmee de resultaten zijn vergeleken zijn afkomstig uit het *Brieven als Buit*-corpus. In dit corpus zitten relatief gezien weinig brieven uit Noord-Brabant. De vraag is of de vergelijking met deze persoonlijke brieven dus wel gerechtvaardigd is. De vergelijking bevat hiermee dus twee belangrijke variabelen. Enerzijds is dat het genre en anderzijds ook de regio. De gevonden verschillen tussen resultaten uit eerder onderzoek en deze scriptie kunnen daardoor op twee manieren worden uitgelegd. Het taalgebruik kan enerzijds verschillen doordat er een ander genre wordt onderzocht, maar anderzijds ook doordat de brieven uit een andere regio komen. Hier moet bij het lezen van de resultaten rekening mee worden gehouden.

Verder is de representativiteit van het corpus discutabel. De verdeling van verschillende gemeentebesturen in het corpus, zoals beschreven in hoofdstuk 3.2.1, is niet ideaal. In het corpus komen verreweg de meeste heerlijkheden voor en vrijheden zijn sterk in de minderheid. Dit geldt vooral voor het corpus *plaatsen rondom Den Bosch*. Voor vervolgonderzoek zou het interessant zijn om te kijken naar het verschil in taalgebruik tussen heerlijkheden, vrijheden en steden. De verwachting is dat hier verschil tussen zit, doordat het verschillende besturen zijn met verschillende contacten. Het zou kunnen dat een gemeentebestuur in de stad veel meer contact heeft met het Frans of Franssprekende elite dan in een bestuur van een heerlijkheid. Om dit verschil te onderzoeken moet het corpus echter anders samengesteld worden dan dat nu het geval is. Tot slot is ook het genreverschil van het corpus uit Den Bosch discutabel ten opzichte van de rest van het corpus. De borgbrieven uit *Bergen op Zoom en omstreken* omvatten namelijk zowel steden als vrijheden als heerlijkheden. Het corpus uit *plaatsen rondom Den Bosch* bevat enkel vrijheden (in geringe mate) en heerlijkheden. Wanneer er een verschil zit tussen het taalgebruik in heerlijkheden, vrijheden en steden dan beïnvloedt dat dus in dit geval de resultaten.

8.3 Suggesties voor vervolgonderzoek

Uit deze scriptie blijkt dat er nog veel onderzoek gedaan kan worden naar borgbrieven, of breder naar het taalgebruik van ambtenaren in Noord-Brabant. De eerste suggestie is om borgbrieven als corpus een positie te geven binnen ambtelijk schrijfmateriaal. Het is interessant om te onderzoeken of deze stukken net zo formulair zijn en of het taalgebruik net zo veel variatie bevat. Door deze andere teksten te bekijken kan het genre borgbrieven beter op de schaal van *Sprache der Nähe* en *Sprache der Distanz* geplaatst worden.

Daarnaast kan het corpus van borgbrieven ook beter samengesteld worden voor vervolgonderzoek. Zoals bleek uit de vorige paragraaf was de verdeling tussen brieven uit verschillende plaatsen niet optimaal. Voor vervolgonderzoek zou er gekeken kunnen worden naar een betere verdeling van bijvoorbeeld heerlijkheden, vrijheden en steden.

Ook zouden brieven uit andere regio's onderzocht kunnen worden. Daarmee kan vastgesteld worden of het taalgebruik in de borgbrieven echt Brabants is, of dat andere factoren het taalgebruik in de borgbrieven karakteriseert. Daarnaast is het interessant om te kijken of er in Noord-Brabant bijvoorbeeld meer variatie is dan in andere regio's, bijvoorbeeld Zuid- en Noord-Holland. Van deze regio's wordt namelijk gesuggereerd dat daar eerder de taal gestandaardiseerd is dan in andere regio's.

Naast verschillende regio's kunnen ook verschillende jaartallen onderzocht worden, bijvoorbeeld uit een eeuw eerder. Het is interessant om te kijken in hoeverre het taalgebruik veranderd is en of de taal in de achttiende eeuw in borgbrieven al meer gestandaardiseerd is dan in de zeventiende eeuw. Met name met betrekking tot de verfransing van het Nederlands is onderzoek met een andere eeuw interessant. Zoals genoemd spreekt De Vooys (1970) over Latijnse en Franse 'stadhuis-woorden'. Uit de borgbrieven die onderzocht zijn voor deze scriptie blijkt dat zowel Franse leenwoorden gebruikt worden als Nederlandse varianten. In onderzoek naar borgbrieven van een eerdere periode is het interessant om te kijken naar de verhouding Franse woorden met Nederlandse variant. Door dit te bepalen kan er gekeken worden of de verfransing van de Franse Revolutie invloed heeft gehad in positieve of negatieve zin, of dat er helemaal geen verschil is, dus dat de vermeende verfransing in de achttiende eeuw helemaal geen invloed heeft gehad op het taalgebruik van ambtenaren in borgbrieven.

Tot slot is het voor een onderzoek van grotere omvang interessant om te kijken naar andere genres. Een voorwaarde hiervoor is wel dat het materiaal beschikbaar moet zijn. Er kunnen bijvoorbeeld persoonlijke brieven bekeken worden, maar ook zakelijke brieven of ander ambtelijk materiaal. Op deze manier kan het taalgebruik in Noord-Brabant goed in beeld worden gebracht en de positie van borgbrieven kan op deze manier goed bepaald worden.

9. Conclusie

In deze scriptie werden twee onderzoeksvragen gesteld. De eerste onderzoeksvraag was hoe de taal in borgbrieven kan worden gekarakteriseerd in drie verschillende regio's in Noord-Brabant. Dit is onderzocht aan de hand van drie casestudies: het voorkomen van de genitief, spellingsverschillen en verfransing van het Nederlands. De tweede onderzoeksvraag was of het beeld van de taal die in de borgbrieven gevonden wordt, overeenkomt met het uniforme beeld van de standaardtaal, die ambtenaren in de achttiende eeuw zouden hanteren.

Om deze onderzoeksvragen te beantwoorden is als eerste gekeken naar de opbouw van borgbrieven. Hieruit blijkt dat dezelfde formules vaak terugkeren. Een aantal formules komen in alle borgbrieven voor. Andere formules komen in sommige borgbrieven voor. Hoewel borgbrieven dus altijd uit vaste formules bestaan, die in meerdere borgbrieven voorkomen, is er dus wel sprake van variëteit in de keuze tussen verschillende formules.

Vervolgens is de genitief in het corpus onderzocht. De *van*-constructie wordt het vaakst gebruikt, gevolgd door de historische genitief. De *s*-constructie komt in mindere mate voor in het corpus en de *zijn*-constructie komt helemaal niet voor in het corpus. In *Bergen op Zoom en omstreken* wordt de historische genitief het vaakst gebruikt. De *van*-constructie wordt het vaakst gekozen in steden. Daarnaast blijkt dat in een standaardformule in de brief vaker voor een historische genitief wordt gekozen dan voor de *van*-constructie. Het gebruik van genitief is echter nog niet gestandaardiseerd. Dit laat de variatie in het corpus zien, maar ook een aantal gecompliceerde voorbeelden waaruit niet duidelijk blijkt welke vorm van genitief de voorkeur heeft.

Daarnaast zijn een aantal belangrijke spellingkwesties onderzocht in het corpus. De resultaten laten zien dat hier nog veel sprake is van variatie, zowel tussen regio's als binnen een regio.

Tot slot is de mate van verfransing in de borgbrieven bekeken. In eerste instantie is hierbij gekeken naar leensuffixen. Dit bleek echter geen realistisch resultaat te geven. Daarom is er daarna gekeken naar leenwoorden. In *Bergen op Zoom en omstreken* worden de meeste leenwoorden gebruikt.

De resultaten van deze scriptie hebben laten zien dat borgbrieven gekarakteriseerd kunnen worden als brieven met een vaste opbouw en formulaire gedeelten die regelmatig terugkomen. Daarnaast was de vraag of er uniformiteit heerste binnen borgbrieven. Dit is niet zo, de variatie laat zien dat er nog geen sprake was van een standaardtaal. Daarnaast bieden de resultaten een goede mogelijkheid om het onderzoek naar taalgebruik in borgbrieven in Noord-Brabant uit te breiden.

10. Literatuur

- Bergs, A. (2005). *Social networks and historical sociolinguistics: studies in morphosyntactic variation in the Paston letters*. Berlijn & New York: De Gruyter.
- Blommaert, J. (2006). Language policy and national identity. In T. Ricento (Ed.), *An introduction to language policy: Theory and method* (pp. 238-254). Malden, MA etc.: Blackwell.
- Gerritsen, M., & Boves, T. L. L. (1995). *Inleiding in de sociolinguïstiek*. Utrecht: Aula Het Spectrum.
- Chafe, W. (1994). *Discourse, consciousness, and time: The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago etc.: University of Chicago Press.
- Elspaß, S. (2007): A twofold view 'from below': New perspectives on language histories and historical grammar. In: S. Elspaß, N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (Eds.) *Germanic Language Histories From Below (1700-2000)* (pp. 3-9). Berlijn etc: Mouton de Gruyter.
- Frijhoff, W. (1989). Verfransing? Franse taal en Nederlandse cultuur tot in de revolutie tijd. *Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 104(4), 592-609
- Frijhoff, W. (2015). Multilingualism and the challenge of frenchification in the early modern Dutch republic. In: C. Peersman, G. Rutten & R. Vosters (Eds.), *Past, Present and Future of a Language Border. Germanic-Romance Encounters in the Low Countries*. (pp. 115-140). Berlijn & New York: De Gruyter.
- Gerritsen, P. (1989). *De Waalse Kerk van Leiden: de geschiedenis van gebouw en orgel*. Delft: Eburon.
- Heule, Christiaan van (1625): *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst*. Ed. W.J.H. Caron. Groningen/Djakarta 1953.
- Horst, J.M. van der (2008): *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*, 2 delen. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Kessels-van der Heijde, M.C.A. (2015). The use of languages in Maastricht in the nineteenth century: | the press and family archives. In: C. Peersman, G. Rutten & R. Vosters (Eds.), *Past, Present and Future of a Language Border. Germanic-Romance Encounters in the Low Countries*. (pp. 171-204). Berlijn & New York: De Gruyter.
- Koch, P. & Oesterreicher, W. (1985). Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. In: *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15-43.
- Labov, W. (1963). The social motivation of a sound change. *Word*, 19(3), 273-309.
- Labov, W. (1994). Principles of language change: Internal factors.
- Leeuwen, M.H.D. van (1996). Amsterdam en de armenzorg tijdens de Republiek. *NEHA jaarboek*, 59(1996), 132-161.

- Melief, P. B. A. (1955). *De strijd om de armenzorg in Nederland, 1795-1854* (Doctorale dissertatie), Groningen etc.: Wolters.
- Milroy, J., & Milroy, L. (1985). *Authority in language: Investigating language prescription and standardisation*. Londen etc.: Routledge & Kegan Paul.
- Milroy, James (2012). Sociolinguistics and Ideologies in Language History. In: J. Manuel Hernández-Campoy & J. Camilo Conde-Silvestre (Eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. (pp. 571-584). Chichester: Blackwell Publishing.
- Molewijk, G.C. (1992). *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)*, 's Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.
- Moonen, A. (1706) *Nederduitsche Spraekkunst , : ten dienste van in- en uitheemschen uit verscheidene schryveren en aentekeningen opgemaakt en uitgegeeven* (vijfde druk). Amsterdam: Pieter Meyer, Boekverkooper op den Dam, MDCCLI.
- Nevalainen, T., & Raumolin Brunberg, H. (2012). *Historical Sociolinguistics*. Hoboken: Taylor and Francis.
- Nobels, J. M. P. (2013). *(Extra) Ordinary letters: A view from below on seventeenth-century Dutch*. Utrecht: Lot.
- Nobels, J., & Rutten, G. (2014). Language norms and language use in seventeenth-century Dutch. In: G. Rutten, R. Vosters & W. Vandenbussche (Eds.), *Norms and Usage in Language History, 1600–1900: A sociolinguistic and comparative perspective*. (pp. 21-48). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Rietbergen, P.J. (2007). *Geschiedenis van Nederland in Vogelvlicht. Van prehistorie tot heden*. Amersfoort: Bekking & Blitz.
- Romaine, S. (1982). *Socio-historical Linguistics: Its Status and Methodology*. Cambridge etc.; New York: Cambridge University Press.
- Ruberg, W. (2006). *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850*. (Dissertatie Universiteit Leiden). Nijmegen: Vantilt.
- Rutten, G. J., & Vosters, R. (2011). *Een nieuwe Nederduitse spraakkunst: taalnormen en schrijfprijktijken in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw*. Brussel: VUBPRESS
- Rutten, G., & van der Wal, M. J. (2014). *Letters as loot: A sociolinguistic approach to seventeenth and eighteenth-century Dutch* (Vol. 2). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Rutten, G., Vosters, R., & Vandenbussche, W. (Eds.). (2014). *Norms and Usage in Language History, 1600–1900: A sociolinguistic and comparative perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Rutten, G., Vosters, R. & van der Wal, M. J. (2015). Frenchification in discourse and practice: loan morphology in Dutch private letters of the eighteenth and nineteenth centuries. In: C. Peersman, G. Rutten & R. Vosters (Eds.), *Past, Present and Future of a*

- Language Border. Germanic-Romance Encounters in the Low Countries.* (pp. 143-169).
Berlijn & New York: De Gruyter.
- Scott, Alan K. (2014). *The Genitive Case in Dutch and German*, Leiden, Boston: Brill.
- Siegenbeek, M. (1804). *Verhandeling over de Nederduitsche spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Amsterdam: J. Allart.
- Sewel, Willem (1708): *Nederduytsche Spraakkonst.* (3e druk). Amsterdam : de Erven van J. Ratelband
- Schöffner, I., Bolten, D.H.G., & Chamson, A. (1963). *De Hugenoten in Nederland*. Delft: niet bekend.
- Sijs, N. van der (2001). *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Amsterdam etc.: Veen.
- Sijs, N. van der (2004). *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Sijs, N. van der (2005): *Groot leenwoordenboek*. Utrecht etc.: Van Dale Lexicografie.
- Sijs, N. van der & Willemyns, R. (2009): *Het verhaal van het Nederlands. Een geschiedenis van twaalf eeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Simons, T. (2013), *Ongekend 18e-eeuws Nederlands Taalvariatie in persoonlijke brieven* (Dissertatie Universiteit Leiden, Leiden). Utrecht: Lot..
- Tieken-Boon van Ostade, I. van. (1987). *The auxiliary do in eighteenth-century English: a sociohistorical linguistic approach*. Dordrecht: Foris Publications.
- Toorn, M.C. van den, (1997) (Red.). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Vanhecke, E. (2007): *Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw*. (Ongepubliceerde dissertatie). Vrije Universiteit Brussel.
- Vosters, R., Rutten, G., & Wal, M. J. van der (2010). Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw. In: *Verlagen en Mededelingen Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. (pp. 93-112). 120. Niet bekend: niet bekend.
- Vosters, R., Rutten, G., Wal, M. J. van der & Vandenbussche, W. (2012). Spelling and identity in the Southern Netherlands (1750–1830). In: A. Jaffe, J. Androutsopoulos, M. Sebba & S. Johnson (Eds.), *Orthography as social action. Scripts, spelling, identity and power*. (pp. 135-160). Berlijn & New York: De Gruyter.
- Vooyo, C.G.N. de (1970). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Wal, M.J. van der (1995). *De moedertaal centraal. Standaardisatieaspecten in de Nederlanden*

omstreeks 1650. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Wal, M. J. van der (2006): *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Wal, M. J. van der, Bree, C. van (2008): *Geschiedenis van het Nederlands* (5e druk). Utrecht: Het Spectrum.

Watts, R. J. (2012). Language Myths. In: J. Manuel Hernández-Campoy & J. Camilo Conde-Silvestre (Eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. (pp. 585-606) Chichester: Blackwell

Weiland, P. (1805). *Nederduitsche spraakkunst*, Amsterdam: Johannes Allart.
Geraadpleegd op 7-6-2017, via: http://www.dbnl.org/tekst/weil004nede01_01/

Willemyns, R. (2013). *Dutch. Biography of a Language*. Oxford: Oxford University Press.

Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

11. Bijlagen

Bijlage 1: Lijst borgbrieven

Bergen op Zoom/ Steenbergen

1	1769	Wouw	Heerlijkheid
2	1770	Roosendaal	Vrijheid
3	1774	Oud-Glymespolder	-
4	1775	Roosendaal	Vrijheid
5	1775	Roosendaal	Vrijheid
6	1775	Bergen op Zoom	Stad
7	1776	Etten	Vrijheid
8	1776	Roosendaal	Vrijheid
9	1776	Wouw	Heerlijkheid
10	1776	Zevenbergen	Stad
11	1777	Bergen op Zoom	Stad
12	1777	Noordgeest	Heerlijkheid
13	1777	Noordgeest	Heerlijkheid
14	1777	Oud-Gastel	Heerlijkheid
15	1777	Oud-Gastel	Heerlijkheid
16	1777	Oud-Gastel	Heerlijkheid
17	1777	Roosendaal	Vrijheid
18	1777	Roosendaal	Vrijheid
19	1777	St. Maartens Polder	-
20	1778	Bergen op Zoom	Stad
21	1778	Halsteren	Heerlijkheid
22	1779	Etten	Vrijheid
23	1779	Bergen op Zoom	Stad
24	1779	Etten	Vrijheid
25	1779	Etten	Vrijheid
26	1779	Etten	Vrijheid
27	1779	Etten	Vrijheid
28	1779	Halsteren	Heerlijkheid
29	1779	Halsteren	Heerlijkheid
30	1779	Roosendaal	Vrijheid
31	1780	Bergen op Zoom	Stad
32	1780	Bergen op Zoom	Stad
33	1780	Bergen op Zoom	Stad
34	1780	Etten	Vrijheid
35	1780	Oud-Gastel	Heerlijkheid
36	1780	Oud-Gastel	Heerlijkheid
37	1780	Roosendaal	Vrijheid
38	1781	Bergen op Zoom	Stad
39	1781	Bergen op Zoom	Stad
40	1781	Etten	Vrijheid
41	1781	Halsteren	Heerlijkheid
42	1781	Halsteren	Heerlijkheid
43	1781	Halsteren	Heerlijkheid

44	1781	Oud-Gastel	Heerlijkheid
45	1781	Roosendaal	Vrijheid
46	1781	Woensdrecht	Heerlijkheid
47	1781	Wouw	Heerlijkheid
48	1781	Wouw	Heerlijkheid
49	1782	Bergen op Zoom	Stad
50	1782	Dinteloord	Heerlijkheid
51	1782	Noordgeest	Heerlijkheid
52	1782	Roosendaal	Vrijheid
53	1782	Roosendaal	Vrijheid
54	1782	Roosendaal	Vrijheid
55	1782	Rucphen	Heerlijkheid
56	1782	Woensdrecht	Heerlijkheid
57	1783	Woensdrecht	Heerlijkheid
58	1782	Wouw	Heerlijkheid
59	1783	Bergen op Zoom	Stad
60	1783	Bergen op Zoom	Stad
61	1783	Moerstraten	Heerlijkheid
62	1783	Nieuw Gastel	Heerlijkheid
63	1783	Roosendaal	Vrijheid
64	1783	Wouw	Heerlijkheid
65	1783	Wouw	Heerlijkheid
66	1783	Wouw	Heerlijkheid
67	1784	Halsteren	Heerlijkheid
68	1784	Dinteloord	Heerlijkheid
69	1784	Hoeven	Heerlijkheid
70	1784	Huibergeren	Heerlijkheid
71	1784	Oud-Gastel	Heerlijkheid
72	1784	Roosendaal	Vrijheid
73	1784	Nispen	Heerlijkheid
74	1784	Roosendaal	Vrijheid
75	1784	Rucphen	Heerlijkheid
76	1784	Woensdrecht	Heerlijkheid
77	1785	Halsteren	Heerlijkheid
78	1785	Nieuw Gastel	Heerlijkheid
79	1785	Roosendaal	Vrijheid
80	1785	Roosendaal	Vrijheid
81	1785	Roosendaal	Vrijheid
82	1786	Hoeven	Heerlijkheid
83	1786	Ossendrecht	Heerlijkheid
84	1786	Roosendaal	Vrijheid
85	1786	Willemstad	Stad
86	1786	Woensdrecht	Heerlijkheid
87	1787	Ossendrecht	Heerlijkheid
88	1789	Halsteren	Heerlijkheid
89	1802	Wouw	Heerlijkheid
90	1802	Woensdrecht	Heerlijkheid

91	1802	Steenbergen	Stad
92	1802	Roosendaal	Vrijheid
93	1803	Bergen op Zoom	Stad
94	1803	Bergen op Zoom	Stad
95	1803	Roosendaal	Vrijheid
96	1803	Roosendaal	Vrijheid
97	1804	Noordgeest	Heerlijkheid
98	1804	Roosendaal	Vrijheid
99	1804	Etten	Vrijheid
100	1804	Halsteren	Heerlijkheid
101	1805	Steenbergen	Stad
102	1805	Halsteren	Heerlijkheid
103	1806	Steenbergen	Stad
104	1806	Steenbergen	Stad
105	1806	Halsteren	Heerlijkheid
106	1807	Halsteren	Heerlijkheid

Voorkomens per plaats:

Wouw	9
Roosendaal	23
Oud-Glymespolder	1
Bergen op Zoom	14
Etten	9
Noordgeest	4
Oud-Gastel	7
St. Maartens Polder	1
Halsteren	13
Woensdrecht	6
Dinteloord	2
Ossendrecht	2
Rucphen	2
Moerstraten	1
Nieuw-Gastel	2
Willemstad	1
Steenbergen	4

Plaatsen rondom Den Bosch

1	1768	Den Bosch	Stad
2	1769	Veghel	Heerlijkheid
3	1769	Berlicum	Heerlijkheid
4	1769	Erp	Heerlijkheid
5	1769	Den Bosch	Stad
6	1770	Schijndel	Heerlijkheid
7	1770	Berlicum	Heerlijkheid
8	1770	Den Bosch	Stad
9	1772	Berlicum	Heerlijkheid
10	1772	Den Bosch	Stad
11	1773	Sint-Oedenrode	Vrijheid
12	1773	Den Bosch	Stad
13	1774	Erp	Heerlijkheid
14	1774	Den Bosch	Stad
15	1775	Erp	Heerlijkheid
16	1775	Berlicum	Heerlijkheid
17	1775	Den Bosch	Stad
18	1776	Den Bosch	Stad
19	1777	Den Bosch	Stad
20	1778	Veghel	Heerlijkheid
21	1778	Erp	Heerlijkheid
22	1778	Berlicum	Heerlijkheid
23	1779	Sint-Oedenrode	Vrijheid
24	1779	Erp	Heerlijkheid
25	1779	Den Bosch	Stad
26	1780	Berlicum	Heerlijkheid
27	1781	Erp	Heerlijkheid
28	1781	Den Bosch	Stad
29	1781	Den Bosch	Stad
30	1783	Heeswijk	Heerlijkheid
31	1783	Beek en Donk	Heerlijkheid
32	1783	Den Bosch	Stad
33	1784	Heeswijk	Heerlijkheid
34	1784	Heeswijk	Heerlijkheid
35	1784	Den Bosch	Stad
36	1785	Sint-Oedenrode	Vrijheid
37	1785	Erp	Heerlijkheid
38	1785	Den Bosch	Stad
39	1785	Den Bosch	Stad
40	1786	Berlicum	Heerlijkheid
41	1786	Heeswijk	Heerlijkheid
42	1786	Den Bosch	Stad
43	1787	Veghel	Heerlijkheid
44	1787	Berlicum	Heerlijkheid
45	1787	Den Bosch	Stad
46	1788	Schijndel	Heerlijkheid

47	1788	Berlicum	Heerlijkheid
48	1788	Den Bosch	Stad
49	1789	Heeswijk	Heerlijkheid
50	1789	Erp	Heerlijkheid
51	1789	Heeswijk	Heerlijkheid
52	1790	Heeswijk	Heerlijkheid
53	1790	Heeswijk	Heerlijkheid
54	1790	Den Bosch	Stad
55	1791	Berlicum	Heerlijkheid
56	1791	Den Bosch	Stad
57	1792	Erp	Heerlijkheid
58	1792	Den Bosch	Stad
59	1793	Erp	Heerlijkheid
60	1793	Heeswijk	Heerlijkheid
61	1794	Erp	Heerlijkheid
62	1794	Berlicum	Heerlijkheid
63	1794	Den Bosch	Stad
64	1795	Heeswijk	Heerlijkheid
65	1796	Veghel	Heerlijkheid
66	1796	Heeswijk	Heerlijkheid
67	1797	Den Bosch	Stad
68	1798	Heeswijk	Heerlijkheid
69	1799	Heeswijk	Heerlijkheid
70	1799	Berlicum	Heerlijkheid
71	1799	Den Bosch	Stad
72	1801	Berlicum	Heerlijkheid
73	1803	Heeswijk	Heerlijkheid
74	1805	Veghel	Heerlijkheid
75	1807	Heeswijk	Heerlijkheid
76	1807	Den Bosch	Stad
77	1807	Den Bosch	Stad
78	1808	Heeswijk	Heerlijkheid
79	1808	Heeswijk	Heerlijkheid
80	1808	Den Bosch	Stad
81	1808	Den Bosch	Stad
82	1809	Berlicum	Heerlijkheid
83	1809	Den Bosch	Stad
84	1809	Den Bosch	Stad
85	1810	Berlicum	Heerlijkheid

Verdeling per plaats

Den Bosch	31
Heeswijk	17
Berlicum	15
Veghel	5
Schijndel	2

Sint-Oedenrode	3
Erp	13
Beek en Donk	1

Bijlage 2: Transcriptieprotocol

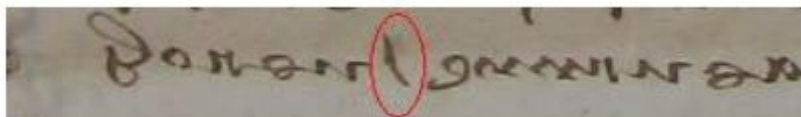
In deze bijlage is het transcriptieprotocol met de richtlijnen voor transcriptie weergegeven. Dit transcriptieprotocol is overgenomen van Simons (2013: 337-338).

Diplomatische transcriptie en voetnoten

- Zet alle toevoegingen van jezelf in een voetnoot, zodat de transcriptie alleen 17e-eeuws en 18e-eeuws taalgebruik bevat.
- Zet aanvullende informatie over personen, plaatsen, schepen, etc. in de database, zodat de transcriptie uitsluitend diplomatische voetnoten bevat.
- Zet voetnoten altijd aan het eind van een woord, ook als de opmerking betrekking heeft op één letter. Begin de voetnoot ook met dat woord, bijvoorbeeld: *haer*: de *e* is gevlekt.
- Neem interlineaire toevoegingen of toevoegingen in de marge op in de lopende tekst en geef dit aan met een voetnoot. Bijvoorbeeld: *het*: interlineaire toevoeging boven de regel.
- Geef tekst die in superscript staat ook als zodanig in de transcriptie weer, bijvoorbeeld in afkortingen: *Capt*.
- Geef onleesbare tekst (bijv. door loodlint, vlek of scheur in het papier) weer met: [...]. Weet je wat er waarschijnlijk heeft gestaan? Geef deze tekst dan cursief weer, bijvoorbeeld: *cursief*. Merk in een voetnoot op waardoor de tekst onleesbaar is.
- Geef tekst die is doorgestreept weer in de transcriptie met een enkele doorhaling, bijvoorbeeld: *doorgestreept*. Gebruik bij leesbare woorden geen rechte haken. Is de tekst onleesbaar? Dan transcriberen we: {...}.
- Twijfel je over een transcriptie? Geef dit aan met een gele arcering of een opmerking/comment.

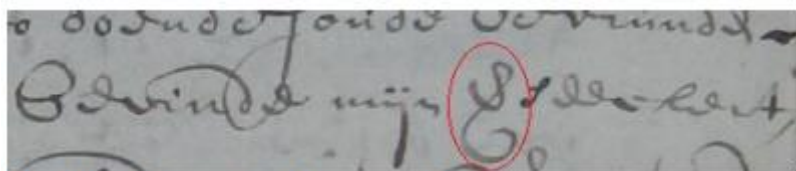
Interpunctie en spelling

- Breng zelf geen interpunctie aan, maar geef de interpunctie in het materiaal wel altijd weer.
- Geef een komma voor zogenaamde gotische komma's.

Afbeelding 4: voorbeeld van een gotische komma

- Geef afbrekingtekens in de tekst weer met: -. In de 18^e-eeuwse brieven vaak zijn woordafbrekingen vaak aangegeven met: ”. Ze kunnen zowel aan het eind als aan het begin van de regel voor komen. Transcribeer woordafbrekingen alleen als ze in de brief staan.
- Schrijf afkortingen niet voluit. Een uitzondering vormen *eñ* → *ende* en woorden met *ver-* → *ver-* (zie voorbeeldillustratie). Cursiveer de letters die niet in de tekst staan. Andere afkortingen kun je oplossen in een voetnoot.

Afbeelding 5: voorbeeld van een afkorting voor ver-

- Geef *u* voor *ú/ü* wanneer deze letter consequent zo in een brief geschreven wordt.
- Geef *y* voor *ij* zonder puntjes.

- Maak zoveel mogelijk het onderscheid tussen *i* en *j/u* en *v* in overeenstemming met de brief.
 - Schrijf voor ***iaer*** en ***ian*** niet *jaer* en *jan*, maar behoud de *i*.
 - Transcribeer een u in ***bouen*** zoals in de brief en niet *boven*.
- Vaak is niet duidelijk of een letter een hoofdletter is. Maak, bij een duidelijk onderscheid tussen hoofdletters en kleine letters in de brief, ook een onderscheid in de transcriptie. Gebruik nooit een hoofdletter in het midden van een woord. En zorg ervoor dat er geen hoofdletters in de transcriptie staan als dat in de brief evident niet zo is.

Bijlage 3: Transscripties

Bijlage 3.1 Transscripties Bergen op Zoom en omstreken

1769 Wouw

1. Extract uyt het Register
2. Van Recognitie der Heerlykheyd
3. Wouw.
4. Alsco Adriaen²⁶ Cornelisse Doggen ge
5. -boortigh alhier, zynde van de Roomsche Religie
6. Getrouwt Anet dijne Gelten, van jntentie is
7. Zigh met er woon in de Stad Bergen op ten
8. Zoom Neder te zetten, en vermits Heeren
9. Regenten aldaar, van voorne Adriaen Doggen
10. Requireeren Een Borg brief; Sou verklaeren
11. Wij scheepenen der Heerlykheyd Wouw, in geval-
12. -len het mogte koome te gebeuren, dat den
13. Voorne Adriaen Doggen, tot armoede of de
14. -cadentie mogte komen te geraaken, Sou da
15. nigh, dat hem hand reijking souden moeten
16. Werden gedaen, /dat God gelieve te verhoeden/ wij
17. In dien gevalle, den selve Adriaen Doggen, sullen doen
18. Allimenteeren uyt de collecte die in de Roomsche
19. Kerk alhier werden gedaen en waer uyt de Roomsche
20. -leedematen, in gevolge haer Hooganig Resoen
21. tie van den derde april 1751 moeten werden
22. Onderhouden en vervolgens alsou den armen
23. Bergen of andere Plaetse alwaer hij
24. hem met er woon soude kome neder te setten
25. Indemneeren, kost en schadeloos, houden, onder
26. verbant als naer regten; actum wouw dese
27. Sestiende augustus 17^e negen en sestigh Present
28. Cornelis van zuyderhout, Daniel Blaeser, Corne
29. lis van der Linden, en Cornelis Beende Schepenen.
30. De minute deeser is Ten Register behoorlijk
31. Getykent;
32. Mij T oirconde.
33. C Becude

1770 Roosendaal

1. Drossaerd en Schepenen
2. der vrijheid Rosendael, Baronnie van
3. Breda, repraesenteerende²⁷ de Armens derselver

²⁶ *Adriaen*: bij de *e* zit een kleine scheur in het papier

²⁷ *Repraesenteerende*: de tweede *e* wordt interlineair boven het woord toegevoegd

4. vrijheid, verklaaren [...] ²⁸ bij Deesen te stellen
5. als Borgen voor den Persoon van jaco-
6. -bus van Aart, soon van Pieter
7. van Aart, gebooren onder deese vrijheid;
8. belovende den Armen der stad Ber-
9. -gen op den Zoom, of andere Plaetsen
10. waer denselven sig metter Woon mogte needer-
11. -setten, ingevalle hij tot Armoede mogte komen
12. te geraeken /: dat God gelieve te verhoeden:/
13. ten allen tijden van sijn onderhoud en alimen-
14. -tatie te sullen indemneeren en bevrijden, onder
15. verband van alle der voorschreeve Armen
16. Middelen en jnnikoomen, als na Regten.
17. Des Toirconde hebben wij deese door
18. onsen secreteraris laeten onderteekenen, en met
19. Hodie in Collegio den 28. April 1770.
20. Ter ordonnantie van deselve.
21. Jan Kerken.

1774 Oud-Glymespolder

1. Wij Bailluw, Borgemeester
2. en scheepenen van den Auvergne en oud Gli-
3. -mes Polders, certificeeren bij en mits deesen,
4. ten versoeke van jan Zendeling overbee
5. dat denselven onder deese jurisditie heeft
6. gewoont den tyd van agt jaaren, dat voor
7. soo veel ons kennelyk is, denselven zig
8. onbesprooken heeft gecomporteert en gedraa-
9. -gen, zoo en geyk een goed ingesetene behoort,
10. waaromme wy niet hebben willen afsyn,
11. hem ter zyner beide deese onse alles[...] ²⁹
12. van zyn goed gedrag ter hand te doestelle,
13. en van onse secretaris laeten ondertykenen
14. en met ons gewoonelyk zeegel doen bekrag.
15. Actum in Collegio deesen 16 juny 1774
16. Ter ordonn: arim avelgem
17. [...] ³⁰

1775 Roosendaal

1. Drossaard en schepenen
2. der Vrijheid Roosendael Baronnie van Bre-
3. -da, representerende de Armens denselver

²⁸ [...] = Tekst is niet leesbaar

²⁹ [...] = Tekst is niet leesbaar

³⁰ [...] = Handtekening: naam niet leesbaar

4. Vrijheid, verklaeren haar bij desen te stellen
5. tot Borgen voor Jan [...] ³¹ aardsen ³² zoone van
6. Jan simons [...] ³³ Aardsen ³⁴, gebooren alhier, beloovende
7. ingevalle denselven tot armoede of decadentie
8. mogte koomen te vervallen /: het geene
9. god nogthans wil verhoeden:/ den Armen
10. van Hairle onder de Heerlijkheid wouw,
11. alwaar hij voorneemens is sigh met der
12. woon neder te setten, of andere Plaatsen,
13. waar hij in't vervolg sigh met der woon
14. sal koomen te begeeven, ten allen Tijden
15. van deselven onderhout en Alimentatie
16. te sullen indemneren en bevrijden, onder
17. Verband van der voorschreeve Armens
18. middelen, en innekoomen als na regten,
19. Des Toirconde hebben wij deese door
20. onsen secretaris laten onderteekenen
21. en met ons vrijheids cachet bekrachtigen
22. Hodie in collegio den 25. October 1775.
23. Ter ordonnantie van deselve
24. Jan Kerken

1775 Roosendaal

1. Drossaerd en schepenen der Vrij-
2. -heid Roosendael Baronnie van Breda,
3. representeerende de armens derselver vrij-
4. -heid verklaeren haar bij deesen te stellen
5. tot Borgen voor Thomas de swart, zoone
6. van Gerard de swart, gebooren alhier, beloo-
7. -vende ingevalle denselven 't Eeniger Tijd tot
8. Armoede of decadentie mogte koomen te
9. vervallen /: het geene God nogthans wil
10. verhoeden:/ den armen van Cruijsland, al-
11. -waar gemelden Thomas de swart, thans
12. is woonende, of andere Plaatse waar
13. hij sigh met de woon, mogte koomen
14. nedertesetten ten allen Tijden van dersel-
15. -ver onderhout en alimentatie, te sullen
16. indemneren en bevrijden, onder verband
17. van der voorschreeve Armens middelen
18. en innekoomen als na regten,
19. Des Toirconde hebben wij deese door on-

³¹ doorgestreept, daarom niet leesbaar

³² *aardsen*: interlineair boven doorgestreepte tekst toegevoegd.

³³ doorgestreept, daarom niet leesbaar

³⁴ *Aardsen*: interlineair boven doorgestreepte tekst toegevoegd.

20. -sen secretaris laten teekenen, en met
21. ons vrijheids cachet bekrachtigen, Hodie
22. in Collegio den 10. Meij 1775.

23. Terordonnantie van deselve.

24. Jan Kerken

1775 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaerd, schouteth, Burgermees-
2. ters, scheepenen Raden der Stad Bergen op ten
3. Zoom, verclaren en certificeeren by deezen dat wy
4. ons zelven stellen tot Borgen ten behoeve van den
5. Diacony Armen der Stad Steenbergem, met belofte
6. dat indien Johannis Rijmerink zoon van
7. Hendrik Rymerink en Elisabet van den Heuvel
8. tot Armoede mogte komen te geraken (dat God
9. Verhoede:) dat wy denzelven Armen voor de
10. Alimentatie van voorn t: persoon zullen indem-
11. -neeren. Toirconde der Waerheid hebben wy
12. deezen met Stads zegel doen bekrachtigen en door
13. onzen Subs^t Secretaris laten onderteijkenen
14. deezen 5 April 17⁰⁰ vijft en zeventigt.
15. H. Aelmans

1776 Etten

1. Schouteth en scheepenen
2. der vryheidt Etten gehoord hebbende
3. het versoek aan hun gedaan door
4. Jan George Wittenbergh en sijne
5. vrouw Anna Catharina Carbe, van
6. voornemens synde sich metter woon
7. van Sprundel te begeeven na
8. Steenbergem, verklaaren en beloven
9. hier meede, dat deselve indien sy
10. tot Steenbergem oft Elders tot ar-
11. moede oft decadentie mogten komen
12. te geraaken van daar na dese vry
13. heidte te Rugh kunnen werden ge
14. sonden als wanneer wij deselve
15. weeder sullen inneemen en bene-
16. -vens de arndere jngesetenen tot
17. Sprundel sullen laten woonen,
18. Actum jn collegio tot Etten den
19. tweeden December seeventhien hon
20. dert sesen seventigh.

21. Ter ordonnantie van deselve
22. P Wechelen

1776 Roosendaal

1. Schepenen der Vrijheid
2. Roosendael Baronnie van Breda, representerende
3. den Armens derselver Vrijheid, verklaeren hun bij
4. deesen te stellen tot Borgen, voor marijmus de
5. Ruijter /: soone van Ian den Ruijter :/ gebooren
6. binnen deese Vrijheid beloovende ingevalle den
7. -sleven 't Eeniger Tijd tot armoede of Decadentie
8. mogten koomen te vervallen, den Armen der
9. stad Steenbergen, onder welkers iurisdictie
10. Gemelden marijmus de Ruijter, thans is
11. woonende, of andere Plaatsen, waar hij sig
12. met de woon mogte koomen nederzetten
13. ten allen Tijden van desselfs onderhoud
14. en alimentatie te sullen indemneeren
15. en bevrijden, onder verband der voorschreeve
16. Armens middelen en innekoomen als na
17. Regten,
18. Des Toirconde hebben wij deesen door onsen
19. secretaris laten teekenen en met ons Vrij-
20. -heids cachet bekragtigen, Hodie in collegio
21. den 18. December 1776.
22. Ter ordonnantie van deselve
23. Jan Kerken.

1776 Wouw

1. Wij Drossaard Borgemeester
2. en Scheepenen der Heerlijkheyd Wouw, certificeeren
3. dat George Willem Blankenbiller, en Sussanna
4. Barteling egte Lieden, en Catharina Koeker waar
5. vader van was, Stephanus Koeker en moeder
6. van is, de zoo even genoemde Sussana Bar-
7. teling, voor Zoo ver ons kennelyk is, zijn van
8. een onbesprooken gedrag.
9. En vermits voornoemde Blankenbiller voor-
10. nemens is na Steenbergen te gaan wonen, gelyk
11. dan ook zyn dienst als quartier diender alhier
12. heeft opgesegt, om reeden, volgens syn te
13. kennen geven, tot Steenbergen als diender
14. staat aangesteld te worden; Zoo verklaaren
15. wij bij aldien vernoemde Blankenbiller.
16. Zijn huijsvrouw en syne huijsvrouws ge
17. noemde voor Dogter, onverhoopt tot ar-

18. moede mogte komen te geraaken, zoodanig,
19. dat hen handreijking zouden moeten worden
20. gedaan, wy indien gevallen de zelve uijt onse
21. armens ~~kasse~~³⁵ middelen zullen doen
22. alimenteeren, en den arme van Steen-
23. bergen des wegens indemneeren.

24. Toir conde hebben wij deeze ten
25. Register getijkent, en door onse secreta-
26. ris onder des zelfs signature doen de-
27. pocheere Actum in collegio den 26^e No-
28. vember 17^e sesen seventig.
29. Mij Ten oirconde
30. C. Becude

1776 Zevenbergen

1. Wij Drossaardt Burgermeester
2. en scheepenen der stad en Lande
3. van zevenbergen Belooven bij dese
4. jngevalle Maria van Cretenborg. synde
5. van de Roomsche relegie onse jnboorling
6. als bij [...] ³⁶ uyt het doopboek van
7. den Roomsche Priester P: govaars. de
8. dato 13 November 1776 aan ons gebleeken
9. js onverhoopt tot Armoede mogt koomen
10. te geraaken. sodanig deselve door Arm-
11. besorgers moest werden onderseunt
12. dat wij jn sulken gevalle de Regenten
13. van Borgen op soom of Elders daar sij sig met
14. er woon sal koomen neder te setten
15. daar van sullen ontheffen, als aan
16. deselve bij deze de vryheyt gevende om
17. gem: Maria van Cretenborg. weder naar
18. onse voorn: steede en Lande van seven
19. -bergen te [...] ³⁷. inkomen wij
20. haar weder sullen jnneemen om als ons-
21. -dere jngesetene alhier laten woonen
22. en domiciliceren.
23. Jn kennisse der waarheid hebben
24. wij desen met stads cachet bekragtigt
25. en door onsen secretaris doen ondertyke
26. -nen.
27. Zevenbergen den 14 November 1776

³⁵ kasse: doorgestreep

³⁶ [...] = niet leesbaar

³⁷ [...] = niet leesbaar

28. Terordonn. van deselve
29. J Hetterschy

1777 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaard Schouteth Burgemeesters
2. Schepenen en Raden der Stad Bergen op den
3. Zoom verklaren en certificeren bij dezen, dat wij ons
4. zelven stellen tot Borgen ten behoeve van de Diaconij
5. Armen der Stad Steenberg, met belofte dat ingevalle
6. Matthijs van Duren, zoon van Jan van Duren en Susan-
7. -na Catharina Franciscina schutsing, tot Armoede mogt
8. komen te vervallen /: dat God verhoede:/ wij dezelve
9. Armen voor de alimentatie van voorn: persoon zullen
10. Indemneeren.
11. T'oirconde der Waarheid hebben wij deezen
12. met Stads Zegel doen bekrachtigen en door onze
13. secretaris laten onderteekenen dezen 8 September
14. 17⁰⁰ seven³⁸ Seventig¹⁵. [...] ³⁹

1777 Noordgeest

1. Extract uyt het
2. Register van contracten der Heer-
3. lijkheyd Noortgeest
4. Wy Bailliuw Borgemeester en
5. scheepenen der Heerlykheyd Noortgeest als
6. representeerende den Armen deselve
7. Heerlykheyd, alsoo Dingeman Pieter Daame
8. met desselfs kinderen Pieter Dingeman en
9. Anna Maria Dame, by hem in huwelyk
10. verwekt aan Jacoba Adriana Bersy,
11. syn sipum domicilium is gaan houden tot
12. Bergen op den Zoom, en aldaar van hem
13. werd gerequireert behoorlyke cautie voor
14. den last die den armen van syne voors,
15. kinderen soude konnen koomen te lyden
16. soo verklaaren wy ons te stellen gelyk wy
17. doen mids dezen tot Borgen voor deselve
18. belovende van wegens onsen voors
19. armen ingeval gem. kinderen tot armoede⁴⁰
20. mogte koomen /: dat God verhoede:/ den⁴¹
21. van Bergen op den Zoom voorn^t at[...] ⁴²

³⁸ seven: de letters *ev* zijn weggevallen door een vlek

³⁹ [...] = Handtekening: naam niet leesbaar

⁴⁰ armoede: -ede is weggevallen door scheur

⁴¹ Hierachter: weggevallen door scheur

⁴² [...] = weggevallen door scheur

22. te zullen indemneeren en libereren onder
23. verband als na Rechten.
24. T'oirkonde en in kennisse der waarheyd heb-
25. ben wy deze met ons Dorps Zeegel doen bekrag-
26. tigen en by absentie van den Secretaris
27. door een van onse scheepenen laten ondertey-
28. kenen. Actum Noortgeest den 20 augustus
29. 1777. Ter ordonn. van weegens Heeren cornelis Loos schepen

1777 Noordgeest

1. Extract uyt het Register
2. van contracten der Heerlykheyd
3. Noortgeest.
4. Wy Bailluw Borgermeester en schee-
5. -penen den Heerlykheyd Noortgeest als representeerende
6. den Armen van deselve Heerykheyd vermids
7. cornelis Simmermans onder deze jurisdictie
8. gewoond hebbende en gebooren zynde, zig met er
9. woon heeft begeven naar Steenberg en alwaar van
10. hem wierd gerequireert cautie voor den last die den
11. armen aldaar van hem zoude kunnen koomen
12. te lyden, zoo verklaaren wy ons te stellen, gelyk
13. wy doen mids dezen tot Borgen voor denselven
14. beloovende van weegens onse voors. armen ingeval den
15. gem: cornelis Simmermans tot armoede mogte komen
16. dat God verhoede den armen van Steenberg en voorn^t
17. altyd te zullen indemneeren en libereren onder
18. verband als na Rechten.
19. T'oirkonde en in kennisse der waarheyd hebben wy
20. deze niet ons Dorps Zeegel doen bekragtigen en by
21. absentie van den Secretaris door een van onse scheepe-
22. nen laten onderteykenen. Actum Noortgeest den
23. 2[...] ⁴³ augustus 1777
24. Ter ordonn: van welgem[...] ⁴⁴ Heeren
25. cornelis Loos schepen

1777 Oud Gastel

1. Wij schepenen der Heerlijkheid
2. Oud Gastel Marquisaat van Bergen op ten Zoom,
3. verklaren ende Beloven bij deeze, ten verzoeke
4. aan ons gedaan, bij ofte van Wegens Gijbregt
5. de Mooij, Geboren onder deese jurisdictie, en
6. wonende onder de jurisdictie van Steenberg en,

⁴³ [...] = weggevallen door vlek

⁴⁴ [...] = hier lijkt nog iets achter te staan, maar is onleesbaar

7. thans in Ondertrouw met Catharina de Bruijn,
8. den zelve Gijsbregt de Mooij, ingevalle Hij onver-
9. -hooptelijk ter Decadentie ofte Armoede mogte
10. komen te geraken als onsen jnbooreling, -inge-
11. -volge de Resolutien van Haar Hoog Mogende,
12. de Heeren Staten Generaal der Verenigde Neder-
13. -landen, dat is 7^e September 1731 en 3^e April 1751.
14. Uijt des Armens jnkomsten alhier, te zullen
15. doen Alimenteren; Ende den Armen van Steen-
16. -bergen, mitsgrs: alle andere Steden, Dorpen en
17. Plaatsen, alwaar Hij zig in't vervolg met'er
18. Woon mogte komen te begeven of nederzetten,
19. van den Eventueleen Last der Alimentatie, te
20. zullen ontlasten en bevrijden.
21. In Oirconde hebben Wij deeze
22. door onsen subs^t secretaris dezer Heerlijkheid
23. laten Ondertekenen, en met dezes Dorps cachet
24. doen bekragtigen, op heden in collegio den 24^e.
25. Januarij 17^e seven en seventig.
26. De Minuite dezen is ten schepen Registre
27. van Oud-Gastel behoorelijk geteijkent.
28. Mij Ten Oirconde
29. [...]⁴⁵

1777 Oud-Gastel

1. Wij schepenen der Heerlijkheid
2. Oud Gastel Marquisaat van Bergen opten Zoom,
3. verklaren ende Beloven bij deeze, ten verzoeke
4. aan ons gedaan, door ofte van wegens Adriaan
5. Mesch, geboren Onder deeze jurisdictie, thans
6. wonende binnen der Stad Steenbergen, voor-
7. -nemens zijnde zich in den Huwelijken staat
8. te begeven, den zelve Adriaan Mesch inge-
9. valle Hij, Onverhooptelijk, tot Decadentie
10. Ofte Armoede mogte komen te geraken,
11. als Onsen jnboorling, ingevolgte de Resolutien
12. van Haar Hoog Mogende de Heeren Staten
13. Generaal der Verenigde Nederlanden, dat is
14. 7^e September 1731 en 3^e April 1751. Uijt des
15. Armens jnkomsten alhier te zullen doen
16. Alimenteren; Ende den Armen van Steenber-
17. -gen, en Elders alwaar hij zich in't vervolg
18. met'er woon mogte komen te begeven of
19. nedersetten, van den Eventuelen Last der
20. alimentatie, te zullen ontlasten en
21. bevrijden.

⁴⁵ [...] = handtekening onleesbaar

22. Des Toirconde hebben Wij deeze
23. Onder de signatuur van Onsen Subs^t
24. secretaris laten Depecheren, en met dezès
25. Dorps cachet doen bekragtigen, Op heden in
26. Collegio den derden Junij 1777.
27. De minuite dezen is ten schepen Registre
28. van Oud *gastel*⁴⁶ behoorelijk geteijkent,
29. Mij Ten Oirconde
30. [...] ⁴⁷

1777 Oud-Gastel

1. Wij Schepenen der Heerlijkheid
2. Oud Gastel Marquisaat van Bergen Op ten
3. Zoom, verklaren ende beloven bij deeze, ten
4. verzoeke aan Ons gedaan, bij ofte van wegens
5. Marijnis Breeuws, Gebooren onder deeze
6. jurisdictie, thans wonende binnen de stad
7. Steenbergen, voornemens zijnde zich in den
8. Huwelijken staat te begeven; den zelve Marijnis
9. Breeuws, in gevalle Hij Onverhooptelijk, tot
10. Decadentie ofte Amoede mogte komen te
11. geraken, in gevolge de Resolution van
12. Haar Hoog Mogende de Heeren Staten Generaal
13. der Verenigde Nederlanden, dat is 7^e September
14. 1731 en 3 April 1751. Als Onsen jnboreling,
15. Uijt des Armens Inkomsten alhier, te zullen
16. doen Alimenteren; Ende den Armen van
17. Steenbergen en Elders, waar Hij zich in het
18. vervolg met'er woon mogte komen te
19. begeven of nedersetten, van den Eventuelen
20. Last der Alimentatie, te zullen Ontlasten
21. en bevrijden.
22. Des Toirconde hebben wij deeze door onsen subs^t secretaris laten onderteij-
23. -kenen, en met dezès Dorps cachet doen
24. bekragtigen, Op heden in collegio den 12e:
25. Junij 17e seven en seventig,
26. De Minuite dezès is ten schepen Registre
27. van Oud *gastel* behoorelijk geteijkent,
28. Mij Ten Oirconde
29. [...] ⁴⁸

1777 Roosendaal

⁴⁶ *Oud Gastel*: -stel is weggevallen door een vlek

⁴⁷ [...] = Handtekening: naam niet leesbaar

⁴⁸ [...] = Handtekening: naam niet leesbaar

1. Drossaard en schepenen
2. der Vrijheid Roosendael Baronnie van Breda,
3. representerende de Armens derselver Vrijheid,
4. verklaeren hun bij deesen te stellen tot Borgen
5. voor Jan de Rijk soone van Adriaan de Rijk,
6. gebooren onder deese Jurisdictie, beloovende
7. ingevalle denselven 't Eeniger Tijt tot Armoede
8. of Decadentie mogte koomen te vervallen,
9. den Armen van Steenberg, onder welkers
10. Juristictie gemelden Jan de Rijk, Thans is
11. woonende, of andere Plaatsen, waar hij sijn
12. met de Woon mogte koomen needertesetten
13. ten allen Tijden van desselfs onderhoud en
14. Alimentatie te sullen indemneeren en
15. bevrijden, onder verband der voorschreeve Ar-
16. -mens, middelen en innekoomen als na regten:
17. Des Toirconde hebben wij deesen door
18. onsen secretaris laten teekenen, en met
19. ons Vrijheids cachet bekrachtigen, Hodie
20. in collegio den 4 Junij 1777.
21. Terordonnantie van deselve
22. Jan Kerken.

1777 St. Maartens Polder

1. Wij schouteth en
2. scheepenen van s^{te} Maartens-
3. Polder, gelegen in 't Oostquartier des
4. Marquizaat van Bergen op ten Zoom, Repre-
5. senterende den gemeenen Luijs Armen alhier,
6. verklaren en beloven bij dezen ter Requisitie
7. aan ons gedaan van Michiel Spitters,
8. onzen jnboorling, van voorneemens zijnde
9. zich in den huwelijken staat te begeven,
10. dat wanneer dan selven tot Armoede
11. mogte komen te vervallen /: 't geene
12. niet vertrouwt ofte verhoopt werdt:/
13. den Armen der stad Rotterdam, of El-
14. -ders, daar den Requirant en sijne woon-
15. -plaats soude moge komen te neemen,
16. van den Last en alimentatie van den
17. Requirant en sijne in huwelijk te verwee
18. kene kinderen voor de helft te ontheffen
19. kost en schadeloos houden /: voor soo verre de
20. Resolutie van haar Hoog Moogende de Heeren
21. Staaten Generaal der vereenigde Neder-
22. landen, van dato 3^e April 1751 omtrent
23. den armen moet werden geobserveert en

24. nagekomen:/ onder verbant van onze
25. Armens Middelen en inkoomen.
26. Jnteken der waarheid hebben wij deze
27. met de gewonelijke signatuure van
28. onze secretaris laten bekragtigen.
29. Actum s^{te} Maartens Polder
30. deesen agtsten Januarij 1777.
31. Ter Ordonn: van dezelve
32. M Kuijpen

1778 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaerd, schouteth, Borgemeesters,
2. schepenen en Raden der stad Bergen op
3. den zoom, verclaren en certificeeren bij
4. deezen, dat wij ons zelven stellen tot Bor-
5. -gen ten behoeven van den Diaconie Ar-
6. -men der stad Steenbergem met belofte
7. dat indien Maria Geertruida Peeters,
8. tot Armoede mogte komen te geraken
9. /dat God verhoede/ dat wij denselven Ar-
10. -men voor de alimentatie van voorn:
11. Maria Geertruida Peeters sullen inden
12. meeren. T' Oirconde der waerheid hebben
13. wij dezen met ons stads zegel doen be-
14. -kragtigen en door onsen substituit Se-
15. -cretaris laten onderteekenen dezen 6^e
16. April 17^e agt en seventig.
17. J. F. De Boer

1778 Halsteren

1. Extract uyt
2. het register van contracten
3. der Heerlykheyd Halsteren
4. Wy Balluw Borgemees-
5. ter en scheepenen der Heerlykheyd Hals-
6. -teren Marquisaad van Bergen op Zoom
7. Als representeerende den Armen aldaar
8. dewelk adriaan Ian Oevelen met zijne drie
9. Kinderen met name Pieter Cornelis en
10. lijna van Oevelen zijn sipum domicilium
11. tenwoordig is gaan houdende op
12. den Dorpe de Heeren aldaar van hem
13. wierde gerquireert behoorlyk Cautie
14. voor den Last welke den armen aldaar

15. zoude konnen koomen te Leyden
16. Zoo verklaren wij ons selfs te stellen als
17. borge voor de vooren gemelde drie Kin
18. deren, belovende van wegens onse
19. armen jn geval zijn tot armoede mogt
20. koomen, /dat God verhoede/ den armen
21. van den Dorpe de Heer voorn oft
22. ander altyt te zullen jndemneeren
23. en libereren onder verband als naar
24. regten
25. Toirkonde en jnkennisse der waarheyd
26. hebben wy deesen met ons dorp Zeegel doen
27. bekragtigen en door onsen secretaris
28. laten ondertekenen actum Halsteren
29. deesen 12 mej 1776.
30. [...] ⁴⁹

1779 Etten

1. Wij Jan van Geloof en Govert
2. Jan Hendricx scheepenen der Vrijheijd Etten,
3. gehoort hebbende het versoek aan ons
4. gedaan, verklaeren en beloven hier
5. mede, dat wij Dingeman Engel van
6. Nispen, indien den selven tot Armoede
7. oft decadentie mogte komen te
8. geraken, wegens den Armen van
9. Sprundel sullen doen onderhouden
10. en alimenteeren, en den Armen
11. der Vrijheijd Roosendael off elders
12. daar van indemneeren, kost en
13. schadeloos houden, onder verband van
14. gezeijde Armens middelen, en innekomen,
15. Actum Etten den seven en twintighsten
16. April seventien hondert aght en seventigh.
17. Ter ordonnantie van deselve.
18. P. Wechelen.

1779 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaerd, schouteth, Borgemees-
2. -ters scheepenen en Raden der stad Ber-
3. -gen op den Zoom, verclaeren en certificee-
4. -ren bij dezen dat wij ons zelve stellen
5. tot Borgen ten behoeve van den Diaco-
6. -nie Armen der stad Steenbergen met
7. belofte dat indien Ian Barplist Jansens

⁴⁹ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

8. en Elisabeth Lousberge, Egte luiden tot
9. Armoede mogte komen te geraken /dat
10. God verhoede/ dat wij denselven Armen
11. voor de alimentatie van de voorsz:
12. personen sullen indenneeren. T'oir-
13. -conde der waerheid hebben wij dezen
14. met ons stads zegel doen bekragtigen
15. en door onsen secretaris laten ondertei-
16. -kenen dezen 25^e Meij 17^e negen en se-
17. ventig.
18. Dirk Spierejel

1779 Etten

1. Wij Jan van Geloof en Govert
2. Jan Hendricx scheepenen der Vrijheijd Etten,
3. gehoord hebbende het versoen aan ons
4. gedaan, verklaeren en beloven hier
5. mede, dat wij dingeman Engel van
6. Nispen, indien den selven tot Armoede
7. oft decadentie mogte komen te
8. geraken, wegens den Armen van
9. Sprundel sullen doen onderhouden
10. en alimenteeren, en den Armen
11. der Vrijheijd Roosendael oft elders
12. daar van indenneeren, kost en
13. schadeloos houden, onder verband van
14. gezeijde Armens middelen, en innekomen,
15. Actum Etten den seven en twintighsten
16. April seventien hondert agh en seventigh.
17. Ter ordonnantie van deselve.
18. P. Wechelen.

1779 Etten

1. Wij Jan van Geloof en Govert
2. Jan Hendricx scheepenen der Vrijheijd
3. Etten gehoord hebbende het versoen
4. aan ons gedaan, verklaeren en
5. beloven hier mede, dat wij Jacobus
6. Leendert Roelants, indien den selven
7. tot armoede oft decadentie mogte
8. komen te geraken, wegens den Armen
9. van Sprundel sullen doen onderhouden
10. en alimenteren, en den Armen
11. van Steenbergen oft elders daar van
12. indenneeren, kost en schadeloos
13. houden, onder verband van gezeijde
14. Armens middelen en innekomen,

15. Actum Etten den dertighsten April
16. seventien hondert agh en seventigh
17. Ter ordonnantie van deselve.
18. P. Wechelen.

1779 Etten

1. Wij Govert Jan Hendricx en
2. Johannes van Baijen sem schepenen der
3. Vrijheijd Etten, gehoort hebbende het versoeck
4. aan ons gedaan; verklaeren en beloven
5. hier mede, dat wij Anna Maria Leijten,
6. indien deselve tot Armoede oft decadentie
7. mogte komen te geraken, wegens onsen
8. Armen sullen doen onderhouden en alimen-
9. -teeren, en den Armen der stad steenberg
10. oft elders daar van indenneeren, kost en
11. schaedeloos houden, onder verband van
12. gezeijde Armens middelen en innekomen,
13. Actum Etten den dertigsten Junij
14. seventien hondert agh en seventigh.

15. Ter ordonnantie van deselve.
16. P. Wechelen

1779 Etten

1. Schouteth en schepenen van beijde
2. de Respective Banken der vrijheijd
3. Etten, gehoort hebbende het versoeck
4. aan hun gedaan, verklaeren en
5. beloven hier mede, dat wij Adriana
6. Salomina Van Campen oud omtrent
7. een half Jaar door Willem van Campen
8. in Huwelijk verwekt aan sijne
9. overledene vrouw Adriana Rietta
10. van Breda, indien deselve tot armoede
11. oft decadentie mogte komen te geraken,
12. wegens onsen Armen sullen doen onder-
13. -houden en alimenteeren, en den Armen
14. der stad steenberg oft Elders daar
15. van indenneeren, kost en schaedeloos
16. houden, onder verband van gezeijde
17. Armense middelen en innekomen, Actum
18. in collegio tot Etten den sesden september
19. seventien hondert negen en seventigh.
20. Ter ordonnantie van deselve.
21. P. Wechelen.

1779 Halsteren

1. Wij Bailliuw Borgemeester en
2. schepenen der Heerlykheyd Halsteren als represen-
3. terende den Armen van dezelve Heerlykheyd,
4. vermids Bastiaan Ryffers onder deze jurisdictie
5. geboren zynde, en zig met er woon tot Steenberg
6. bevindende, aldaar van hem werd gerequiseert cantie
7. voor den last die den armen van Steenberg voorn^t
8. van hem zoude kunnen komen te lyden. Zo
9. verklaren wy ons te stellen, gelyk wy doen mits
10. dezen, tot Borgen voor denselven belovende van
11. wegens onsen voors: armen, ingeval den gem.
12. Bastiaan Ryffers tot armoede mogte koomen
13. /dat God verhoede/ den armen van Steenberg
14. meengemeld, altyd te zullen indemneren en libe
15. reren, onder verband als na Rechten.
16. Toirkonde en in kennisse der waarheyd hebben wy
17. deze door onzen secretaris laten onderteykenen,
18. en met ons Dorps Zegel doen bekragtigen. Actum
19. ter secretarye der Heerlykeyd Halsteren den
20. 9 july 1779.
21. Ter ordonn. van gem. Heeren
22. [...] ⁵⁰

1779 Halsteren

1. Wy Bailliuw Borgemeester en
2. schepenen der Heerlykheyd Halsteren als represen
3. terende den Armen aldaar alzo Dingema vermeyen
4. Dogter van Pieter vermeyen, onder deze jurisdictie
5. geboren zynde, zij met'er woon onder Steenberg
6. bevind, alwaar van haar werd gerequireert cautie voor
7. den last die den armen van haar zou kunnen komen
8. te lyden, zo verklaren wy ons te stellen gelyk wy doen
9. mits dezen tot Borgen voor dezelve belovende van
10. wegens onze Roomsche Armen, in geval zij tot armoede
11. mogt komen /dat God verhoede/ den Armen van
12. Steenberg voorn^t altyd te zullen indemneren en
13. libereren onder verband als na Rechten.
14. Toirkonde en in kennisse der waarheyd hebben wy
15. deze met ons Dorp Zegel doen bekragtigen en door
16. onzen Secretaris laten onderteykenen Actum
17. Halsteren den 15 April 1779.
18. [...] ⁵¹

⁵⁰ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

⁵¹ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

1780 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaerd, Schouteth, Bor-
2. -gemeesters, schepenen en Raden
3. der stad Bergen op den Zoom, vercla-
4. -ren en certificeeren bij deze, dat
5. wij ons zelven stellen tot Borgen ten
6. behoeven van den Diaconie Ar-
7. -men der stad Steenberg, met be-
8. -lofte dat indien Maria Elisabeth
9. van Duuren tot armoede mogte
10. komen te geraken /:dat God verhoe-
11. -de :/ dat wij denselven Armen voor
12. de alimentatie van de voorsz:
13. Maria Elisabeth van Duuren
14. zullen indemneeren. T'oirconde
15. der waerheid hebben wij dezen met
16. ons stads zegel doen bekragtigen
17. en door onsen secretaris laten on-
18. derteikenen dezen 24^e Januarij
19. 17^e tagtig.
20. Dirk Spierejel

1780 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaard, schouteth, Borge-
2. -meesters, schepenen en Raden der
3. stad Bergen op den Zoom. verclaa-
4. -ren en certificeeren bij dezen, dat
5. wij ons zelven stellen tot Borgen
6. ten behoeven van den Diaconie
7. Armen der stad Steenberg, met
8. belofte dat indien Anthonie
9. Aelbes, tot Amoede mogte komen
10. te geraken, /dat God verhoede/ wij
11. denselven Armen voor de ali-
12. mentatie van den voorsz: Antho-
13. -nie Aelbes sullen indemneeren.
14. T'Oirconde der waarheid hebben
15. wij dezen met ons stads zegel doen
16. bekragtigen en door onsen substiti-
17. tuit secretaris laten ondertei-
18. -kenen dezen 10^e Augustus 17^e
19. tagtig.
20. J.F. De Boer

1780 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaard, Schouteth,
2. Borgemeesters, Schepenen ende Raaden
3. der stad Bergen op den Zoom. Verklaren en certifi-
4. -ceren by deeze, dat wij ons zelven stellen tot Borgen,
5. ten behoeve van den Diaconie armen der stad Steen-
6. -bergen met belofte, dat indien Johanna Touw
7. huysvrouw van Cornelis Verbeek, tot armoede
8. mogte komen te geraken /:dat God verhoede:/
9. Wij denzelven armen voor de alimentatie van
10. de voorsz: Johanna Touw huysvrouw van Cornelis
11. Verbeek zullen Indemneren.
12. In kennisse der waarheid hebben wy deeze met
13. ons stads Zegel doen bekragtigen, en door onsen
14. Substituit Secretaris laten ondertekenen, dezen
15. 31^e Augustus 17⁰⁰ Tachtig.
16. J.F. De Boer

1780 Etten

1. Wij Jan van Geloof Govert
2. Jan Hendricx, Anthonij Willem Vissers
3. en Rombout Lambregtse van Eekelen
4. schepenen van beijde de Respectie Banken
5. der vrijheijd etten, gehoord hebbende het
6. versoek aan ons gedaan, verklaeren
7. en beloven hier mede, dat wij Michiel
8. Cornelis Brouwers, indien den selven
9. tot armoede, oft decadentie mogte
10. komen te geraken, wegens onsen
11. Armen sullen doen onderhouden en
12. alimenteeren, en den Armen van
13. Halteren oft Elders daar van
14. indemneeren, kost en schadeloos
15. houden, onder verband van gezeijde
16. Armens middelen en innekomen,
17. Actum Politie daege tot Etten den
18. dertienden Meij seventien hondert en
19. T'agentigh.
20. Ter ordonnantie van deselve.
21. P. Wechelen

1780 Oud-Gastel

1. Wij schepenen der Heerlijkheid
2. Oud Gastel Marquisaat van Bergen op ten
3. Zoom verklaren ende beloven bij deeze,

4. ten verzoeken aan Ons gedaan door ofte
5. van Wegens Cornelis van Aken Geboren
6. Onder deese jurisdictie thans Dienaar der
7. Justitie binnen de stad Steenberg en
8. aldaar Woonagtig: Dat indien Hij Cornelis
9. van Aken, onverhooptelijk, tot Decadentie
10. Ofte Armoede mogte komen te geraken,
11. Wij Hem als onsen Inbooreling, in gevolge
12. de Resolutien van Haar Hoge Mogende de
13. Heeren Staeten Generaal der Vereenigde
14. Nederlanden dat is 7^e september 1731 en 3^e April
15. 1751. Uijt des Armens Inkomsten alhier,
16. zullen doen Alimenteren: Ende den Armen
17. van Steenberg voorn^t mitsgrs: alle andere
18. Steden, Dorpen en plaatsen alwaar Hij zich
19. in't vervolg met'er woon mogte komen te
20. begeven of nederzetten, van den Eventuelen
21. Last der Alimentatie, zullen Ontlasten en bevrijden.
22. In Oirconde der waarheid hebben
23. wij deese onder de signatuur van onsen
24. Subs^t secretaris laten Uijtgeven, en met dezes
25. Dorps Cachet doen bekrachtigen, Op heden
26. in collegio, den 10^e Junij 17^e Tagtig.
27. De minuite dezes is ten schepen Registre
28. van Oud gastel behoorelijk geteijkt,
29. Mij Ten Oirconde
30. [...] ⁵²

1780 Oud-Gastel

1. Wij Schepenen der Heerlijkheid
2. Oud Gastel Marquisaat van Bergen op ten
3. Zoom, verklaren ende beloven bij dezen, ten
4. verzoeken aan Ons gedaan, door ofte vanwegens
5. Maria Kustermans, Geboren onder deese
6. Jurisdictie, voornemens Zijnde de Haar in den
7. Huwelijken staat te Gegeven met cornelis
8. Oerlemans, indien zij Maria Kustermans,
9. Onverhooptelijk, tot Decadentie ofte amoede
10. mogte komen te geraken, Wij Haar als onse
11. Inbooreling, ingevolge de Resolutien van
12. Haar Hoog Mogende de Heeren Staten Gene-
13. -raal der verenigde Nederlanden, dat is
14. 7^e September 1731 en 3^e April 1751, uijt des
15. Armens Inkomsten alhier, zullen doen
16. alimenteren. Ende den Armen van

⁵² [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

17. 'S Princeland, alwaar zij Haar met'er Woon
18. Staat te begeven, mitgrs: alle andere
19. Plaatsen van den Eventuelen Lust der
20. Alimentatie, te zullen Ontlasten en bevrijden.
21. Des Toirconde hebben wij deeze
22. door Onsen subst: secretaris laten onder-
23. -tekenen, en met deze Dorps Cachet doen
24. bekragtigen, Op heden in Collegio den 19^e
25. Meij 17^e Een en Tagtig.
26. De Minuite deses js ten Schepen Registre
27. van Oud gastel behoorelijk geteykent
28. Mij Ten Oirconde
29. [...] ⁵³

1780 Roosendaal

1. Drossaard en Schepenen der Vrijheid
2. Roosendael Baronie van Breda, representerende
3. de armens dezelve Vrijheid, verklaren hun bij desen te
4. stellen tot Borgen voor johanna Saaij dogter van wijlen
5. Anthonij Saaij geboren binnen dese Vrijheid belovende
6. ingevalle deselve 't Eeniger Tijd tot armoede of deca-
7. -dentie /: het geene god nogthans wil verhouden:/ mogte
8. komen te vervallen den Armen van Steenbergens,
9. alwaar voornoemde johanna Saaij thans is wonende,
10. of andere Plaatsen alwaar sij in 't vervolg haar met
11. de woon mogte opkonden, ten Tijden van dersel-
12. -ver Onderhout en alimentatie te zullen indemne-
13. -ren en bevrijden onder Verband der voorschreeve Armens
14. middelen en innekomen als na rechten.
15. Des Toirconde hebben wij dese door onsen secretaris
16. laten teekenen en met ons Vrijheids Cachet bekragtigen
17. hodie binnen Roosendael den 18 October 1780.
18. Terordonnantie van deselve
19. Jan Kerken

1781 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaard, Schouteth,
2. Burgemeesters, Scheepenen En Raden der stad
3. Bergen op den zoom, verklaaren en certificeren
4. by deeze, dat wy ons stellen tot Borgen ten
5. behoeve vanden Diaconie Armen der stad
6. Steenbergens met belofte, dat indien Johannes
7. Tempers, oud vierentwintig jaren, zoon van
8. Johannes Tempers en Gerarda Janssen, tot
9. armoede mogt komen te geraken /:dat

⁵³ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

10. God verhoede:/ wy denzelven Armen voor
11. de alimentatie van den voorschreeve
12. Perzoon zullen Indemneeren.
13. 't Oirconde der Waarheid hebben wy
14. deeze met ons stads-zegel doen be-
15. -krachtigen en door onzen Substitut
16. Secretaris laten ondertekenen deezen
17. 31^e Mey 17⁰⁰ Een en Tachtig
18. J. F. De Boer

1781 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaard, Schouteth, Burger-
2. -meesters, schepenen Ende Raden der stad Bergen
3. op den zoom, verklaren en certificeren by deeze, dat
4. wy ons zelve stellen tot Borgen ten behoeve
5. van den Diaconie Armen der stad Steenberg,
6. met belofte dan indien Johanna Heere, oud
7. Twee en twintig Jaaren dogter van Mattheus
8. Heere en Christina Smits, tot armoede
9. mogte kome te gerake, /: dat God verhoede:/
10. wy denzelve Armen voro de alimentatie
11. van de voorsz: Perzoon zullen indem-
12. -neren.
13. 't Oirconde der waarheid hebben wij deeze
14. met ons Stads Zegel doen bekrachtigen
15. en door onsen Substituut Secretaris laten
16. onderteekenen deezen 30 July 1781
17. J. F. De Boer

1781 Etten

1. Schouteth en scheepenen
2. der vrijheid Etten, behoort hebbende
3. het verzoek aan ons gedaan
4. verklaaren en belooven hier meede
5. dat wij Anthonij Roelants indien
6. den selven tot armoede oft
7. Decadentie mogte koomen te
8. geraeken wegens den armen
9. van Sprundel zullen doen
10. onderhouden en alimenteeren
11. en den armen van Steenberg
12. of Elders daar van Indemneeren
13. kost en schadeloos houden
14. onder verband van gezeyde
15. Armens middelen en inne-

16. -koomen. Actum Etten den
17. den 25^e Meij 17^e Eenen t'ag-
18. hontigh
19. Ter ordonnantie van deselve
20. A G. Vermunt

1781 Halsteren

1. Extract uyt het
2. Register van contracten deze
3. Heerlykheyd Halsteren
4. Wy Bailliuw Borgemeester
5. en scheepenen der Heerlykheyd Halsteren
6. Marquisaat van Bergen op den zoom vemits
7. Johannes Smits en Zyn vrouw Johanna
8. Rommens Beyde onder deeze Jurisdictie
9. gewoond en gebooren zyn, zig met er woon
10. hebben begeeven onder de Jurisdictie
11. van de Baronnien van steenberg, en
12. aldaar van haer wierde gerequireert,
13. Borgen en de behoorlyke caute haer voor den
14. last welke den *armen*⁵⁴ aldaar van haer zoude
15. kunnen Koomen te lyden.
16. Zo verklaaren wy ons te stellen gelyk wy
17. doen mits deezen tot Borgen voor dezel-
18. -ve beloovende van wegens ons voorz: armen
19. jngeval dezelve tot armoede moegte ko-
20. -men te geraeken, (Dat God verhoede) den
21. armen van steenberg voorn: altyd te zul-
22. -len jndemneeren, en libereren, onder ver-
23. band als naar regten
24. Toirkonde en in kennisse den waarheyd
25. hebben wy deeze met ons dorps zegel doen
26. bekragtige, en door onse secretaris laten
27. onderteekene, actum Halsteren den 20 Juny
28. 1781.
29. [...] ⁵⁵

1781 Halsteren

1. Wy Bailliuw Borgemees-
2. ter en scheepenen der Heerlykheyd Halsteren
3. Marquisaat van Bergen op den Zoom als re-
4. prezenteeren den armen aldaar alzo catha
5. rina camprens Dogter van Adriaan camp-

⁵⁴ *armen*: interlineair toegevoegd boven de tekst

⁵⁵ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

6. rens onder deeze Juridictie gebooren zynde zig
7. thans met er woon onder steenbergen bevint
8. alwaar van haer wert gerequireert contie
9. voor den Last welke den Armen aldaar van
10. haer zoude kunnen koomen te lyden zoo ver
11. klaren wy ons te stellen gelyk wij doen by
12. deeze tot Bergen voor dezelve beloovende
13. van weegens onse Roomsche armen Inge-
14. val dezelve tot moede mogt geraeken (dat
15. God verhoede) den arme van Steenbergen of el-
16. ders altyd te zullen Jndemneren en libereren
17. onder verband als naar regten
18. Toirkonde en jnkennis der waarheyd hebben
19. [...] ⁵⁶ deeze met ons dorps wapen doen bekragt
20. *ge* ⁵⁷ en door onse secretaris laeten onderteykene
21. actum Halsteren deezen 23 April 1781.
22. [...] ⁵⁸

1781 Halsteren

1. Extract uyt het Regis
2. ter van contracten den Heer-
3. lykheyd Halsteren
4. Wy Bailliuw Borgemeester en Scheepe
5. nen der Heerlykheyd Halsteren Marquisaat
6. van Bergen op den Zoom vermits Pieter van den
7. Broek en zyn vrouw cornelia Magghielse
8. beyde onder deeze Jurisdictione gewoont en gebooren
9. zyn, zig met er woon hebben begeeven onder
10. de Jurisdictione van de Baronnie van Steen
11. bergen, en aldaar van haer wierde gerequi
12. reert, Borgen, en behoorlyke cautie voor
13. den last welke den *armen* ⁵⁹ aldaer van haer zoude
14. kunnen komen te lyden als meede haere kinderen
15. Martinis en Mariaanna van den Broek
16. Zo verklaeren wy ons te stelle gelyk wy doen
17. mits deezen tot Borgen voor dezelve beloo-
18. vende beloovende van weegens onsen voorsz
19. armen Ingeval dezelve tot armoede mogte
20. Geraaken (dat god verhoede) den armen van
21. steenbergen voorn: altyd te zullen
22. Jndemneeren en Libeeren onder verbant
23. als naer regten
24. Toirkonde en in kennisse der waarheyd

⁵⁶ [...] = tekst weggevallen onder stadszegel

⁵⁷ *bekragtige*: -ge is weggevallen onder stadszegel

⁵⁸ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

⁵⁹ *armen*: interlineair toegevoegd boven de tekst

25. hebben wy deeze met ons Dorps Zegel doen
26. bekrachtigen en door onsen secretaris laten
27. onder[...]⁶⁰ actum Halsteren den 23 Juny 1781
28. [...]⁶¹

1781 Oud-Gastel

1. Wij Schepenen der Heerlijkheid Oud
2. Gastel, Marquisaat van Bergen op ten Zoom,
3. verklaaren ende beloven bij desen, ten versoeke
4. aan ons gedaan, door ofte van wegens Cornelia
5. Bossers weduwe van Hendrik van den vinken,
6. thans wonende onder Steenberg en aldaar
7. Gebooren; indien haare kinderen met Naamen
8. Anna-Maria, Catharina en Antonij van der
9. vinken, in Huwelijk verwerkt bij voorn: Hen-
10. drik van der vinken, en Gebooren onder dese
11. Jurisdictie, onverhooptelijk, tot Armoede ofte
12. Decadentie mogte komen te Geraken in gevolgde
13. de Resolutien van Haar Hoog Mogende dates
14. 7^e September 1731 en 3 April 1751 als onse
15. Inboorlingen, uijt des Armens Inkomsten
16. alhier, zullen doen Alimenteren, Ende den
17. Armen van Steenberg voort, en Elders al-
18. maar de voorsz: drie Kinderen hun in t vervolg
19. met'er woon zoude mogen komen te begeeven,
20. van den Eventuelen Last der Alimentatie te
21. zullen Ontlasten en Bevrijden.
22. Des Toirconde hebben wij Desen
23. door onsen subst secretaris laten ondertee-
24. kenen en met onses Dorps Cachet doen
25. Bekrachten Op Heeden in Collegio den 19^e
26. Meij 1781. De minuite Deses is ten schepen
27. Register van Oud gastel behoorlyk getykent
28. Mij Ten Oiconde
29. [...]⁶²

1781 Roosendaal

1. Drossaerd in schepenen der
2. Vrijheid Roosendaal Baronie van Breda
3. representerende de Armens derselver
4. Vrijheid, Verklaren hun bij deesen te
5. stellen tot Borgen voor Elisabeth

⁶⁰ [...] = tekst weggevallen door stadszegel

⁶¹ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

⁶² [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

6. van ginneken Dogter van Pieter van
7. ginneken geboren Onder deese Vrijheid,
8. belovende ingevalle deselve 't Eeniger
9. Tijd tot armoede of decadentie /: het
10. geene God nogthans Wil Verhoeden :/ mogte
11. komen te vervallen, den Armen den Stad
12. Steenbergen. alwaar voornoemde Elis-
13. -beth van ginneken thans is woonen-
14. -de, ofte andere plaatsen alwaar sij
15. haar in't vervolgh met de woon mogte
16. ophouden, ten allen Tijden van derselven
17. onderhoud en alimentatie te zullen
18. indemneren en bevrijden, onder Verband
19. der Voorschreve armens middelen en
20. innekomen als na rechten.
21. Des Toirconde hebben wij deese door onsen
22. secretaris laten teekenen en met ons
23. Vrijheids Cachet bekrartigen Heeden binnen
24. Roosendael den 2 Junij 1781
25. Ter ordonnantie van deselve
26. H. Aelmans

1781 Woensdrecht

1. Wij Drossaerd Burgemeester en schepenen
2. der Heerlijkheit woensdrecht, als repressentee-
3. rende den Arme derselver Heerlijkheit. Verklaaren
4. ons te constitueeren zoo wij doen bij deesen: tot Borgen
5. voor het onderhoud van johanna Looijen Mettiege
6. Dogter van Adriaan Looijen en Magdalena van
7. Mechelen gebooren alhier, thans getrouwt met
8. Johannes Coekhoven, Ingevallye zij tot armoede
9. mogte koomen te vervallen /: dat God verhoede:/ ver-
10. bindende daar voor de goederen en Inkomsten
11. van onsen voorsz: Arme en zich tot securiteit
12. van den Arme van Cruisland en van alle ande-
13. re laatse alwaar de gemelde Johanna Looijen
14. zig met,er woon zal koomen ter needer te zetten.
15. Indien dezelve Plaatsen gewoon zijn insgelijk
16. Borgbrieven aan hunne Inboorlingen, die na
17. elders gaan woonen te geven.
18. In kennisse der waerheid hebben wij deese door
19. onsen secretaris laeten onderteekenen en met
20. ons Dorps Zeegel doen bekrartigeen.
21. Actum Woensdrecht in Collegio den 27^e Junij
22. Eenen Tagtich.
23. B. Morin

1781 Wouw

1. Alzoo Adriana van Rooij med-
2. wylen Laurijs clarijs, Philip clarijs, Chris-
3. tofel muller en adriana clarijs egte lieden
4. mits gaders hunne Kinderen met name
5. Laurina en Pieternella muller zijne van
6. de Roomsche religie thans woonende te
7. Bergen op Zoom, en dewul Heeren Regenten
8. aldaar van de zelve requireren acte van
9. Indemniteit
10. Zoo Verklaeren wy Drossaard en
11. Schepenen der Heerlykheyd wouw dat in
12. geval het onverhoopt mogten komen te
13. gebeuren dat voornoemde Persoonen tot
14. armoede of decadentie Kwaamen te ge-
15. raaken, zou danig dat aen de zelve hand-
16. reyking zouden moeten werden gedaan
17. wij in dien gevalle de zelve zullen doen
18. alimenteeren uyt de Collecte die in de
19. Roomsche Kerk alhier gescheid en waar
20. uyt de Roomsche Ledematen in gevolge
21. hun Hoog Mog: Resolutie van den 3 april
22. 1751 moeten werden onderhouden en alzoo
23. den armen van Bergen op zoom of ande-
24. re Plaatzte alwaar zij hun met er
25. woon zullen komen te begeven indem-
26. neeren kost en schadeloos houden onder
27. verband als na regten.
28. Toir conde hebben wy deeze ten Re-
29. rester onderteekend en door onsen secre
30. taris onder des zelfs signatuure doen
31. depecheeren actum in collegio den 13^e
32. Juny 1781
33. Ter ordonnantie van de
34. zelfve
35. N. Bruyn

1781 Wouw

1. Alzoo Cornelis Jacobse van weezel en
2. Geertruy Lemans egte lieden mits gaders hunne
3. Kinderen met name Dingena Jacoba Maria
4. Adriaen en Elisbet van weezel onse inboor-
5. linge zynde van de Roomsche religie
6. tans woonagtig int oude land Jurisdictie
7. van Steenbergem te kennen gevende dat
8. Heeren regenten aldaar van voornoemde
9. Persoonen requireeren Een. acte van indemni

10. -teit.
11. Soo verklaaren wij Drossaard en Schee-
12. penen der Heerlykheyd wouw dat inge
13. val het onverhoopt mogten komen te
14. gebeuren dat voorn Persoonen tot armoede,
15. of decadentie mogten komen te geraken
16. Zoo danig dat aen de zelve handreyking
17. zouden moeten werden gedaen wij in dier
18. gevallen de zelve zullen doen alimenteeren
19. uijt de Collecte hier de roomsche Kerk
20. alhier geschied, en waar uyt de roomsche
21. Ledematen in gevolge hun Hoog mog: Res^e
22. van de 3^e april 1751 moeten werden onder
23. houden alzoo dan armen van steenberg
24. of andere Plaatze alwaar zij hier met er
25. woon Zullen Komen te begeven indemneeren
26. kost en schadeloos houden onder verband als na regten
27. Toirconde hebben wy deezen te register
28. onderteekent en daar onsen secretaris onder
29. des zelfs signatuur doen depecheeren
30. actum in collegio den 13^e Juny 1781
31. Ter ordonnantie van de
32. N. Bruyn.

1782 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaard, schouteth, Bor
2. -gemeesters schepenen en Raden
3. der stad Bergen op den Zoom, ver-
4. -claren en certificeeren bij deezen,
5. dat wij ons selven stellen tot
6. Borgen ten behoeven van den
7. Diaconie Armen der stad steen-
8. -bergen, met belofte dat indien
9. Pieter Gijsen, zoon van Johan-
10. -nis Gijsen en Elisabeth simons,
11. tot Armoede mogte komen te
12. geraken /dat God verhoede/: wij
13. denselven Armen voor de ali-
14. -mentatie van den voorsz: Pers-
15. -soon sullen indemneeren.
16. T'oirconde der waarheid heb-
17. -ben. Wij dezen met ons stads
18. zegel doen bekragtigen en door
19. onsen substituit secretaris
20. laten onderteikenen dezen 23
21. Julij [...] ⁶³ twee en tachtig.

⁶³ [...] = weggevallen door stadszegel

1782 Dinteloord

1. Wy Bailluw en Schepenen
2. Der Dorpe Dinteloordt in Heerlykheit
3. Princelandt, beloven en nemen aen
4. by aldien Crein Vermeilen wiens
5. Vader was Cornelis Vermeilen
6. en Moeder Helena Peppenkes,
7. Zynde alhier geboren onverhoopt tot
8. Armoede mochte komen te geraken
9. uit onse arme casse te zullen on-
10. -derstandt doen, ende Armbesorgers
11. van Steenbergen, van alle Last en
12. Alimentatie te Zullen bevrijden
13. onder verbandt van onse arme
14. middelen, als naar Rechten.

15. Des te oikonde autoriseren den
16. secretaris deser Heerlykheit Copie deser
17. uit te geven, en met het cachet deser
18. Heerlykheit te Bekragtigen.
19. Aldus gedaen binnen Dinteloordt
20. den dertigste November 17^e Twe en tachtig
21. Present Heren Pieter YisRoot (Loco Praeto-
22. -ris,) Cornelis Hendrikse Duyvelaer
23. en Hendrik[...]⁶⁴ Segboer Schepenen met
24. mij PJ Salau Secretaris.

25. De minute deses is behoorlyk int Regis
26. ter van actens van Indemniteit der
27. St A. getekendt.
28. quod attestor.
29. PJ Salau

1782 Noordgeest

1. Extract uijt het Re-
2. gister van Contracten der
3. Heerlykheyd Noortgeest

4. Wy Bailliuw, Borgemees-
5. -ter en scheepenen der Heerlykheyd
6. Noortgeest, als representeerende den Ar-
7. -men van seeselve Heerlykheyd, vermids jan
8. vermeer onder deese Jurisdictione gebooren
9. zynde, zig met er woon elders willende begee-

⁶⁴ [...] = onleesbaar teken

10. -ven alwaer van hem zoude konnen wor
11. Den gerequireert, Cautie voor den Lase die
12. Den Armen van hem zoude konnen koo
13. men te Lyden, zoo verklaarde wy ons te
14. stellen gelyk wy doen mits deesen tot
15. Borgen voor denselve, beloovende van
16. wegens onsen voorsz. Armen ingeval
17. den voorn: jan vermeer tot Armoede
18. mogte koomen (dat God verhoede) den
19. Armen zyne woonplaats altyd
20. te Zullen imdemneeren en libereren als naer
21. Regten

22. Toirkonde en in kennisse der waerheyd
23. hebben wy deesen met ons Dorps Zegel doen
24. bekragtigen en door onsen secretaris laeten
25. onderteykenen

26. Actum ter secretarye der Heerlykheyd
27. Noortgeest a[...]en⁶⁵ 12 Augustus 1782
28. [...]⁶⁶

1782 Roosendaal

1. Wij ondergeteekenden Lambertus de Wilt, en
2. Arij. Abraham Crooswijk, Schepenen: mitsgaders
3. Jan Kerken secretaris der vrijheid Roosendael,
4. Certificeren bij deese, dat Pieter Raats gebooren
5. te wouw Seedert agt Jaaren herwaarts sigh
6. Met de woon binnen deese vrijheid heeft opgehouden,
7. dat hij onlangst alhier is getrouwt et martina
8. Jordaans, dogter van Johannes Jordaans, Borges
9. En meede Inwoonder alhier, en dat gemelden
10. Pieter Raats, en gemelde sijne huijsvrouw
11. Sijn goede en brave luijden, op welkers gedrag
12. Geene de minste reproches sij te maaken.
13. Actum binnen Roosendael den 19 Julij 1783

14. Arij Ab^m Crooswijk
15. Jan Kerken

1782 Roosendaal

1. Drossaard en Schepenen der
2. vrijheid Roosendael Baronnie van Breda,
3. representerende de armens derselver Vrij-
4. heid Verklaren hun bij deesen te stellen

⁶⁵ [...] = weggevallen door vlek

⁶⁶ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

5. tot Borgen voor martina Jordaans dogter
6. van Johannes Jordaen van Johanna van
7. Roosendael, geboren binnen deese Vrijheid,
8. belovende jngevalle deselve 't Eeniger tijd tot
9. armoede of decadentie /:het geene god nog-
10. -thans Wil Verhoeden:/ mogte koen te
11. Vervallen den armen der stad Bergen
12. op den Zoom alwaar de Voornoemde Marti-
13. -na Jordaans thans is Woonende, of andere
14. plaatsen alwaar sij in't vervolg haar met
15. de Woon ogte ophouden, ten allen tijden
16. te Zullen indenneeren en bevrijden, onder
17. verband der Voorschreve armens middelen
18. en innekomen als na rechten.
19. Des Toirconde hebben Wij deese door onsen
20. sectretaris laten teekenen en met ons Vrij-
21. -heids Cachet bekragtigen, heeden binnen
22. Roosendael den 30 Augustus 1782.
23. Ter ordonnantie van op-
24. -gemelde Heeren Drossaerd en schepenen.
25. Jan Kerken.

1782 Roosendaal

1. Drossaard en schepenen der Vryheid
2. Roosendael Baronnie Van Breda representee-
3. -rende de armens derselver Vrijheid, Verklaren
4. hun bij deesen te stellen tot Borgen Voor
5. Willem Van Simmeren Zone Van hendrik van
6. Simmeren geboren binnen deese Vrijheid, be-
7. lovende ingevalle denselven 't eeniger Tijd
8. tot armoede of decadentie /: het geene god nogtans
9. Wil Verhoeden :/ mogte komen te Vervallen, den
10. armen van Cruijlsland, Lande Van Steenberg
11. alwaar voornoemde Willem Van Simmeren tans
12. is woonende of andere plaats, alwaar hij int
13. vervolg sig met de woon mogte ophouden ten
14. allen Tijden van derselve onderhoud en alimen-
15. tatie te Zullen indenneren en bevrijden, onder
16. Verband der Voorschreve armens middelen en
17. innekomen als na rechten.
18. Des Toirconde hebben wij deese door onsen se-
19. cretaris laten Teekenen en met ons vrijheids
20. Cachet bekragtigen heden binnen Roosendael
21. den 4 Januarij 1782.
22. Terordonnantie van Deselve.
23. Jan Kerken.

1782 Rucphen

1. Wij schepenen der Heerlijkheid
 2. Rucphen, geleegen in't oostquartier
 3. des Marquisaats van Bergen op den
 4. Zoom, verklaeren en belooven bij deese,
 5. ten versoeke aen ons gedaan door of van
 6. weegens Laurens Goorden, gebooren
 7. onder deese Heerlijkheid, dat, ingevalle
 8. deselve onverhoopt tot Armoede of de-
 9. -cadentie mogte komen te geraeken,
 10. als onse jnboorlingen, ingevolgte de
 11. Resolutiën van haar Hoog Mogende
 12. de Heeren Staaten Generaal der
 13. vereenigde Neederlanden dat is 7 sep-
 14. -tember 1731 en derden April 1751,
 15. uit des armens jnkomsten alhier te
 16. zullen doen alimenteren, en den
 17. Armen van Steenbergen, mitsgaders
 18. alle andere steeden, Dorpen en
 19. plaatsen waar Hij sig metter woon
 20. mogte bevinden van den Last der ali-
 21. -mentatie te zullen bevrijden.
22. In Waarheids oorkonde hebben
23. wij deese door onsen s^t secretaris
24. laten uitgeeven, teekenen, en met
25. deeses Heerlijkheid cachet doen bekragtigen
26. Heden der 8 Februarij 1782.
27. Ter ordonnantie van deselve
28. T Schadden.

1782 Woensdrecht

1. Wij Borgemeester en scheepenen
2. der Heerlijkheid woensdrecht, als repre-
3. senterende den Arme deeser Plaats, verklaeren
4. ons te constitueeren, zoo wij doen bij deesen, tot
5. Borgen voor het onderhoud van Adriaen kus-
6. ters; mettiegen Zoon van Cornelis kusters en
7. Elisabeth Goetheit gebooren alhier, Ingevalle
8. denselve tot Armoede mogte koomen te vervallen
9. /: dat God verhoede:/ verbindende daar voor de
10. goederen van onsen voorsz: Arme en Sulks
11. tot securiteit van den Arme van Steenbergen
12. en van alle andere plaatsen alwaar den ge-
13. -melde Adriaen kusters zig nu oft in't vervolg
14. met er woon zal koomen needer te zetten indien
15. deselve Plaatsen Insgelijk gewoon zijn Borg-

16. brieven aan hunne Inboorlingen die na El-
17. Oder gaan woonen te geeven.
18. In kennis der waarheid, hebben wij deeze door
19. onsen secretaris laeten onderteekenen en met
20. ons Dorps Zeegel doen bekrachtigen.
21. Actum ter secretarije van woensdrecht deesen
22. 4^e December 1700 Twee en Tagtigh.
23. [...] ⁶⁷

1782 Wouw

1. Wy Burgermeester en
2. Schepenen der Heerlykheid Wouw
3. belooven, dat, indien Elisabeth Luiks
4. tot armoede mogte vervallen, Wy de-
5. zelve zullen doen alimenteeren uit de
6. Collecte, die in de Roomsche Kerk
7. alhier geschied, onder verband, als
8. naar regten.
9. T'oirkonde hebben Wy deezen door
10. onzen secretaris doen depecheeren, en
11. met ons gewoon Zegel bekrachtigen.
12. Actum in collegio den 20^e Augustus
13. 1782.
14. Ter Ordonnancie
15. van dezelve
16. N Bruyn

1783 Woensdrecht

1. Wij Burgemeester en Scheepenen der
2. Heerlijkheid woensdrecht als reпреsenteeren-
3. -de den Arme deeses Plaats verklaaren ons te
4. constitueeren zoo wij doen bij deezen tot Borgen voor
5. het onderhoud van Hendrik Delhez wettiegen
6. zoon van Lambertus Delhez en Anna Geertruij
7. Feschemakers gebooren hier. Ingevalle denselve
8. tot Armoede mogte koomen te vallen /: dat God ver-
9. -hoede:/ verbindende daar voor de goederen van onsen
10. voorsz: Armen en Zul[...] ⁶⁸ tot securiteit van den Armen
11. van Bergen op Zoom en van alle andere plaatsen
12. alwaar den gemelden Hendrik Delhez zig nu oft in't
13. vervolg met er woon zal koomen needer te zetten,
14. Indien deselve Plaatsen Jnsgeklijk gewoon zijn
15. Borgbrieven aan hunne Inboorlingen die na Elders

⁶⁷ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

⁶⁸ [...] = teken hierachter is niet leesbaar

16. gaan woonen te geeven.
17. In Kennisse der waarheid hebben wij deese door
18. onsen secretaris laeten onderteekenen en met
19. ons Dorps Zeegel doen bekragtiegen. Actum
20. Woensdrecht in Collegio den 27^e December 1700
21. drie en Tachtigh.
22. [...] ⁶⁹

1783 Bergen op Zoom

1. Wij Drossaard schouteth, Bor
2. – gemeesters scheepenen en Raa-
3. -den der staad Bergen op den Zoom,
4. verklaeren en certificeeren bij dee-
5. -zen, dat wij ons zylven stellen
6. tot Borgen ten behoeven van den
7. Diaconie *Armen*⁷⁰ der stad steenbergen, met
8. belofte dat indien Laurens Sen-
9. -ten, Zoon van Gerrit Senten, tot
10. armoede mogte komen te geraken
11. /dat God verheode/ wij denselven
12. Armen voor de alimentatie
13. van den voorsz: Laurens Senten
14. sullen indemneeren. T'Oircon-
15. -de der waarheid hebben wij
16. dezen met ons Stads zegel doen
17. bekragtigen en door onsen Sub-
18. -stituut secretaris laten ondertee-
19. -kenen dezen 29 April 17^e drie
20. en *taghtig*⁷¹.
21. J. F. De Boer

1783 Bergen op Zoom

1. Wy Drossaard, Schouteth, Burge-
2. -meesters, Scheepenen en Raaden der stad Bergen
3. op den Zoom, Verklaaren en Certificeeren by deezem
4. dat wy ons zelven stellen tot Borgen ten behoeve
5. van de Diaconie *armen*⁷² der stad Steenbergen, met
6. belofte dat ingevalle Anna de Vlaming laatst
7. weduwe van Anthony Koppens, tot armoe-
8. de mochte koomen te vervallen /: dat God
9. verhoede :/ wy dezelve Armen voor de alimen-
10. -tatie van de voorn: Persoone zullen indem-

⁶⁹ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

⁷⁰ *armen*: interlineair boven de tekst toegevoegd

⁷¹ *taghtig*: het deel *tagh* is weggevallen onder het stadszegel

⁷² *armen*: interlineair boven de tekst toegevoegd

11. -neeren.
12. 't Oirconde der Waarheid hebben wy deeze
13. met Ons StadsZegel doen bekrachtigen
14. en door Onzen substitut Secretaris laten
15. onderteekenen deezen 8^e Mey 1700 drie en
16. Tachtigh.
17. J.F. De Boer

1783 Moerstraten

1. Wij Drossard, Burgemeester
2. en schepenen der Heerlijkheid Moerstraaten
3. verbinden ons mits deezen, om, ingeval
4. Gerard Cats, zoon van aart Cats en Anne-
5. mie Dekkers, dogter van Adriaan Dok-
6. ken, beiden Inboorlingen dezer Jurisdictie
7. tot armoede mogten vervallen, dezelve te
8. zullen doen alimenteeren uit de Collectie der
9. Roomsche Gemeente deezer Heerlijkheid, en
10. dus de armen der plaats, daar dezelve
11. zich met den woon zullen nederzetten
12. indenneeren, bij aldien dezelve plaats
13. aan hunne inboorlingen, zich herwaarde
14. met den woon borgeevenden, geen borg
15. of indemniteit acten weigeren.
16. Actum in Collegio den 13^e February 1783
17. Ter ordonnancie van
18. dezelve
19. N. Bruyn

1783 Nieuw Gastel

1. Wij schepenen der Heerlijkheid
2. Nieuw Gastel, Marquisaat van Bergen Op
3. ten Zoom, verklaren ende Beloven bij deese, ten
4. versoeke aan ons gedaan, door ofte van wegens
5. Adriaan Adriaanse Gebooren en
6. wonende onder deese Jurisdictie; Thans in
7. Ondertrouw met Johanna van Oorschot
8. wonende Onder steenberg, ingevalle den
9. zelve Adriaan Adriaanse Onverhooptelijk,
10. tot Decadentie ofte Armoede mogte komen
11. te geraken, wij den zelve als onsen Inboore-
12. -ling, ingevolge de Resolutien van Haar Hoog
13. mogende de Heeren staten Generaal der
14. vereenigde nederlanden, datis 7^e september
15. 1731 en 3^e April 1751 uijt des Armens
16. Inkomsten alhier, zullen doen Alimentee-

17. -ren; Ende den Armen der stad en Landen
18. van steenbergen, En Elders, alwaar hij zich
19. int vervolg met er woon zal komen te
20. Begeeven of nedersetten; van den Eventueelen
21. Last der Alimentatie, te zullen ontlasten
22. en bevrijden
23. Des Toirconde hebben wij deese
24. door onsen subs^t secretaris laten onder-
25. tekenen en met deses Dorps Cachet doen
26. Bekragtigen, Op Heden in Collegio den
27. 28 Julij 1783
28. De minuite deses is ten schepen Re-
29. gister van Nieuw Gastel behoorelijk geteijkend
30. Mij Ten Oirconde
31. [...] ⁷³

1783 Roosendaal

1. Drossaard en schepenen der vrijheid Roosendael,
2. representerende de Armens derselver vrijheid verklaren
3. hun bij deesen te stellen tot Borgen, voor Johanna
4. Rockx Dogter van Cornelis Rockx ende Anna haas,
5. gebooren binnen deese vrijheid, belovende in gevalle deselve
6. theniger Tijd tot Armode of Decadentie /: het geene God
7. nogthans wil verhoeden”/ mogte koomen te vervallen, den
8. Armen der stad steenbergen, alwaar de voornoemde Johanna
9. Rockx thans is woonende of andere Plaatsen, alwaar
10. sij in’t vervolg haar met de woon mogte ophouden, ten
11. allen Tijden van derselver onderhout en Alimentatie te sullen
12. indemneren en bevrijden, onder verband der voorschreeve
13. Armens middelen en innekomen als na Rechten.
14. Des Toirconde hebben wij deese door onsen secretaris laten
15. teekenen, en met ons vrijheids Cachet bekragtigen Heeden
16. in Collo. den 19. Meij 1783.
17. Ter ordonnantie van deselve
18. Jan Kerken

1783 Wouw

1. Alzoo Jan Beens; Inboorling deezen
2. Jurisdictione, zich met den woon onder
3. steenbergen zullende nederzetten, ons
4. verzogt heeft, om eene acte van jn-
5. demniteit;
6. Zo verklaaren wij C oensaad seijbel en
7. Gerardin van den Eesachen, schepenen
8. der Heerlijkheid Wouw, dat, indien gem

⁷³ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

9. Jan Beene tot armoede verviel, Zo,
10. dat aan denzelven handreiking moest
11. worden gedaan, wij hem uit de Collec-
12. te, in de Roomsche Kerk alhier gedaan
15. wordende, zullen doen alimenteeren,
16. en dus de armen van steenbergen, of
17. andere plaatsen Zijner wooninge
18. indemneeren, onder verband, als regtens.
19. T'oirkonde hebben wij deezen door
20. onzen mede schepen Abram de
21. Bossen, bij absentie van den secretaris,
22. doen depocheeren, en met ons gewoon
23. Zegel bekragtigen.
24. Actum Wouw deezen 16^e Januarij 1783.
25. Ter ordonnantie van dezelve
26. W Bosson

1783 Wouw

1. Wethouderen der Heerlykheid
2. Wouw, belooven, ingeval Cornelis van
3. Heerel, tot armoede mogt vervallen, wy de
4. armen Cassen der plaatsen daar bij zich met
5. den woon zal nederzetten (indien dezelve
6. plaatsen aan hunne Ingezetenen zich met
7. den woon onder deze Heerlykheid neder-
8. zettenden, geene borg en Indemniteit acten
9. weigeren) zullen doen indemneeren, kost en
10. schaadeloos houden door de Collecte die in
11. de Roomsche Kerk alhier opschied.
12. 'T oirkonde hebben wy deezen door onzen
13. geoon zegel bekragtigen.
14. Wouw den 11^e April 1783.
15. Ter ordonnancie van
16. dezelve
17. N Bruyn

1783 Wouw

1. Wy Wethouderen der Heerlykheid
2. Wouw, belooven by deezen *dat*⁷⁴ indien willem
3. schepernaars, gebooren onder deeze onze
4. Jurisdictie, tot armoede mogt vervallen.
5. wy de armen van steenbergen of andere
6. plaatsen, werwaards hy zich met den
7. woon zal begeeven (indien dezelve plaat
8. sen aan hunne Ingezetenen herwaards

⁷⁴ *dat*: interlineair boven de tekst toegevoegd

9. trekkenden gewoon Zijn borg en indem-
10. niteit actens te verleenen) zullen doen
11. indemneeren door den Collecte, die in de
12. Roomsche Kerk alhier geschied. T'oir-
13. konde hebben wy deezen door onzen
14. secretaris doen depocheeren en met ons
15. gewoon Zegel bekragtigen deezen 26^e
16. April 1783

17. Ter ordonnancie van
18. Dezelve
19. N Bruyn

1784 Dinteloord

1. Wy Bailluw en scheepenen der
2. Dorpe Dinteloord en Heerlykheid
3. Gineenlandt belooven en neemen
4. aan, bij aldien Elizabeth Boot
5. Dochter van wylen Jacob Boot, en
6. Neeltje Hartmans zynde alhier ge-
7. booren /: onverhoopt:/ tot armoede
8. mocht koomen te vallen uit Armen
9. Casse te zullen onderstand gezorgen
10. en de Armbezorgers van Gastel of van
11. Elders van alle Last van alimentatie te zullen
12. bevryden onder verband van Arme
13. middelen als naar Regten
14. Des ten oirkonde autoriseeren wy
15. dezer Acten uyttegeeven en met het Cachet
16. deezen Heerlykheit te bekragtigen
17. Aldus gedaan binnen Dinteloord
18. den 15 Juny 1784 present Heeren Creyghton
19. Bailluw, Pieter Yiskoot Frenis Bom, Jan
20. Vogelaar Hendrik Segboer en Herbert
21. Vriens Scheepenen met my G. J. Lalan
22. secretaris.

23. Te Minute deezer is in het
24. Register van Acten van Indem-
25. niteyt [...] ⁷⁵ behoorlyk geteekend
26. quod Attestor
27. J. A. Creyghton

1784 Halsteren

1. Extract uyt het Register
2. van contracten der Heerlyk-

⁷⁵ [...] onleesbaar teken/ woord

3. heyd Halsteren
4. Wy Bailliuw Borgemeester en Sche-
5. penen der Heerlijkheijd Halsteren Marqui
6. saat van Bergen op den Zoom vermits
7. Jan de Klerk onder deese Jurisdictie lan
8. ge Jaaren gewoont hebbende zig met er
9. woon wil begeeven onders de Jurisdictie
10. der Stad en Lande van Steenbergen
11. of elders en aldaar van hem mogt worden
12. gerequireert behoorlijke Cautie voor den
13. Last welke den Armen van hem zoude
14. kunnen koomen te lijden zoo verklaa
15. ren wij ons te stellen gelijk wij doen
16. mits deesen tot borgen voor denselven
17. beloovende van weegens onsen voorsz
18. Armen ingevalle denselven tot armoe
19. de mogte koomen te geraaken (dat
20. God verhoede) den Armen van Steen
21. bergen voorn: altijd te zullen delibe-
22. reeren en Indemneeren onder verband
23. alsnaar regten.
24. Toirkonde en in kennisse der waarheijd
25. hebben wij deese met ons dorps Zegel doen
26. bekragtigen en door onsen Secretaris laten
27. onderteekenen.
28. Actum ter [...]secretarije⁷⁶ der Heerlijkheijd
29. *Halsteren*⁷⁷ [...] ⁷⁸ 16^e april 1784.
30. [...] ⁷⁹

1784 Hoeven

1. Drossaart Schoutet en scheepenen
2. der dorpe en Heerlykhyd de Hoeven, oostquar-
3. -tier des marquisaat van Bergen op ten
4. Zoom, gehoord het versoek aan hun gedaan,
5. verklaaren en belooven dat wij Marynis
6. Kuystermans onse inboorling indien
7. denselve tot Armoede of decadentie mogte
8. koomen te geraaken weegens onsen
9. Armen sullen onderhouden en alimenteren
10. En den Armen van steenbergen oft Elders
11. daarvan Jndemneeren kost en schadeloos
12. houden van soo verre de Resolutie van
13. hun Hoog Moogende de Heeren Staten

⁷⁶ [...] = onleesbaar teken

⁷⁷ *Halsteren*: weggevallen door dorpszegel

⁷⁸ [...] = tekst weggevallen door dorpszegel

⁷⁹ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

14. Generaal der vereenigde Nederlanden
15. in dato 3. april 1751 ontrent den Armen
16. moet worden geobserveerd en nagekomen
17. /: onder verband van onse Armens
18. middelen en inkoomen
19. In Oirconde hebben wij deese onder
20. de signatuure van onsen secretaris laten
21. Uytgeeven, en met deeses dorps Heer-
22. lijkhyds Cachet doen bekragtigen. Heeden
23. deesen agtienden september 1784
24. Ter ordonn; van deselve
25. [...] ⁸⁰

1784 Huibergen

1. Wij Officier en schepenen
2. der Heerlijkheid Huibergen, verklaa-
3. ren de Armen Kasse derselver Heer-
4. -lijkheid te constitueeren tot Borge
5. voor het onderhoud van Cornelis
6. van Loon gebooren onder deeze
7. Jurisdicte, in cas hij onverhoopt
8. tot Armoede mogt koomen te ver
9. vallen: accepteerende van den
10. voors: Armen te zullen alimen-
11. teeren en de Armen Kasse van
12. steenberg en alle andere Plaat-
13. zen waar hij zich met er woon
14. zoude moogen ter neder zetten.
15. deswegens schadeloos te houden
16. indien de magistraate aldaar ge-
17. -woon zijn ook Borgbrieven
18. aan hunne Inboorlingen welke
19. naar elders gaan woonen, te
20. geeven. in waarheids oirkonde
21. oirkonde deeze door onzen secretaris laate,
22. onderteekenen, den 13^e spetember
23. 17^e vier en Tachtig. N.V. Engelen

1784 Oud-Gastel

1. Wy schepenen der Heerlijkheid Oud
2. Gastel, marquisaat van Bergen op ten zoom, verkla-
3. ren ende beloven bij desen, ten verzoeke aen ons ge-
4. dean, door ofte van Wegens Johannis van Oor-
5. -schot Geboren onder deese Jurisdicte, thans in

⁸⁰ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

6. ondertrouw met Anna Haegenaers Wonende *onder*⁸¹ steen-
 7. -bergen; indien gezegde Johannis van oorschot,
 8. onverhooptelijk, tot decadentie ofte armoede mog-
 9. te komen te geraken, wij den zelve als onsen inbo-
 10. reling: ingevolge de Resolutien van Haer Hoog
 11. mogende de Heeren Staten generaal der ver-
 12. eenigde Nederlanden datis 7 September 1731 en
 13. 3^e April 1751. uijt des armens Jnkomsten alhier
 14. zullen doen Alimenteren, en den Armen
 15. van steenbergen en Elders alwaer Hij Zigh in't
 16. vervolg met er woon mogte koomen te begeeven
 17. off nederzetten; van den Eventuelen Last der
 18. alimentatie te zullen ontlasten en bevrijden.
19. Des Toirconde hebben wy deesen
 20. door onsen Subs^t Secretaris laten ondertekenen
 21. Depecheeren en met deses dorps Cachet doen be-
 22. kragtigen, op heden in Collegio den 1^e Meij 1784.
23. De minuite dezses is ten schepen Regis-
 24. ter van Oud Gastel behoorelijk geteijkenet
 25. Mij Ten Oirconde
 26. [...] ⁸²

1784 Roosendaal

1. Drossaard en schepenen der vrijheid Roosendaal
2. Baronie van Breda, representerende de Armens
3. derselver vrijheid, verklaren hun bij deesen te stellen tot
4. Borgen voor Cornelis Roem Wettigen zoone van
5. Dirk Roem en Catharina Verinke, gebooren binnen deese
6. vrijheid, belovende ingevalle denselven tEeniger Tijd tot
7. Armoede of Decadentie /: het geene God nogthans wil
8. verhoeden:/ mogte koomen te vervallen, den Armen der
9. stad Bergen op den Zoom, alwaar denselven Cornelis Roem
10. thans is woonende, of andere Plaatsen alwaar hij in't
11. vervolg sigh met de woon mogte ophouden, ten allen
12. Tijden van derselver onderhoud en Alimentatie te sullen
13. indemneren en bevrijden, onder verband der voorschreeve
14. Armens middelen en Jnnekoomen als na Rechten.
15. Des Toirconde hebben wij deeze door onsen Secretaris
16. laten teekenen en met ons vrijheids Cachet bekragtigen
17. Hodie in Collo. den 3 Meij 1784.
18. Ter ordonnantie van deselve.
19. Jan Kerken.

⁸¹ *Onder*: interlineair boven de tekst toegevoegd

⁸² [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

1784 Nispen

1. Drossaard en Schepenen der vrijheid Roosendaal
2. Heerlijkheid Nispen, Baronnie van Breda,
3. representerende de Armens deselver vrijheid en
4. Heerlijkheid, verklaren hun bij deesen te stellen tot
5. Borgen voor Adriana kerstens, sijnde Een Wettige
6. Dogter van Jan Kerstens en maria van osta, ge:
7. -booren onder deese Jurisdictie, belovende in gevalle
8. deselve tEeniger Tijd tot armoede of decadentie /: het
9. geene God nogthans wil verhoeden:/ mogte koomen te
10. vervallen, den armen der stad steenberg en Jurisdictie van
11. dien, of andere Plaatsen, alwaar sij in't vervolg haar
12. met de woon mogte op houden, ten allen Tijden van derselver
13. Onderhout en alimentatie te sullen indemneren en bevrijden,
14. onder verband der voorschreve armens middelen, en inneko-
15. -men als na Rechten.
16. Des Toirconde hebben wij deeze door onsen
17. secretaris laten. Teekenen en met ons vrijheids cachet
18. bekragtigen. hodie in Collegio den 3. Meij 1784.
19. Ter ordonnantie van deselve
20. Jan Kerken

1784 Roosendaal

1. Drossaard en schepenen der vrijheid Roosen-
2. -dael Baronie van Breda representerende de
3. armens derselver vrijheid, verklaren hun bij deesen
4. te stellen tot Borgen voor cornelis Luijsterburg, geboo-
5. -ren onder deese vrijheid, wettige soone van cornelis
6. Luijsterburg en Maria van der Weegen, belovende ingevalle
7. derselven tEeniger Tijd tot Armoede of Decadentie
8. /: het geene God nogthans wil verhoeden:/ mogte koomen
9. te vervallen, dan Armen der stad steenberg, en Juris-
10. -dictie van dien, of andere Plaatsen, alwaar hij in't vervolg
11. sig met de woon mogte ophouden, ten allen Tijden van
12. deselver onderhout en alimentatie te sullen indemneren
13. en bevrijden, onder verband der voorschreeve armens mid-
14. delen en innekoomen als na Rechten.
15. Des Toirconde hebben wij deeze door onsen secretaris
16. laten teekenen, en met ons vrijheids Cachet bekragtigen
17. hodie in Collo. den 3. meij 1784.
18. Ter ordonnantie van deselve
19. Jan Kerken.

1784 Rucphen

1. Wij Schepenen der
2. Heerlijkheid Rucphen, oostquartier des mar-

3. -quisaats van Bergen op den Zoom, verklaaren
4. en belooven bij deese, ten versoeke aan ons gedaan,
5. door, of van weegens Wouter Brant, gebooren
6. alhier, dat, ingevalle denselve tot Armoede, of
7. decadentie mogte komen te geraaken, als onse jn-
8. boorlingen ingevolge de Resolutien van haar
9. Hoog Mogende de Heeren Staaten Generaal
10. der Vereenigde Nederlanden, dato 7. september
11. 1731 en 3. April 1751 uit des armens jn-
12. -komsten alhier te zullen doen alimenteren, en den
13. Armen der stad en Lande van steenberg, mits-
14. -gaders alle andere Steeden, Dorpen en Plaatsen
15. waar hij sig met'er woon mogte bevinden van den
16. Last der alimentatie te zullen bevrijden.

17. jn Waarheids oorkonde hebben wij deese door onsen
18. S' Secretaris laten uitgeeven, teekenen, en met deses
19. Heerlijkheids Cachet doen bekragtigen.
20. Heden den vier en twintigsten junij 17^e vier
21. en tachtig.

22. Ter ordonnantie van deselve
23. T. Schadden

1784 Woensdrecht

1. Wij Drossaard, Burgemeester en
2. scheepenen der Heerlijkheid woensdrecht, als representee-
3. -rende den Arme deeser Plaets; verklaaren ons te constituee-
4. -ren, Zoo wij doen bij deeze: tot Borgen voor't onderhoud
5. van Elizabeth van Ganzen; wettiege Dogter van Valentijn
6. van Gansen en Johanna Swout, geboore alhier, welke
7. zich in t'huwelijk staat te begeven met Leendert Bel-
8. -merd en met hem laat lipum domicilium staat te
9. nemen onder de stad en Jurisdictie van Steenberg.
10. ingevalle dezelve tot armoede mogte vervallen, (: dat
11. den Hemel verhoede:/ verbindende daar voor de goederen
12. en inkomsten van onsen opgem: Arme, En Zulk tot
13. verzeekering van den Arme van Steenberg en van al-
14. -le andere Plaatzten alwaar deze onse Inboorling zich
15. mogte koomen te begeeven, indien dezelve Plaatzten
16. insgelijk *gewoon*⁸³ zijn de Borgbrieven aan Perzoonen die van
17. hier na Elders gaan wonen te geven.
18. In kennisse der waarheid hebben wij deeze door Onzen
19. secretaris laten onderteekenen, En met Dorps Zeegel doen
20. bekragtiegen. Actum woensdrecht in Collegio den 22^e
21. November 1700 drie en Tagtigh

⁸³ *gewoon*: interlineair boven de tekst toegevoegd

1785 Halsteren

1. Extract uijt het Register
2. van contracten der Heerlijkheid
3. Halsteren.

4. Wij Balliuw Borgemeester en schee-
5. -penen der Heerlijkheid Halsteren Marquizaad
6. van Bergen op Zoom, vermits Adriana Camprens
7. onder deeze Jurisdictie gebooren, en alhier woonag-
8. -tig zig met er woon na elders wil begeeven, en aldaar
9. van haaar mogt worden gerequireert behoorlijke
10. cautie voor den Last welke den Armen van haar
11. zoude kunnen komen te lijden, zoo verklaaren wij
12. ons te stellen, gelijk wij doen mits deezen tot
13. Borgen voor dezelve Adriana Camprens, beloo-
14. -vende van wegens onzen voorsz: Armen ingeval-
15. -le zij tot armoede mogt komen te geraaken (dat
16. God verhoede) den Armen der plaats naar zij zig
17. met er woon zal bevinden, altijd te zullen Indem-
18. -neeren en libereeren onder verband als na Rechten.
19. 'Toirconde en in kennisse der waarheid hebben
20. wij deeze met ons Dorpszegel doen bekragtigen en
21. door onzen s^t secretaris laten onderteekenen
22. Actum ter Secretarije van Halsteren den 4^e april.
23. 1785⁸⁴
23. C. H. van Hoek

1785 Nieuw Gastel

1. Wij schepenen der Heerlijkheid
2. Nieuw Gastel, marquisaet van Bergen op ten
3. zoom, verklaren ende belooven bij deesen ten
4. verzoeke aen ons gedaen, bij oft van wegens
5. Christoffel Aernouts, Geboore onder deese
6. Jurisdictie thans woonende in Cruisland,
7. voornemens zijnde, zigh in den. Huwelijken Staet
8. te begeeven met Anna maria Oots, indien den
9. zelve Christoffel Aernouts, onverhooptelijk tot
10. Decadentie offte armoede mogte koomen
11. te geraken, wij hem als onsen Inboreling,
12. ingevolge de Resolutien van Haer Hoog Moo-
13. -gende de Heeren Staeten-Generaal der ver-
14. -eenigde Neederlanden, datis 7^e september
15. 1731 en 3^e April 1751. Uijt des Armens Jnk-

⁸⁴ 1785: 5 is weggevallen door stadszegel

16. komsten. Alhier zullen doen Alimenteeren,
17. Ende den Armen van Cruijsland, en Elders,
18. alwaer Hij zigh in't vervolg met er woon
19. zal koomen te begeeven oft nedersetten van
20. den Eventueelen Last der alimentatie, zullen
21. ontlasten en bevrijden;
22. Des Toirconde hebben wij deeze
23. door onzen subs^t secretaris laeten uijt-
24. -leveren, en met Deses Dorps Cachet doen
25. bekragtigen, op Heden in Collegio den
26. 26^e maert 1785.
27. De minuite dezes is ten schepen Registre
28. van Nieuw Gastel behoorelijk geteijckent
29. quod attestor
30. [...] ⁸⁵

1785 Roosendaal

1. Drossaard en Scheepenen der Vrijheid
2. Roosendael Baronnie van Breda, representee-
3. -rende de Armens derselver Vrijheid, verklaren
4. hun bij deesen te stellen tot Borgen voor
5. Juffrouw Lucia Pietronella klercq, wettige Dog-
6. ter van Arnoldus klercq en juffrouw
7. Willemina Pickar, huwelijkslieden, gebooren
8. binnen deese vrijheid belovende ingevalle de
9. selve 't Eeniger Tijd tot Armoede of Decadentie
10. /: het geene god nogthans wil verhoeden:/
11. mogte komen te vervallen, den Armen van
12. de stad Willemstad, alwaar sij voornemens
13. is haar met de woon needer te setten, of ande-
14. re plaatsen alwaar sij haar in't vervolg met
15. de woon mogte ophouden, ten allen Tijden
16. van derselver onderhout en alimentatie, te
17. sullen indemneeren en bevrijden, onder ver-
18. band der voorschreve armens middelen en
19. innekomen als na Rechten.
20. Des Toirconde hebben wij deese door onsen
21. secretaris laten teekenen en met ons vrijheids
22. Cachet bekragtigen, hodie binnen Roosen-
23. -dael den 6. April 1785
24. Terordonnantie van deselve
25. Jan Kerken.

1785 Roosendaal

⁸⁵ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

1. Drossaard en Scheepenen der vrijheid Roo-
2. -sendael, representerende de Armens derselver
3. vrijheid, verklaren hun bij deesen te stellen tot
4. Borgen voor Pieter de Winter, wettigen soone
5. van Andries de winter en Dingena Simons,
6. gebooren binnen deese vrijheid, beloovende
7. ingevalle deselve tEeniger Tijt tot Armoede
8. of Decadentie /: het geene God nogthans
9. wil verhouden:/ mogte koomen te vervallen,
10. den Armen van Cruijsland, alwaar hij voornee-
11. -mend is, sigh mette woon needertesetten, of
12. alle andere Plaatsen, alwaar hij in't vervolg sig
13. met de woon mogte ophouden, ten allen Tijden
14. van derselver onderhoud en Alimentatie, te
15. sullen indemneren en bevrijden, onder verband
16. der voorschreeve Armens middelen en innekoo-
17. -men als na Rechten.
18. Des Toirconde hebben wij deese door Onsen
19. secretaris laten teekenen, en met ons vrijheids
20. Cachet bekrachtigen, Hodie in Collo. den 19^{den}
21. Januarij 1785.
22. Jan Kerken

1785 Roosendaal

1. Drossaard en Scheepenen der Vrijheid Roosen-
2. deal Baronnie van Breda, representerende de
3. armens, derselver vrijheid, verklaren hun bij deesen
4. te stellen tot Borgen voor Cornelis Cools, wettigen
5. zoone van Anthonetta van Wervelt laatst weduwe
6. van jasper Dirven, gebooren binnen deese Vrijheid
7. belovende ingevalle den selven 't Eeniger Tijt tot
8. armoede of decadentie /: het geene god nogthans
9. wil verhouden:/ mogte komen te vervallen den
10. armen van Cruijsland alswaar gemelden Cornelis
11. Cools thans is woonende, of alle andere plaatsen
12. alwaar hij in't vervolg sig met de woon mogte koo-
13. men op te houden ten allen Tijden van derselver
14. onderhoud en alimentatie te zullen indemneren
15. en bevrijden onder verband der voorschreeve Ar-
16. mensmiddelen en innekomen als na rechten.
17. Des Toirconde hebben wij deese door onsen secre-
18. -taris laten teekenen en met ons Vrijheidscachet
19. bekrachtigen, Hodie in Collo. den 21 July 1785.
20. Ter ordonnantie van deselve
21. Jan Kerken.

1786 Hoeven

1. Drossaard, schouteth en scheepenen
2. der Dorpe en Heerlijkheid de Hoeven, gelegen,
3. in't Oostquartier des Marquizaads van Bergen
4. op den Zoom, gehoord 't verzoek aan Hun gedaan,
5. verklaaren en beloven bij deze, dat Wij
6. Adrianus Timmermans, Onzen
7. Inboorling, indien den zelven tot Armoede of
8. decadentie mogt komen te geraken, wegens
9. Onzen Armen zullen onderhouden en Alimen-
10. teeren en den Armen van Bergen op Zoom,
11. of Elders daar van indemneeren kost en
12. schadeloos houden (voor zoverre de Resolutie
13. van Hun Hoog Mogende de Heeren Staaten Gene-
14. raal de Vereenigde Nederlanden in dato
15. 3^e April 1751, omtrend den Armen moet wor-
16. den geobserveerd en nagekomen) onder ver-
17. band van onzen Armens middelen en inkom-
18. men.
19. In Oirconde hebben Wij deze onder de signature
20. van Onzen secretaris laten uitleveren en met
21. dezes Dorps Heerlijkheids Cachet doen be-
22. -krachtigen dezen 26^e september 1786.
23. Ter Ordonn: van dezelve
24. [...] ⁸⁶

1786 Ossendrecht

1. Wij scheepenen der Heerlijkheid Ossendrecht, als
2. representeerende den Arme deeser plaats verklaaren ons
3. te constitueeren zoo wij doen bij deesen tot Borgen voor het
4. onderhoud van Willem Haze :/ Wettiege zoon van
6. wijle Hendrik Haze en zijne nog in leeven zijnde wede
7. Anna maria willemse/ gebooren alhier, En zijn
8. lipum domicilium houdende te Bergen op Zoom,
9. zoo ook voor de kinderen welke reets voor hem in
10. Huwelijk zijn verwekt bij maria Catharina Liemonts.
11. Ingevallye zij tot Armoede mogte koomen te vervallen
12. /dat God verheode/ verbindende daar voor degoederen
13. en inkomsten van onsen voors: Arme. En dat tot zeker-
14. heid van al zulke plaatsens, waar den gem: willem
15. Haze en zijne reets verwekte kinderen zig nu oft in't
16. vervolg met'er woon zullen koomen ter neder te zetten.
17. mits deselve Plaatsen insgelijk gewoon zijn In-
18. demniteits Actens te geeven aan hunne Inboor-
19. -lingen die na Elders gaan woonen.
20. In teeken der waarheid hebben wij deese door onsen
21. S^t secretaris laeten onderteekenen en met ons Dorps

⁸⁶ [...] = Handtekening: naam is onleesbaar

22. Zegel doen bekragtigen. Actum ossendrecht den
23. 19^e september 1700 sesen Tachtigh.
24. T. J. O. rosste

1786 Roosendaal

1. Drossaard en schepenen der Vrij-
 2. -heid Roosendael Baronnie van Breda, representee-
 3. -rende de armens derselver Vrijheid, verklaren hun
 4. bij deesen te stellen tot Borgen voor Adriaen de
 5. Jong, wettigen Zoon van wilhelmus de Jong en
 6. Tanneke van den [...] ⁸⁷ geboore binnen deese
 7. Vrijheid, belovende ingevalle den selven 't Eeniger
 8. Tijd tot armoede of decacadentie /: het geene god
 9. nogthans wil verhoeden:/ mogte komen te ver-
 10. -vallen, den armen der stad Steenbergen alwaar
 11. voornoemden Adriaen de Jong tans is wonende
 12. of alle andere Plaatsen alwaar hij sigh in't
 13. vervolg *met* ⁸⁸ de woon mogte ophoden ten allen
 14. Tijden van deselver onderhout en alimenta-
 15. -tie te zullen indenneeren en bevrijden onder
 16. verband der voorschreve armens middelen en
 17. inneKomen als na Rechten.
18. Des Toirconde hebben wij deese door onsen secre-
 19. -taris laten teeKenen en met ons Vrijhieds Cachet
 20. bekragtigen, Heeden binnen Roosendael
 21. den 7. Februarij 1786.
22. De minute deeses is behoorlijk geteekent.
 23. quod Attestor
 24. Jan Kerken.

1786 Willemstad

1. Wij Schouteth Burgem^{een} en Scheepen
2. der steede en Lande van Willemstad belooven en
3. Neemen aan bij dese dat ingevalle Frans Rits-
4. man thans out omtrent Een Jaar, wiens vader
5. is geweest Franc Ritsman en Moeder is
6. Lissija Klerq, en zynde onse jnboorne, tot
7. decadentie offte armoede mogte koomen te
8. geraken (het geene Godt genadiglyk gelieve
9. te verhouden) als dan den armen van de
10. Oude Tonge oft Elders, alwaar hij zig in tyd
11. en wylen met'er woon zal koomen te begeeven,
12. van alle last van Alimentatie des wegens

⁸⁷ [...] = tekst weggevallen door vlek

⁸⁸ *met*: weggevallen door vlek

13. te zullen indemneeren en bevrijden, en hem
14. des Noods tot ons te Neemen, omme uit
15. onze arme Jnkomste (voor zoo verre die
16. zullen kunnen strekken) te onderhoude
17. oft onderstand te doen.
18. Actum yn onse Vergadering te
19. Willemstad, den 7^e der 1786
20. Jn kennisse van Mij
21. B Olvenborgh

1786 Woensdrecht

1. Wij Burgemeester en Scheepenen
2. der Heerlijkheid Woensdrecht, als representeerende den
3. Arme deezer Plaatst, verklaaren Ons te stelle, gelijk
4. wij doen bij deeze, tot Borgen voor't onderhoud van Nor-
5. -bertus Buurmans, wettiegen Zoon van Lauwrijs Buur-
6. -mans en Anna Catharina Jansen, geboren alhier En zijn
7. lipus domicilium zullende gaan houden in de Lepelstraat,
8. Jurisdictie van Halsteren, Ingevalle hij tot Armoede
9. kwaae te vervalle (dat God verhoede:) verbindende daar
10. voer de Jnkomsten en goederen van Onsen voorsz: Arme En
11. zulk tot zekerheid van alle zoodaniege Arme Casse alwaar
12. dienselve Norbertus Buurmans zich na oft in 't ver-
13. volg met er woon mogte koomen ter nedertezetten, In-
14. -dien die zelve Plaatszen insgelijk gewoon zijn Borg-
15. brieven te geven aan hunne Inboorlingen die na Elders
16. gaan woonen.
17. Inkennis der waarheid hebben wij deeze door Onsen Se-
18. cretaris laten ondertekenen En met Dorps Zegel be-
19. kragtigt. Actum woensdrecht in Collegio den 8^e Meij
20. 1700 ses en Tagtigh.
21. J:B:Morin

1787 Ossendrecht

1. Wij Scheepenen der Heerlijkheid os
2. sendrecht: belooven dat bij aldien Johannes Des
3. Champs, wettigen zoon van Wijle Godefridus
4. des champs En Allegonda van Dooren maal
5. tot armoede kwam te geraeken /:dat den Heemel
6. verhoede/ wijde Armen Casse der Plaatzen
7. daar hij zich met inwoon zal bevinden zullen
8. doen Indemneeren, kost en schaedeloos houden
9. door de Collecte die in de Roomsche kerk al-
10. hier geschiet Oft wel door Zoodaniege Armen
11. Casse van deeze Heerlijkheid tot welke hij zou-
12. -de moogen behooren, Indien dezelve plaatzen
13. aanhunne Ingezeetenen Zich met er woon on-

14. der deese Jurisdictie begeevende geen Borgh en
15. Indemnitateits actens weigeren.
16. In kennisse der waarheid eese door onzen
17. Secretaris laten depecheren En met ons Dorps
18. Zeegel doen bekragtiegen Actum Ossendregt
19. in Collegio den 16. October 1700 seeven en Tag-
20. tigh.
21. J.B. Morin

1789 Halsteren

1. Extract uit het Register
2. van Contracten der Heerlikheyd
3. Halsteren
4. Wij Balliuw Borgermeester
5. en schepenen der Heerlikheyd Halsteren.
6. Marquisaet van Bergen op den Zoom. Certifi-
7. ceeren en Verklaaren by deesen dat Norbertus
8. Buurmans sig geduurende de tyd zynen inwoonin-
9. -gen onder deese Jurisdictie voor soo veel ons be-
10. -kent is sig ordentelijk heeft gecompoteerd en
11. thans Willende met er woon naar elders begee-
12. -ven tot bevordering synen affairens ons heeft
13. versogt omme deese verklaring ter zynen
14. /aaliteering te verleenen/ Versoekende den vmn
15. Norbertus buurmans den effecte hier uit kunnende
16. Spruyten Vredelyk te doen en te laten genie-
17. -ten.
18. T'oirkonde deeser Waarheyd hebben wij deese
19. door onsen secretaris laten ondertekenen

1802 Wouw

1. Schepenen der gemeente van Wouw,
2. lande van Bergen op Zoom, belooven, dat inge
3. valle Willemijna Verbraak, onze Inboorling,
4. /: dogter van wylen Adriaan Verbraak:/ en
5. haare vier kinderen Willem van Lenge, Adri
6. ana, Petronella en maria Middelheim,
7. tot armoede mogte vervallen, wy de Arme
8. lasten der Plaatzten daar dezelve zich met
9. den woon zullen bevinden, zullen doen
10. indemneeren, kost en Schadeloos houden,
11. daar de Collecte die in de Roomsche kerk
12. alhier geschied; mits dat dezelfde Plaatzten
13. aen hunne Inboorlingen of Ingezetenen
14. welke zich onder deeze Jurisdictie met
15. den woon zoude willen begeeven, geene
16. Borg brieven of Jndemniteit Actes weigeren.

17. 't Oirkonde hebben wy deezen door
18. onzen Secretaris doen depecheeren, en met
19. 't gewoon Zegel deezer gemeente bekrachtigen
20. Wouw den 30^e Maart 1802
21. Ter ordonn: van dezelve
22. W. Bosson

1802 Woensdrecht

1. Het Gemeende Bestuur van
2. Woensdrecht, Lande van Bregen op Zoom,
3. Beloven dat ingevalle Johanna Rommes, wet-
4. tige dochter van Wijle Johannes Rommes, en
5. Chatharina van Atla, tot armoede mocht verval
6. len, wij de arme Casse de Plaatse, daar gemelde
7. Johanna Rommes, zich met er woon zal bevin-
8. den /: indien dezelve Plaatsen aan hunne Inge
9. zeetenen sich met er woon herwaarts begeevende,
10. geen Borg of indemniteit actem weigeren:) zul
11. len doen indenneeren, uit de arme Casse deezer
12. gemeente.
13. T'oirconde der waarheid hebben wij deeze, door
14. onze Geewone Clercq, onder desselvs gewoone Sig
15. nature doen depocheeren, en met het gemeen
16. tens Zeegel doen bekrachtigen.
17. Actum in Collegio den 22 April 1802
18. W. Sangster

1802 Steenberg

1. De municipaliteit der stad en
2. Lande Van Steenberg, Neemt aan, en
3. voor hunne Reekening, om, ingevalle Pe-
4. tronella de Bruin, Wettige Dogter
5. van Cornelis de Bruijn en Cornelia Nijs
6. sen, (in Cruisland geboren) onverhoopt
7. tot armoede mogte Koomen te geraa-
8. ken, te zullen zogen, dat dezelve
9. tot onze arme Cassa onderhouden, en
10. alle andere, daarvan zullen indemnee
11. ren, en schaadeloos houden,
12. Des Toirconde hebben wij deezen door
13. onze secretaris laten onderteekenen en
14. met stads cachet doen bekrachtigen, op
15. Heeden in onze vergadering, deezen Vier-
16. den Junij Een Duyzend Agt Honderd
17. en Twee,
18. Terordonnantie Van dezelve

19. Harelwijnmalen

1803 Bergen op Zoom

1. Wij ondergetekende Verklaaren bij deesen:
2. dat in geval david Jsak ende sijn vrouw
3. en kinderen tans wonende alhier te Bergen
4. op Zoom mogt in armoede Vervallen: dat
5. hij niet in staat mogt zijn om het Brood
6. voor zin vrouw en Kinders te winnen:
7. Zoo beloven wij ondergetekende dat hij tot Laste
8. van de stat niet zal vervallen: maar dat
9. wij ondergetekende zullen hem martineeren
10. Actum Bergen op Zoom
11. den 25 Februarij 1803

1803 Roosendaal

1. Wy Leeden van het Gemeente Be-
2. -stuur van Roosendaal en Nispen verklaaren en
3. certificeren by ende mits deesen, dat Isaac Jabob,
4. zynde een Jood Hagter van Stiel, kort en gedronge
5. van Postuur, hebbende swart krullend hair, donker
6. bruine oogen, zynde bloozend van couleur, en wiens
7. handteekening ne varietur in marginne dezes
8. gestelt is, geduurende den tyd van Een Jaar binnen
9. deeze Plaats heeft gewoont en sig in soo verre ons
10. kennelyk is, geduurende die tyd als een stil en
11. rustig Ingeseten heeft gedragen.
12. In kennisse der waarheid hebben wy deese door
13. onsen Precident en secretaris laten onderteeke-
14. -nen en met ons Gemeentens Segel doen bekrag-
15. -tigen.
16. Heeden binnen Roosendaal den 28 Mey 1803.

1804 Noordgeest

1. Het Gemeentes Bestuur van
2. Noodgeest beloofd en neemt aan om ingeval Johannes
3. Batz oud zes Jaaren en Nicolaas Batz oud drie en een
4. half jaar, beide alhier gebooren kinderen van Johannes
5. Petrus Batz en Helena Meewis tot armoede moch-
6. ten koomen te zullen zorgen dat dezelve naar hier genoo-
7. men van den armen onderhouden en de armen kassen
8. der Stad Bergen op Zoom, en elders waar men geene Borg-
9. brieven weigerd aan de zoodanigen die zich hier met er woon
10. begeeven, geïndemneerd worden.
11. In kennis der waarheid is deze mets dorps zegel bekrag-
12. tigd en door den secretaris dezer Gemeente onderteekend den

13. 14 January 1804.

1804 Etten

1. Het Gemeente Bestuur van
2. Etten, Lande van Breda,
3. gehoord hebbende het verzoek
4. aan haar gedaen verklaard
5. en beloofd hun mede dat zij
6. Jacoba Jacobusse van de
7. Weijgert indien dezelve tot
8. armoede of decadentie mogte
9. Komen te geraken, wegens
10. onzen armen zullen doen
11. onderhouden en alimenteeren,
12. en den Armen van Bergen
13. op Zoom, of Elders daar van
14. indenneeren, kost en schadeloos
15. houden onder verband van gezeijde
16. armens middelen en innekomen
17. Actum in Collegio te Etten den
18. vierden April Agttienhonderd en
19. vier./
20. Ter ordonnantie van hetzelfde
21. J. de Bosson

1805 Steenberg

1. Het Gemeente Bestuur van Steenberg
2. belooft en neemt bij deeze aan, omme In-
3. gevalle Adriana Blankers, wettige dogter
4. van Adriaan Blankers en Jacoba de Jongh,
5. gebooren In kruijsland onder deeze Iurisdictie
6. en gedoopt te wouw, onverhoopt tot armoede
7. mogt geraaken te zullen zorgen dat dezelve
8. naer herwaard werde genoomen en van
9. den armen onderhouden mits gaders alle
10. andere arme kase daarvan zullen Indem-
11. -neeren en bevrijden. Inkennise
12. der waarheid hebbe wij deeze onder de
13. signatuur van den gezwoorde Clerq laten
14. depocheeren en met stads zegel doen be-
15. -kragtigen. Heeden in onze vergadering
16. den 28en April 18^e en vijf.
17. Ter ordtie van hetselve Bestuur

1805 Halsteren

1. Het Gemeente Betuur van Hal-
2. steren beloofd en neemt aan, dat ingeval Pieter
3. Koppens, oud 27 jaren gebooren alhier Zoon van
4. Cornelis Koppens en Catharina Aarnoute, tot ar-
5. moede mocht komen te vervallen, te zullen zorgen
6. dat hij van de Arme onderhouden, en de Arme-
7. Kasse van Bergen op Zoom en onder Plaatsen daar
8. hij zich met den woon zal bevinden, daar van ge-
9. indemneerd werden: mids dezelve Plaatsen aan
10. hunne inboorlingen of ingezetenen, welke zich en
11. der deze Gemeente met den woon zoude willen begeven,
12. geene Borgbrieven of indemiteits acten weigeren
13. In kennisse der waarheid is deze met s dorps-
14. zegel bekrachtigd en den onze adjunct secretaris
15. ende der selve signature gedepocheerd.
16. Actum Halsteren den 29^e Juny 1800 en vijf.

1806 Steenbergen

1. Het Gemeente Bestuur van
2. steenbergen belooft en neemt bij deezen
3. aan om Ingevalle Cornelis Moors
4. en Jacoba Moors wettige Kinderen
5. van willem Moors en Helena Lenaars,
6. beide alhier gebooren, onverhoopt tot
7. armoede mogte koomen te geraken
8. te zullen zorgen dat deselve naar
9. Herwaards weder genoomen en
10. van den armen onderhouden, mits-
11. -gader alle andere arme Kassen
12. daer van Zullen Indemneeren en
13. bevrijden. Inkennise der
14. waarheid hebbe wij deeze onder de
15. signatuur van den gezwoorde klerk laa-
16. -te depocheeren en met stads zegel doen
17. bekragtigen. Heeden in onze ver-
18. -gadering deezen Elfden April 1806.
19. Ter ordonnantie van
20. Hetselve Bestuur

1807 Halsteren

1. Het Gemeente Bestuur
2. van Halsteren belooft en neemt aan om ingeval Cat-
3. -erina Coppens, dochter van Kornelis Coppens en
4. Catarina Arnouts, geboren binnen deze Gemeente, tot
5. armoede mogt komen te vervallen, te zullen zorgen, dat
6. zy van den armen onderhouden, en de Armen kas der plaats-

7. -ze waar zy zich met den woon zal bevinden daarvan
8. geindemneert worden; mits dezelve plaatsen aan hunne
9. inboorlinge of ingezetene gene Borgbrieven weigeren.
10. Ten teken der waarheid hebben wy deze door onzen
11. sekretaris doen onderteekenen en met Dorps zegel be-
12. krachtigen dezen 19^{den} Juny 1800 en seven.
13. Ter ordonn: van voorn: Bestuur

Bijlage 3.2 Transcripties Den Bosch

1809 Den Bosch

1. De Burgemeester utsupra
2. aan Johannes, wettigen zoon van Jaboc
3. Aerts en Dina Doeters, gedoopt alhier
4. den zevende van Bloeiamaand 1700 vier
5. en zeventig, om zich metter woon neder
6. te zetten te Gouda.
7. En dat overzulks denzelve als andere
8. zyne mede utsupra
9. inne Kennisse &
10. datum den zestiende van Wintermaand
11. achttien honderd en negen.

1807 Den Bosch

1. Wij utsupra
2. Dat utsupra aan Anna Maria Theresia
3. wettige Dochter van Philippus Jacobus van
4. Coenen en Marina Maria Josepha Antonia
5. Suijskens, gedoopt alhier den tweeden November
6. 1700 vier en Tachtig, om zich metter woon
7. neder te zetten te Antwerpen
8. En dat overzulks dezelve als ander haare
9. mede utsupra stad zal worden ingenomen
10. inne Kennisse &
11. datum den vijfen twintigsten Junij
12. achttien honderd en zeven.

1785 Den Bosch

1. Wy schepenen onderg. maken kenlijk
2. certificeerende mids deezen dat op heden
3. in het collegie van Heeren Schepenen
4. brieven van decharge, welke zyn deezen,
5. geaccorderd zyn, aan Maria wettige
6. dochter van Hendrikus Aerts en Johanna
7. Janssen gedoopt alhier den elfden mai
8. 17^e vyfenzeventig, om zig metter woon
9. te gaan nederzetten te S Gravenhage,
10. en dat overzulks dezelve in geval van
11. armoede, als anderen hare meede poorters
12. en poorters binnen deeze stad zal
13. worden ingenomen. In kennisse & dat-
14. tum der zevenden September 1700 vyfentagtig.

1792 Den Bosch

1. Wy schepenen onderg. maken kenlyk cer-
2. tificeerende mids deezen, dat op heden
3. in het collegie van Heeren Schepenen
4. brieve van decharge welke zyn deeze
5. zyn verleend aan Josephus zoone van
6. Gerardus de kleyn en Maria Christina
7. Pollet gedoopt alhier den 27 April 1728.,
8. om zich metter woon neder te zetten te
9. Eindhoven, en dat overzulks dezelve als
10. andere zyne mede poorters en poortersessen
11. ingeval van armoede binnen deeze stad
12. zal worden ingenoomen. In kennisse &
13. Datum den negentienden Mai 1700 agt
14. en tagtig.

1790 Den Bosch

1. Wy schepenen onderges. maken kenelyk certi-
2. ficeerende, midsdeezen, dat op heden letteren
3. van decharge, welke zyn deezen, zyn verleend aan
4. Catharina Allegonda wettige dochter van
5. Andreas Bekkers en Petronella van Gemert
6. gedoopt alhier den negentienden January
7. 1700 een en zestig om dus metter woon neder
8. te zetten te Budel, om dat overzulks dezelve
9. in geval van armoede als andere haare
10. mede poorters en poortersessen zal worden in-
11. genomen. In kennisse & datum utsupra.

1784 Den Bosch

1. Wy schepenen onderg. maken kenlyk
2. certificeerende mids deezen dat op heden
3. brieven uts. aan Maria Catharina
4. wettige dochter van Adam van Breu-
5. gel en Beatrix van Weerdenburg ge-
6. doopt binnen deeze stad en zeventienden
7. Augustus 1700 zes en vyftig, om zig metter
8. woon te gaan nederzetten te Michiels
9. Gestel, en dat uts. deses ut ultra datum
10. den elfden November 1700 vier en tagtig.

1783 Den Bosch

1. Wy schepenen onderges. maken kenlyk
2. certificeerende mids deezen, dat in het collegie
3. van Heeren schepenen brieven van decharge
4. zyn geaccordeerd aan Henricus zoon van
5. Joannes van de Laar en Catharina Brouwerf

6. gedoopt binnen deeze stad op den een en
7. dertigsten december een duizend zeven hon-
8. derd en een en vyftig, om zig met der woon
9. te gaan nederzetten te Haarlem, en
10. dat overzulkfs dezelve in cas van armoede
11. als anderen deszelfs mede poorters en poor-
12. teressen binnen deeze hoofdstad 's Hertogen-
13. bosch zal worden ingenomen. In ken-
14. nisse & datum den eersten april 1700
15. drie en tagtig.

1785 Den Bosch

1. Wy schepenen onderg. maken kenlyk cer-
2. tificeerende midts deezen, dat in het colle-
3. gie van Heeren schepenen brieven
4. van decharge, welke zyn deesen zyn
5. verleend, aan Franciscus natuurlijke
6. zoon van Christianus Meyer en Anto-
7. netta Moiman gedoopt alhier den derden
8. augustus 1700 vier en tagtig, om zig metter
9. woon te gaan nederzetten te S^t michiels
10. Gestel, en dat overzulks dezelve als an-
11. dere zyne mede poorters in geval van
12. armoede binnen deese stad zal worden
13. ingenoomen. In kennisse & datum
14. den agtienden Jannary 1700 vyfentagtig.

1786 Den Bosch

1. Wy schepenen onderg. maken kenlyk
2. certificeerende midts deezen, dat op heden
3. in het collegie van Heeren Schepenen
4. ontlastbrieven, welke zyn deeze, zijn ver-
5. -leend aan Maria Anna Damst we-
6. duwe van Henricus Steenbecker en
7. haare dochter Maria Steenbecker beiden
8. gebooren alhier, om zig metter woon
9. te gaan nederzetten en de stad Grave,
10. en dat overzulks dezelve in geval van
11. armoede, als andere haare medepoorters
12. en poorteressen, binnen deeze stad
13. zullen worden ingenoomen. In
14. kennisse & datum den zevenden Novem-
15. ber 1700 zes en tagtig.

1787 Den Bosch

1. Wij schepenen onderg. maaken kenlyk
2. certificerende midts deezen, dat op heden in

3. het collegie van schepenen brieven van
4. decharge, welke zyn deezen, zyn verleend
5. aan Anna Wettige dochter van Herman
6. Bouwmans en Catharina van der Put-
7. ten gedoopt alhier den twaalfden Janu-
8. ary 1700 zeven en vyftig, om zig metter woon
9. neder te zetten in den Briel, en dat
10. overzulks dezelve in geval van armoede
11. als andere hare medepoorters en poorteres-
12. sen binnen deeze stad zal worden in-
13. genoomen in kennisse & datum uts.

1788 Den Bosch

1. Wy Schepenen onderg: maaken kenlijk
2. certificeerende mids deezen, dat op heden
3. brieven van decharge, welke zyn deeze,
4. zyn verleend aan Maria dochter van
5. Christiaan Bitter en Catharina Nooteboom
6. gedoopt alhier den ~~{20 november 1773}~~ *12 december 1751*⁸⁹ en
7. Cristina dochter van Christoffel Tien
8. en maria Bitters den 20 November 1772,
9. den Derk zoon van Derk Duenete en
10. Maria Bitter gedoopt alhier den 20 april
11. -om zich metter woon neder te zetten te Burg
12. 1781, en dat overzulks dezelve, en geval
13. van armoede als andere hare mede
14. pooters en poorters binnen deeze
15. stad zullen worden ingenoomen.
16. In kennisse & datum den negen en
17. twintigsten May 1700 agt en tagtig.

1781 Den Bosch

1. Wy Scheepenen ondergen. maken
2. kenlyk certificeerende mits desen
3. dat in t collegie van Heeren
4. scheepenen geaccordeerd het uytreyken
5. van Brieven van Decharge, welke
6. zyn deeze aan Johannes Wilhemus
7. Welhuysen, gedoopt alhier den agtste
8. july 1700 tweedartig, waar van
9. moeder was maria van den heuvel
10. om te gaan wonen te hilvesum
11. in t gooyland, en dat deselve over-
12. sulks, in cas van armoede binnen
13. dese stad S Hertogenbosch als andere

⁸⁹ *12 december 1751* = interlineair boven de tekst toegevoegd

14. desselfs mede *gebooren*⁹⁰ poirters en mede *geboren*⁹¹ poir
15. teressen sal worden ingenoomen
16. In kennisse & Datum den twaalfden
17. october 1700 Eenentagtig

1782 Den Bosch

1. Wy Scheepenen ondergez. maken
2. kenlyk certificeerende by desen,
3. dat in 't collegie van Heeren
4. scheepenen geaccordeerd het uyt-
5. reyken van Breiven van Decharge,
6. welke zyn deze, aan Johannes
7. sonneschyn, gedoopt alhier den
8. negenentwintigste july 1700 vyfen
9. vyftig waar van moeder Ariaantje
10. van Engen, om te gaan wonen te
11. amsterdam En dat oversulks in cas
12. van armoede binnen dese stad als
13. andere desselfs gebore poirters
14. en poirteressen sal worden ingenome
15. In kennisse & Datum der agtiende
16. january 1700 tweentagtig

1773 Den Bosch

1. Wy Scheepenen ondergets.: maaken
2. kennelyk Certificeeren de mits desen,
3. dat in t Collegie van Heeren
4. scheepenen geaccordeert is, aan
5. Joannes Awvers, gedoopt alhier den
6. negentiende february 1700 twintig, waar
7. van moeder was Magdalena
8. Driessens, het uitreyken van Brieven
9. van Decharge, om te gaan wonen
10. te Bergen op den Zoom, welke zyn deese,
11. dat oversulks denselve in cas van
12. armoede, binnen deese stad 's Bosch sal
13. worden gerecipeert en aangenomen als
14. andere geboore poisters en porteressen deser
15. stad, Inne kennisse & Datum den vyfden
16. october 1700 drieenseventig

1774 Den Bosch

⁹⁰ *geboren* = interlineair boven de tekst toegevoegd

⁹¹ *geboren* = interlineair boven de tekst toegevoegd

1. Wy scheepenen ondergest: maken
2. kennelyk certifierende mits desen, dat
3. in het collegie van Heeren scheepenen deses stad
4. geaccordeerd is het uytreyken van Brieven
5. van Decharge, aan Cornelia hendriks avonture
6. gedoopt alhier den seven en twintigste february
7. 1700 tweenvyftig, waar van moeder is Frina
8. heers, om te gaan wonen te Werkendam
9. En dat oversulks de obtruente deses brieven en
10. armoede geraakende als alle andere geboore
11. poirters sal worden ingenomen. In kennisse &
12. Datum den sesden August 1700 vier en seventig

1775 Den Bosch

1. Wy scheepenen ondergets: maken
2. kenneluk certificeerende mits deesen
3. dat in t collegie van Heeren schepenen
4. geaccordeerd is het verleenen van brieven
5. van Decharge, welke is deezen, kan Jacobus
6. kamelton, den negenentwintigste august
7. 1700 tweenvyftig tot poirter deeser stad
8. geadmisteerd synde geworden; om te gaan
9. wonen te St Michiels Gestel, en
10. dat oversulks in cas van armoede binnen
11. deeze stad sal worden gerecificeerd, naar vol-
12. gende de [...] ⁹² van den Lande en
13. corheyden deser stad. Inne kennisse &
14. Datum den dertiende juny 1700 vyfenseventig

1776 Den Bosch

1. Wy scheepenen ondergen: maaken
2. kenlyk certificeerende mits dezen
3. dat in t collegie van Heeren scheepenen
4. is geaccordeerd het uytreyken van
5. Brieven van Decharge welke is deze,
6. aan Johannes Nicolaas van de Aa,
7. gedoopt alhier den sesden December.
8. 1700 vierenvyftig, waar van oeder is
9. Dorothea Aalbers, om te gaan
10. wonen te Rotterdam, en dat oversulks
11. denselve, in cas van armoede, binnen
12. deze stad s Hertogenbosch zal worden
13. ingenomen als andere desselfs mede
14. poirters en poirteressen. Datum den

⁹² [...] = onleesbaar woord

15. tweentwintigste july 1700 ses en
16. seventig.

1777 Den Bosch

1. Wy scheepenen ondergen: maken kenlyk,
2. certificeerende by deezen, dat in t
3. collegie van Heeren scheepenen is
4. geaccordeerd het uytreyken van Brieve
5. van Decharge, welke is deeze, aan
6. Aafjjeta van Aplhen, gedoopt alhier
7. den vierden juny 1700 tweenvyftig
8. waar van moeder was Jacomina
9. van Swydregt, immer te gaan
10. woonen te gorinchem, en dat over-
11. sulks dezelve, in cas van armoede,
12. als andere desselfs mede poirters en
13. poirteressen binnen deeze stad zal
14. worden ingenomen. In kennisse &
15. Datum den twaalfden Maart 1700 zeven
16. enzeventig

1779 Den Bosch

1. Wy scheepenen onderk. maken
2. kenlyk certificeerende mits desen
3. den in t Collegie van Heeren Schee-
4. penen alhier, aan Robberty zoone
5. van Johannes Wilmrt en Maria
6. Vink Echten Luyden, alhier gedoopt
7. den negentienden December 1700 Eenen
8. twintig is verleend Brieven van
9. Decharge om te gaan woonen na
10. s Hage, Derhalven beloven wy van
11. stads weegen ingeval gemelde
12. robbertus wilmert door armoede
13. buyten staat raakte om na deze
14. stad te rug gezonden word, denzelve
15. weeder zal kunnen inkoomen en even
16. als andere gebore Poorters kunnen verblyven
17. In kennisse & Datum den negende
18. april 1700 negenenseventig.

1803 Den Bosch

1. Wy schepenen utsupra
2. Dat op heden in het collegie van schepenen
3. Letteren van decharge, welke zyn deeze, zyn
4. verleent aan Wendillie Dochter van Jan

5. Neycensas en Wendilie Miori gedoopt alhier
6. den twee en twintigsten Maart achtien hondert
7. en Een om zich metter woon neder te zetten
8. te Rotterdam.
9. En dat overzulks dezelve als andern haare
10. mede Poirters en Poirteressen ingeval van
11. armoede binnen deeze stad zal worden
12. ingenomen
13. inne Kennisse &
14. datum den vier en twintigste May
15. achtien hondert en drie

1804 Den Bosch

1. Wy utsupra
2. Dat utsupra aan Johanna Klara Dochter
3. van Derk Van Besauwe en Piaternella
4. Noldus, gedoopt alhier den achtsten
5. November 1700, drie en Tachtig om zich
6. metter woon neder te zetten te Breda
7. En dat overzulks dezelve als andere haare
8. mede uts stad zal worden ingenomen
9. inne Kennisse &
10. hondert en Vier

1781 Den Bosch

1. Wy scheepenen onderget. maken
2. kenlyk certificeerende mits dezen,
3. dat in't collegie van Heeren scheepenen
4. geaccordeerd het uytreyken van
5. Brieven van Decharge, welke zyn deeze
6. aan Ferdinandus van Dinter, gedoopt
7. alhier den vyfentwintigste april 1700
8. sevenenvyftig, waar van moeder is
9. Isabella Sastorius, om te gaan woonen
10. te Rotterdam, en dat oversulks deselve
11. in cas van armoede, binnen deze stad
12. s Hertogenbosch soo als desselfs
13. geboore poirters en poirteressen sal worden ingeno
14. men In Kennisse & Datum seventiende september
15. 1700 Eenentagtig

1772 Den Bosch

1. Wy scheepenen ondergetz. maaken
2. kennelyk certificeerende mit desen
3. dat in het collegie van Heeren
4. scheepenen is geaccordeert het uytreyken
5. van Brieven van Decharge, welke

6. syn deeze aan Johannes van Amelvoort
7. gedoopt alhier den vierden August
8. 1700 vyfendartig, waar van moeder Pieter-
9. nella van Diggelen, om te gaan
10. woonen te Rotterdam en dat oversulks
11. deselve in cas van armoede alhos bin
12. nen deese stad S Bosch als andere geboore
13. poirters en poirteressen deese Haer sal
14. sal worden gerecipicert en ingenomen.
15. august 1700 tweenseventig

1773 Den Bosch

1. Wy scheepenen ondergetz: maaken
2. kennelyk certificeerende mits
3. deesen, dat in t collegie van Heeren
4. scheepenen, geaccordeers is, aan Petro-
5. nella Strick, gedoopt alhier den
6. seevende may 1700 veertig, waar van
7. moeder was hendrina hoedemakers
8. het uytreyken van Brieven van
9. Decharge, om te gaan woonen te
10. Maren, welke zyn deeze; en dat
11. oversulks dezelve Petronella Strick
12. in cas van armoede, binnen deeze stad
13. zal worden aangenomen als andere
14. geboore poorters en poorteressen
15. deezer stad. Inne kennisse & Datum
16. den seevende october 1700drienseventig

1775 Den Bosch

1. Wy scheepenen ondergetk. maken
2. kennelyk certificeerenden mits
3. deesen, dat in t collegie van Heeren
4. scheepenen is geaccordeerd het uytrey-
5. ken van Brieven van Decharge, welke
6. is deezen, aan Dorothea van santvoort,
7. gedoopt alhier den achtentwintigste
8. Maart 1700 agtendartig, waar van
9. moeder is helena van Oldenzaal
10. om te gaan woonen naar s Hage
11. en dat oversulks in cas van armoede
12. deselve binnen deese stad s Bosch sal
13. worden ingenomen als andere desselfs
14. gebore poirters en poirteressen. Inne
15. Kennisse & Datum den dertiende july
16. 1700 vyfenseventig

Bijlage 3.3 Transcripties Plaatsen rondom Den Bosch

Berlicum 1769

1. Wij Johannes Wijgeranz en lambertus
2. van lasteren schepenen van berlicum
3. ----- berlicum
4. quartiere van maaslant meyery S Bosch
5. certificeeren by desen dat matheus antony
6. van hirtum alhier van eerlyke ouders
7. is geboren en geduerende syn inwoninge
8. alhier sig altyd wel en eerlyk heeft
9. gedragen en gecompoteert alsoo wy noit
10. ter contrary hebben gehoort oft verstaan
11. ons te kennen gevende dat hy matheus
12. antony van hirtum tans is wonende tot
13. heeswyk alwaar van hem gerequireert
14. word hete van Cautie tot ontlasing
15. van den armen aldaer
16. soo ist dat wy en onse qualiteit gelo-
17. -ven indien voors matheus antony van
18. hirtum tot armoede quame te vervallen
19. (t geene God verhoede) wy denselven uit
20. onse arme casse benevens alle andere
21. ingeseten sullen onderhouden en
22. alimenteren en den armen van
23. heeswyk off elders daer van te sullen
24. ontlasten oft wel aentellen sodanige somme
25. van penningen als volges haer hoog Mog
26. resolutien de datis 7 december 1731 en 12 febry
27. 1734 word gerequireert daer voor Verbin-
28. den wy in onse quals het jncomen
29. onser arme goederen hebbende en ver
30. crygende aldus gegeven tot berlicum in
31. desen agt en twintigste jannary 17^e
32. negenensestigh Johannes wijgeranz

1769 Veghel

1. Wij H:V:D: Linden, P:V:D: Velde
2. Antony L. van de Ven, en Jan Jan van der [...] ⁹³
3. Schepenen in Veghel, quatriere van
4. paellandt; meyere[...] ⁹⁴ van d: Bosch te ken-
5. nen gegeve Tuesande dat Jan Daniel
6. Vervoorde, Jenneke peeter Vorstandt sijne
7. huijsvrouw, Catatriena Daniel, peeters,
8. Margrieta, en Handriaans haer te samen

⁹³ [...] = onleesbare tekst

⁹⁴ [...] = onleesbare letter

9. alhier verwekte kinderen, van hier met-
10. ter woon zyn verzoeken onder de par-
11. orchie van St Oedenrode en voornemens
12. aldaer te verbleyve, dat de Heeren van
13. de Magistraat requirere verklaeringen van
14. geleyst persoonen haer goedt: en deugdelyk
15. gedracht en acte Van Borgtogte tot secu-
16. riteijt van den Arme oft Diaconyn aldaer
17. soo st dat wy schepenen voorn' door
18. deese betuyge; en certificeere dat voorn'
19. persoonen voor soo veel ons bekent
20. syn van een goede en deugdelyk gedrag
21. souder uyt ter contrarie te hebben gehoord
22. en belangende de acte van Borghtogte
23. tot securiteyt van den Arme off Dia-
24. conye van St Oedenrode off Elders waer
25. haer metter woon mogte ter needer
26. setten hebben wy ten respete van
27. geseyde persoonen verbonden, gelyk wy
28. verbinden mits deesen de goederen
29. en incomste van deese Arme. nu
30. hebbende off naamaels vercreygende
31. alles sog en indien voegen H. H. M.
32. Restie van Dag 7 Septemb 1731 & dicte-
33. rende en verders niet actum Veghel
34. Sesentwintig Juny 1700 negenensestig.
35. P V D Velde

1769 Veghel

1. Wij H:V:D: Linde, Anthonij L: van de ven
2. Jan Janse van den Heuvel, en P: van de
3. velde, schepenen Jn veghel, Quartiere van Peellandt
4. meijerije van S Bosch te kennen gegeeven
5. weesende, dat Mechel Tijse van den Tillaar
6. alhier in ondertrouw sijnde met Jan Janse van
7. na Erp voors. dat heenen van de Magistraat
8. aldaar Requireeren verklaring van geseijde
9. Mechel Tijse van den Tillaard van haar goet en
10. deugdelijk gedrag en acte van Borghtogt, tot
11. Securiteit van den Arme, oft Diaconie aldaar.
12. Soo is't dat wij schepenen voornoemt door
13. dese betuijge en certificeere dat geseijde
14. wettige ouders is gebooren (en voor soo
15. veel ons bekent:) te sijn van Een goet,
16. deugdelijk gedrag, sonder ooijt ter Contrarie ge
17. -hoort. Ten belangende de acte van Borgtogt
18. tot securiteit van den Arme off Diaconie van

19. Erp off elder waar haar metter woon mogte
20. te needer setten, hebben wij ten respecte van
21. deselve mechel verbonden gelijk wij verbin-
22. -den midts deesen de goederen en Jn-
23. -comsten van deesen Arme nu hebbende
24. off namaals verkrijgende alles soo en
25. indien voegen H:H:M: Res^{tie} van de
26. 7^e september 1731 is dicteerende en
27. verders niet, actum vechel den derde
28. November seventhien hondert Negen-
29. -entsestig, ende is de minute protho-
30. -collaire deses bij voorschreve schepen
31. -nen en mij subs^t sris, behoorlijk on-
32. -derteekent. onderstont quod attestor
33. was geteekent P: Dejong
34. Geregistreert des 14^e ober 1769

1770 Schijndel

1. actum Esz Alsoo johannis Jansse van de vorsten bos
2. geboortig van Schijndel zig metter woon
3. heeft geetabliseert Binne de Heerlijk
4. heyt Berlikom, derhalve nodig had. en
5. van ons onder genoemde Schepenen was
6. versoekende acte van cautie, omme ders
7. noods te komen dienen tot ontlastinge
8. van den armen aldaer, jngevolge Haar
9. Hoog Mogende Resolutie van den 7 Septber
10. 1731, en 28^e october 1763, soo ish dat wij
11. Niklaas van Schaarden burgh president,
12. en Eijmbert van Rooij schepenen ders
13. dorps van Schijndel in die qualiteit
14. proviseren van de arme taefele alhier
15. Geloven op verband, van de goederen
16. Renennen, en jnkomsten den armen van
17. Schijndel er in hebbende oft naermaels
18. verkrijgende, den armen van gemelde
19. Heerlijkhijt Berlikom, en ook van alle
20. andere plaatsen alwaar den voorn.
21. Johannis Jansse van de vorstenbos sig
22. metter woon mogte koomen te begeven
23. te zullen Jndemneeren, Vrij, kost, en
24. schaedeloos houden, van sodanig onderhout
25. en alimentatie als den zelve in cas van
26. armoede (: 't geen god verhoede:) sal
27. komen te requireeren en zich voor soo
28. verre onse arme casse strekken kan .
29. en men ingevolge haer Hoog mogende
30. Resolutie verschuldigt is, en verder niet,

31. gegeven Binnen Schijndel den twaalfden
32. December 1700 seeventigh.
33. N. Van Schaardenenburgh
34. President
35. Eijmbert van Rooij

Berlicum 1770

1. Wij aerd van den Bergh en
2. Porilus peynenborgh
3. schepenen van Berlicum quartiere
4. van Maeslant Meijerije van s'Bosch
5. Certificeeren bij deesen dat Jannemia
6. Janse van hirtum alhier van Eerlijke
7. ouders is gebooren en geduerende haere
8. Inwooning al hier haer altijt wel en
9. Eerlijk heeft gedraegen en gecompoteert
10. alsoo wij nooijd ter Contrarie hebben
11. gehoort of verstaan ons te kennen
12. geevende dat sij Jennemia Janse van
13. hirtum tans is woonende tot st
14. michiels gestel al waer van haer
15. gerequireert word acte van Cautie
16. tot ontlasting van armen al
17. daar
18. Soo ist dat wij in onse qualiteijt
19. gelooven indien voors: Jennemia
20. Janse van hirim tot armoede
21. quame te vervallen (het geene
22. godt verhoede) wij de selve uijt onse
23. arme casse benefens alle andere
24. Inboorlingen sullen onderhouden
25. en alimenteeren en den armen
26. van S^t michiels gestel of Elders
27. daar van te sullen ontlasten ofwel
28. aan tellen soodaenige somme van
29. penningen als volgens haer hoog
30. moogende Resolutien dato den
31. 4 december 1700^e een en dartigh en
32. den 12 februarij 1700^e vier en dartigh
33. werd gerequireert daar voor ver
34. binden wij in onse voors: qualiteijt
35. het Inkoomen onser arme goederen
36. hebbende ende vercrijgende aldus
37. gegeven tot Berlicum op heden den
38. agtienden augustus 1700^e en seventigh
39. P: Pijnenborgh

1772 Berlicum

1. Wij Johannes wygeranz en aard
2. van den Berg Scheepenen alhier van
3. Berlicum en middelroode quartiere
4. van maassland mijerije van s'Bosch
5. Certificeeren bij deesen dat Lambertus
6. hendrik van de Braak en adriaantje
7. geert bos egtelieden mitsgaders
8. Lambertdien en Hendricus haare
9. Kinderen in wettig huwelijk gepro-
10. -creërt alhier van eerlijke onders sijn
11. gebooren en geduurende haare jnwoning
12. alhier sig altijt wel en eerlijk hebben
13. gedraagen ende gecomperteert alsou
14. wij nooijd ter Contrarie hebben gehoort
15. of verstaan ons te kunne geevende
16. dat sij Lambertus Hendrik van de
17. Braak en adriaantje geeft bos egte-
18. lieden mitsgaders hare twee kin-
19. -deren Lamberdien en Hendricus
20. thans sijn woonende onder Hees
21. alwaar van hun gerequireert word
22. acte Van Cautie tot ontlasting van
23. den armen aldaar.

24. Soo is't dat wij in onse qualijt
25. gelooven, indien voorsz: Lambertus
26. hendrik van de Braak en adriaantje
27. geert bos egtelieden mitsgaders
28. hunne twee kinderen Lamberdien
29. en hendricus in wettig huwelijk
30. en hendricus in wettig huwelijk
31. geprocreëert tot armoede quaame te
32. vervallen (het geene godt verhoede)
33. wij denselve wijt onse arme kasse
34. benefens alle andere jnboorlingen
35. sullen onderhouden en alimentee
36. -ren enden armen van hees of
37. elders daar van te sullen ontlasten
38. of wel aantellen sodanige somme van
39. penningen als volgens Haar Hoog
40. Mogende Resolutie dato den see-
41. -venden december 1700 een en dartig
42. enden twaalfden Februarij 1700
43. vier en dartig word gerequireert daar
44. voor verbinden wij in onse voorsz:
45. qualijt het incoen onser arme
46. goederen hebbende ende verkrij-

47. -gende Aldus gepasseert tot Ber-
48. licum op heeden den ses en twin-
49. tigste maart XVIIJ'twee en see-
50. -ventig ten overstaan van Johan-
51. -nes wijgeranz en aard van den
52. Berg scheepenen alhier
53. Hubertus

1773 Sint-Oedenrode

1. Scheepenen en der vrijheit s'Oedenroo
2. quartiere van peelland mijerije van S Bosch
3. doen konde en cerificeeren bij deese en
4. Suly ter Instantieren erquisitie van ~~Hendrik~~
5. ~~Hendrix van den Hurk en~~ Hendrina
6. van den Brand ~~bijde~~ staande te trouwen
7. dat de requiranten syn inboorlingen
8. deeser vryheid wyders beloven wy in geval
9. de requiranten tot armoede quame te
10. geraken sodanig dat de amre kasse
11. nodig hadde wy deselve benefens onze
12. andere ingeboore arme te sullen onderhou
13. den en alimenteeren en den arme van
14. Schijndel oft andere daar sy hun met der
15. woon mogte kome needer te setten daar
16. van te sullen ontlasten kost en shade
17. loos houden waar voor verbinden de in
18. komsten van onse arme goederen preesent
19. en toekomende gegeeven binnen de Vrijheid
20. S'Oedenrode op heede den 21 april 1773.
21. G. W. Nouhuijs

1774 Veghel

1. Wij ondergenoemde scheepenen
2. in veghel quartiere van peelant meijerije
3. van s'Bosch te kennen gegeeven weezende dat
4. johannis francis Hendrik willems geboortig alhier
5. in onderthrou synde met Catelijk Louwerens
6. van de Luitelaar geboortig soo sijnde tot Erp
7. dat sy voornemens sijn na voltreking van
8. haar huwelyk sig metter tot Erp voors: te
9. verblyven dat de heere van de Magistraat
10. requireere verklaring vant goet en deugde-
11. lijk gedrag van voorsr Johannis francis
12. Hendrik wilms en acte van borgtogte tot
13. securiteijt van den Armen off diaconije soo
14. jst dat wij scheepenen door deese beuijge cer
15. tificeeren dat voorⁿ johannes francis Hendrik

16. wilms alhier van wettige ouders is gebooren
17. en voor soo veel ons bekent te sijn van een
18. goet en deugdelijk gedrag sonder oijt ter
19. Conteraarie te hebben gehoort en belangende
20. de acte van Borgtogte tot seceuriteijt van
21. den armen off diaconije van Erp hebben
22. wij ten respecte van den selven Johannes
23. francis Hendrik Willims wanneer tot
24. Armoede mogte koomen te geraaken
25. en de arme casse nodig hadde beloofd
26. Gelijk wij belooven bij deesen den selven neffens
27. onse andere armen jngeseetene voor soo veel
28. de arme casse leijde kan te sullen onderhouden
29. en alimenteere en dus den armen van Erp
30. ter needer setten daar van te bevrijden cost
31. en schadeloos houden verbindende daar voor
32. naamaals verkrijgende alles soo en indien
33. voegen haar Hoog mog^e Resolute van den 7
34. september 1731 is dicteerende en verders
35. niet gepasseert binnen veggel den vierde
36. November seventhien hondert vier en
37. seeventig en is de minute Prothocolarie
38. deses bij H: Gerrebrans Prees^e S: Homanelis
39. scheepe Antonij L: hooft en Antonij
40. L: vandoorn scheepenen en mij secretaris
41. behoorlijk ondertee kent *was geteekent P:De Jong*⁹⁵ onderstont quad testor
42. Gepaseert ter secretrije den 14 November

1774 Gemert

1. Wij met Peeter Dorian de Lacoert
2. drossart en Joholtus, martienis van
3. geemert president ende arnolt vant
4. hullender scheepene mits gaders pero
5. van der eijnde arme meester deeser vrijje vyles
6. neutraale gront heerlykheyt Geemert hier
7. toe verseyt doo ende van weegens antonius
8. Janse verhalle geboortig alhier in onder
9. trou sijnde met Geritruij Jan Claas
10. Jacobs. woonende tot Erp meyerije van
11. S Bosch. tuijgen en verclaaren voor soo
12. veel ons bekent dat de Requirant is van
13. een goet en deugdelijk gedrag beloovende
14. wij verders dat ingevalle voor noemde
15. antonius Janse verhalle tot armoede
16. of Decadentiei quame te geraaken
17. soodanig dat hij de arme casse alhier nodig

⁹⁵ *was geteekent P: De Jong*: interlineair toegevoegd onder de regel

18. hadden t geen God verhoede wij in al
19. sullen onverhoopten gevalle hem requi
20. ranten sullen onderhouden ende alimen
21. teeren soo ende gelijk onse andere arme
22. casse inboorlingen alhier en indien requarde
23. de arme casse van Erp of alders alwaar hij
24. sig metten woon sal koomen neder te
25. setten te sullen ontlasten
26. Cost en schadelijk houden na bekooren daar voor
27. verbindende alle goederen effecten van den H
28. Geest arme deeser Geront en heerlijkheit Actum [...] ⁹⁶
29. Heere Drossart en scheepene die d origieeren
30. prothocollaar heeden binne Geemert den 18 Maaij
31. int hebben onderteekent in deesen met onse ge
32. woonelijk scheepensdoms zeegel bekragtige
33. onderstont quadetstor was geteekent P:A: delacoers

1775 Berlicum

1. Wij Jan Henk Hartman en Henk Heere
2. Scheepenen van Berlicum en Middelrode
3. quartiere van Maasland Meyerije van
4. S'Bosch certificeeren bij deesen, dat Willem
5. Antonij van Hirtum al hier van eerlijke
6. en wettiege ouderen is gebooren, en geduu-
7. -rende syn inwooning alhier zig altyd
8. wel en eerlyk heeft gedraagen en gecom-
9. -porteert alsoo wij nooijd ter contrarie
10. hebben gehoort of verstaan ons te
11. Kennisse geevende dat hij thans is
12. woonende ter Heeswyk alwaar va
13. hem gerequireerd word een acte van
14. Cautie tot ontlasting van den armen
15. aldaar soo is het dat wij in onse
16. voorsz: qualijt gelooven indien de
17. voorsz: Van Herrtum tot armoede
18. quam te vervallen (:het geene godt
19. verhoede:) wij denselver uyt onse
20. armecasse te sullen onderhouden
21. en alimenteeren en den armen van
22. Heeswyk of elders daar van te sulle
23. ontlasten of wel aantellen soodanige
24. somme van penninge als volgens
25. H:H:H: Resol^{tie} de datis 7 December
26. 1731 en 12 Feb^{ry} 1734 word gerequi
27. -reerde, daar voor verbinde wij
28. in onse voorsz: qualiteyt het ineo-

⁹⁶ [...] = onleesbaar woord

29. men onser arme goedere hebbende
30. ende verkrygende
31. Aldus deeze gegeeve tot Berlicum
32. op heeden den vijfd en twintigste
33. October 1700 vijft en seeventig
34. J:H:Hartman

1775 Beek en Donk

1. Wij Jan van den Boogaat President Johannes van
2. Veghel Hendricks van der Putten en Jan Peeters
3. van der Putten scheepenen der heerlijkheit Beek en
4. donk quarthiere van Peelant meijerije van s Bosch
5. verklaaren mits deesen ter Requisitie van gande
6. Willem ganse vermeulen thans in ondertrou
7. zijnde te Erp dat den Regirant alhier van onse
8. Plaatsse geboortig en van Een goet gedraagen
9. Comportiment Immers voor soo veel ons bekend
10. is en dat jngevalle den selven tot Armoede
11. quamen te geraken dat God gelieve te verhoede
12. wij hem ~~en~~ uijt onse armoede casse en na
13. vermoogen van dien zullen onderhouden
14. En Alimenteeren alles jngevalle haar hoog: Mog:
15. Resolutie van den 7 september 1731 sodanig dat sij
16. nimmer zal komen tot Lasten der arme casse
17. van Erp voors off andere Plaatsse alwaar den selven
18. sig in het vervolg van Tijd metter woon sal komen
19. ter needersette alles onder verbant van des armens
20. Goederen en jncoomste deesen heerlykheit Actum
21. Beek en donk den dertiende Februarij 1700 vijff en
22. seeventigh en hebbe President en scheepenen voorn:
23. secretaris en Prothocolle Behoorlyk geteekent
24. onstont quod attester was geteekent E:A:Roovers
25. Geregistreert den 15 Februarij 1775

1778 Veghel

1. Wy ondergetekende schepenen in Veghel
2. quartier van Peellandt meyerije van S Bosch
3. te kennen gegeven weesende dat matys Antony
4. Arie Rykers gebooren alhier, en voornemens
5. sig in den Houwelyken staat te begeven,
6. binnen de Ambagtsketel dat haer [...] ⁹⁷
7. zo de Heeren van de Magistraat aldaer requirere ver
8. klaring van het goedt, en deugdelijk gedragh van
9. gemeld. Matys Antony Arie Rykers en acte van

⁹⁷ [...] = onleesbaar woord

10. Borgtogte tot securteyt van den arme off Dia
11. cony.
12. Sooo ist dat Wy Scheepenen door dese getuyge
13. en certificeere dat, voors: matys antony arie
14. Reykers alhier van wettige ouders is geboren
15. en voor soo veel ons bekent te syn van een
16. goedt en deugdelyk gedragh Souder [...] ⁹⁸
17. [...] ⁹⁹ te hebben hoorth en belangende de acte
18. van Borgtogte tot securiteyt van den arme
19. off Diaconye der Ambagt Ketel belove wy soo
20. beloven by deese wanneer gemelde matys antony
21. arie Rykers tot armoede mogte, comen te geraken
22. en de arme casse nodig hadde wy den selve nevens
23. onse andere arme Ingesetenen voor soo veel
24. de arme casse leyden kan sullen onderhouden
25. en alimenteele en dus de arme casse van de
26. Ambagt Ketel, en alle anderen waar sig metter
27. woon mogte te needer setten, daer van te sullen
28. bevryden, cost en schadeloos houden, verbindende
29. ten dien eipide de arme casse, en van onsste deeses
30. Dorps nu hebbende off namaals verkrygende alles
31. soo en indien voege haar Hoog Mog: Restie van den
32. 7 september 1731 is datum ende en verders met, ge
33. passeert binnen Veghel den eerste Mey Seventien
34. hondert agten zeventigh
35. J. De jong

1778 Berlicum

1. Wij P:H: Hartman en A: vanden Berg
2. scheepenen van Heerland meyerije der
3. Hoofstad S'Hertogenbosch certificee-
4. -ren bij deesen, dat; Hendriena van
5. Nuland alhier van eerlyke en wettige
6. ouders is gebooren, en dat zij geduu-
- 7 -rende haare inwooning alhier zig
8. altijd wel en eerlijk heeft gedraa-
9. -gen en gecompoteerd alzooy wij nooyd
10. ter contrarie hebben gehoort of ver-
11. staan onz te kenne geevende, dat
12. zij voornemens is om een wettig
13. huwelijk aan te gaan, met Hen-
14. -drik Bongaarts, en zig met'er
15. woon needertezetten en in 'S Graven-
16. -haage, tot week zijnde zij noodig
17. zonde hebben, onze acte van Cautie

⁹⁸ [...] = de rest van de zin is niet leesbaar

⁹⁹ [...] = deel woord op vorige zin, niet leesbaar

18. om des noods te kennen dienen
19. tot ontlasting van den armen al-
20. – daar.
21. Zoo is't; dat wij in onze voorsz: qua-
22. -liteijt gelooven indien gemelde
23. Hendriena van Nuland tot ar-
24. -moede quaame te vervallen
25. ./: het geene god verhoede:/ wij der-
26. -zelve uijt onze arme casse te zul-
27. -len onderhouden en alimenteeren
28. en den armen van 'S Gravenhaa-
29. -ge of elders daar van te zullen
30. ontlasten, of wel aantellen zoo-
31. -danige somme van penningen
32. als volgens H: H: M: Resolutien
33. de datis 7^e December 1731, 12^e fe-
34. -bruarij 1734 en 28^e October 1763
35. word gerequireerd, daar voor ver-
36. -binden wij in onze voorsz: quali-
37. -teijt het incoome onzer arme
38. goederen hebbende ende verkrij-
39. -gende.

40. Aldus deeze gegeven tot Berlicum
41. heeden den neegende april 17^e agt
42. en seeventig. J:H:Hartman

1778 Lieshout

1. Wij Johannes Jacobus
2. Ribbius, Drossart Johannes Van den
3. Heuvel Benjamin Neomagus en Johan-
4. -nes Maas scheepenen des Dorps
5. en Heerlijkheid Lieshout quartiere
6. van Peeland meijerije van s'Bosch verklaaren
7. mits deesen ter Requisitei van Jennemaria
8. Jan Tonij Deckkers tans woonagtigh onder
9. Erp dat sij Reuirante is van Een Eerlijk gedrag
10. en comported immers voor soo veel ons
11. bekent is zijnde alhier geboortigh en beloo-
12. -ven meede, dat Ingeval deselve tot armoede
13. mogt koomen te geraaken wij
14. haar als dan naar inkonde van
15. Haar Hoog mog: Resolutie van den
16. 7^e september 1731 soodanig sullen onderhouden
17. en alimenteeren dat sij noijt sal komen
18. tot Lasten van de Plaatsen alwaar h
19. deselve haar in die tijd metter Woon
20. zal komen te bevinden onder verband

21. als na Regten en hebben Drossart en
22. Scheepenen voornt de minuute deeses
23. benefens mij ondergeschreeve secretaris
24. ten Prothocolle behoorlijk geteekent
25. gegeven binnen Lieshout den
26. Eenen dertigsten Januarij 1700 agt ent
27. Zeeventigh onderstond quad attestor en
28. was geteekent L: Ribbius secrets
29. Geregistreert den 10^e Frebruarij 1778

1779 Erp

1. Wij ondergeteekende scheepenen
2. Jn Erp quartiere van Peelandt meyerye van S Bosch
3. ons te kennen gegeven Weesende dat Andries Willem
4. van de Ven Geboortigh alhier en thans soo
5. segt te veghel in ondertrouw met Clasina
6. van der Eerden en voorneemens is om na den
7. Dorpe van schijndel te gaan wonen dog dat de
8. Heeren van de Magistraat van schijndel sulle
9. Requireren verklaring van sijn goed en Deugde
10. -lijk *gedrag*¹⁰⁰ en acte van Borgtogt tot securiteydt van
11. den armen off Diaconije van schijndel voornt
12. soo ist dat wij ondergeteekende scheepenen door deese
13. betuijgen ende certificeeren dat hieergem: Andries
14. Willem van den Ven alhier van Wettige ouders
15. is gebooren / en voor soo veel ons bekent te sijn/
16. van Een goed en Deugdelijk gedrag, sonder ooijt
17. ter contrarie gehoort te hebben en belangende
18. d acte van Borgtogt tot securiteijt van den
19. armen off Diaconije van schijndel voors:
20. off andere plaatse alwaar hij sig uit vervolg metter
21. woon mogt komen needer te setten hebben wij
22. ten Respecte van gem: Andries Willem van de
23. Ven /Indien tot armoede oft Decadentie quaame
24. te geraaken soodanig dat d arme casse noodig
25. hadde daar hem Godt voor behoeden) verbonden
26. gelijk wij verbinden mits deesen de goederen
27. en Jncomsten van deesen armen nu hebbende
28. off namaals verkrijgende alles soo en Indien voegen
29. als haar Hoog mog Res^{tie} van den 7^e september
30. 1731 is Dicteerende en verders niet
31. Gepasseert binnen Erp den vijffden Februarij Seeven-
32. -tien hondert neegen ent Zeeventigh

1779 Sint-Oedenrode

¹⁰⁰ gedrag

1. Wij Gosuinus Hermans van Nouhuijs pree-
2. -sident, Jan Webster, Geelieus van Baar en
3. Jacq Roels schepenen der vrijheid S' Oedenrode
4. quartiere van Peelland Meijerije van S'Bosch
5. doen conde en certificeeren bij deez en Suly
6. ter instantie en requisitie van Jan aerds
7. van Eend staende te huwelijken tot Schijndel
8. dat den requirant is een ingebooren deezer Vrij-
9. -heid voorn: wijders belooven wij ingevalle den
10. requirant tot armoede quame te geraeken sodanig
11. dat de arme casse nodig had wij denzelve beneven
12. onze andere ingeboore Arme te sullen onderhou-
13. den en alimenteeren en den arme van
14. Schijndel – of andere plaetsen daar hij sig
15. met der woon mogt komen neer te setten
16. daar van te sullen ontlasten kost en
17. schadeloos houden, waar voor verbinden
18. de inkomsten van onze arme goederen pree-
19. -sent en toekomende, Gegeven binnen de
20. Vrijheid S' Oedenrode den vier en twintigs-
21. -te september 1700 neegen en seeventigh
22. G. W. Nouhuijs

1780 Berlicum

1. Wij Jan Henk Hartman en Willem Rombouts
2. Schepenen van Berlum en Middelroode
3. quartiere van Maasland meijerije van s'Her-
4. -togenbosch, certificeeren bij deez dat Hen-
5. -driena Hendria van Helvoord alhier van eer-
6. -lijke en wettige ouderen is gebooren en dat
7. zij geduurende haar inwooning alhier, zig
8. altoos wel en eerlijk heeft gedraagen en
9. geimporteerd alzoo wij nooijd ter Con-
10. -trarie hebben gehoort of verstaan onz
11. te kenne geevende dat zij van voornee-
12. -men is om zig met'er woon needer-
13. -tezetten tot den Dungen vrijdomme
14. van s'Bosch tot weekijnde zij
15. nodig zoude hebbe deeze onze acte
16. van Cautie, om des noods te dienen tot
17. ontlasting van den armen aldaar.
18. Zoo is't dat wij in onze voorzs: que-
19. litijd gelooven indien gelde Hen-
20. -driena Hendria van Helvoord tot
21. armoede quaame te vervallen /: het
22. geene god verhoede:/ wij dezelve uijt
23. onze arme Casse te zullen onderhoude

24. en alimenteeren en den armen
25. van Den Dungen of elders daar van te
26. zullen ontlasten of wel aantellen
27. zodanig zomme van Penningen
28. als volg: H: H: M: Resolutien de
29. datis 7e december 1731, 12e Februarij
30. 1734 en 28e October 1763 word ge-
31. -requireerd, daar voor verbinde wij
32. in onze voorsz: qualijtjd het in-
33. coomen onzer arme goedere hebben-
34. de ende verkrijgende.

35. Aldus deeze gegeven tot Berlum
36. heeden den vijfdén september 1700
37. Tachtentig. J:H:Hartman

38. Gegeven tot Berlicum den 18 april 1794

1781 Erp

1. Wij ondergeteekende Scheepenen Jn Erp
2. quartiere van Peellandt mejjerye van s Bosch ons te
3. kennen gegeven Wetende dat Hendrina Peeter Smulders
4. Geboortigh alhier dag woonagtigh te Schyndel en voorneemens
5. is om haare woonplaats aldaar te blijven houden dag dat
6. de Heeren van de Magistraat van Schyndel voorsz: Requi
7. -reeren verklaaring van haar goedt en deugdelyk gedrag en
8. acte van Borgtogt tot securiteydt van den armen van
9. schijndel voornt
10. Soo ist dat wij scheepenen ende genoemt door deese
11. betuijgen ende certificeeren dat gem. Hendrina Peter
12. Smulders alhier van Wettige onders is gelooven en voor
13. soo veel ons bekent te syn van Een goedt en deugde
14. lijk gedrag soude ooyt ter contrarie gehoort te hebben,
15. en gelangende de acte van Borgtogt, tot securiteijdt
16. van den armen, off Diaconye, van Schijndel, voorgem:
17. off alle andere plaatsen alwaar sij haar int vervolg metter
18. woon mogt komen te needer setten hebben wij ten
19. Respecte van Hendrina Peeter Smulders /: Indien tot
20. Armoede off Decadentie quaame te geraaken soodanig
21. dat de arme casse Noodig hadde, daar haar Godt voor
22. behoeden:) verbonden gelyk wij verbinen Nuts deesen
23. de goederen en Jncomsten van deesen armen, en
24. voegen als H:H:M: Res^e van den 7^e september
25. 1731, is Dicteerende en verders niet.
26. Gepasseert binnen Erp den Derden Arpil 1700 Eenen Tagen-
27. tigh

1782 Berlicum

1. Wij Antonij van haskenen en Gut
2. Luycas Spiering Leeden vant Gemeen
3. tebestuur van Berlicum en middelloorde
4. quartiere van maasland Departementen
5. van de domme certificeeren dan Nicolaas
6. Willem wijnen alhier van wettige ouders
7. gebooren is en is naar de Maande hergoeder
8. naam en aam voor zoverre ons bekent
9. is ons tekennen Geevende dat hy zig met
10. erwoon bevind nu S^t michels Gestel
11. alwaar van hun gevraagd word acten
12. van cautie van securiteit van den armen
13. aldaar
14. Zoo ist dat wy in qualiteit als opper
15. provisoren den arme tafle alhier belooven
16. in te staan voor den last en alimentatie
17. welke den armen van S^t michiels Gestel,
18. of andere plaatse waar hy Zig met er woon,
19. bevind mogte houden Dezelve te zullen in
20. demneeren kost en schadeloos houden onder
21. verband van de Goederen en inkomsten nem
22. den arme alhier
23. Gegeeve te Berlicum den 16 february 1802.

Beek en Donk 1783

1. Wij Cornelis Bernardus Vierhont Johannes
2. van veghel, Jan van der Putten en Willem van
3. den Boogaart Scheepenen der Heerlijkheidt Beek & Donk
4. quartiere van Peelland mejjerye van s Bosch verklaaren
5. mids deesen ter Requisitie van Johanna Thomas
6. Reetelaars Woonende te Erp dat de Reuirante alhier
7. is gebooren en van Een goedt gedrag voor soo veel ons
8. bekent is
9. Voorts beloven wij onder verbandt van des armens
10. goederen deeser Heerlijkheidt dat Ingevalle de Requirante
11. onverhooptelyk te armoede mogte koomen te geraaken
12. wij haar uyt onse arme casse benefens onse andere
13. andere Inboorlingen ingevolge Haar Hoog Moog: Resolutie
14. van den 7^e september 1731 sullen onderhouden en
15. Alimenteren en alsoo van alle andere plaatsen
16. Invoegen voors ontlasten
17. gegeven binnen Beek en Donk den Twaalfden
18. Augustus 1700 Drient Tagtentig en is de Minnute
19. deeses door schepenen voor^t en wij secretaris
20. ter prothocolle behoorlijk geteekent onderhout

21. quod attestor was [...] ¹⁰¹
22. Geregistreert den 21 Augustus 1783

1784 Heeswijk

1. Wij Gijsbert Westerouen van Meesteren, Drossard,
2. Ariën Spierings, en Aart Verhagen,
3. scheepenen der Heerlijkheid Heeswijk quartier van
4. Maasland Meijerije van S'Bosch, Verklaaren dat
5. alhier is gebooren, Annemie vorstenbosch,
6. huisvrouw van Johannes van Gent, mitsgaders, haare
7. drie kinderen met Naamen Luijcas, Ariaan, en
8. Johanna, in voorz: Huwelijk verwekt, dewelke
9. geduurende den tijd haarer Inwooning alhier, weg
10. hebben gecomporteerd (Jmmers ons nooijt te contrarie
11. is voorgekoomen:) dewelke daar van versogte deese
12. Verklaring, mitsgaders Acte van Borgtogt tot
13. securiteijd van den Arme der Stad Schiedam,
14. alwaar zij voorneemens zijn zig met er woon
15. needer te zetten.

16. Zoo is t, dat wij Drossard en Scheepenen voorn:
17. in qualiteijd als opperproisoire der Armencasse
18. deeser Heerlijkheid Heeswijk, aanneemen, en
19. beloven bij deesen, Ingeval voorn: Annemie
20. Vorstenbosch huisvrouw van Johannes van
21. Gent, en haar *voorn*: ¹⁰² drie Kinderen tot armoede off in
22. decadentie kwaamen te vervallen, zoo danig dat
23. d' Armecasse noodig hadden (:dat God verhoede:)
24. wij deselve als dan, beneevens onse verdre Inboor-
25. -lingen, na vermogen onses Armencasse sullen
26. alimenteeren, en Behulpsaam zijn, Alsoo daar
27. van ontheffende den Arme der stad Schiedam
28. en alle andere Plaatzten alwaar wij Requiranten
29. in tijd, en wijlen moeten Koomen te woonen,
30. Aller Ingevolge Haar Hoog Mogende Resolutien in
31. dato den 7 September 1731, 12 Februarij 1734, en
32. 28° October 1763. En verders niet, verbindende daar
33. voor, de goederen, en Inkomsten, van deesen
34. Armen, nu hebbende, en namaals verkrijgen-
35. den als na Regten.

36. Aldus gegeven, en verleend, binnen te Grondheer-
37. -lijkheid Heeswijk, op Heeden den Twintigsten
38. April 1700 vierentagtig.
39. G.Westerouen

¹⁰¹ [...] = onleesbaar woord

¹⁰² *voorn*: interlineair boven de tekst toegevoegd

1785 Sint-Oedenrode

1. Wij Gesuinus Hermans van Nouhuijs, Jan
2. webster, Willem Habraken, en willem van de
3. Laar schepenen der Vrijheid St'Oedenrode, quartiere
4. van Peelland Meijerije van S'Bosch, doen
5. konde en certificeeren bij deezen, en suly ter
6. instantie en Requisitie van Anna Mattijsse
7. van der Schoot, staende te huwelijken tot oirschot,
8. dat den requirant is een ingebooren deezen Vrij-
9. -heidt, wijders beloven wij ingevallen der Requirante
10. tot armoede quame te geraeken sodanig dat de
11. arme casse nodig had, wijdeselve benevens onze
12. andere ingebore armen te sullen onderhouden
13. en alimenteeren en den Armen van Oirschot
14. of andere plaetsen, daer sij sig met der woon
15. mogt komen neer te setten, daar van te sullen
16. ontlasten, cost en schaedeloos houden, waar
17. voor verbinden de inkomsten van onze
18. arme Goederen preesent en toekomende
19. Gegeeven binnen de Vrijheid s'Oedenrode
20. den twee en twintigste januarij 1700 vijft en
21. taghentig.
22. G.W. Nouhuijs

1786 Berlicum

1. Wij Arnoldus van Galen Drossaard, [...] ¹⁰³ van
2. de Braak en Gerrit van Beekveld
3. Scheepenen van Berlum en middelroode quar-
4. -tiere van Maasland meijerij van S'Bosch.
5. verklaare en Certificeere bij dees dat alhier
6. van eerlijke en wettige ouderen is gebooren
7. Hennemie van sande van overbeek, dat zij
8. geduurende haare inwooning alhier zig
9. altoos wel en eerlijk heeft gedraagen
10. en gecomporteerd alsoo wij nooit ter Con-
11. -trarie hebben gehoort of verstaan ons
12. te kennise geevende dat sij van voor-
13. -neemen is om zig met'er woon needer-
14. -tesetten tot den Dungen vrijdom
15. van s'Bosch voorsz: en tot dat einde
16. noodig zal hebben eene acte van Cautie
17. tot securiteit van den armen aldaar.
18. Zoo is 't dat wij in onse voorsz: qualiteit
19. gelooven indien gem: Hennemie sande
20. van overbeek tot armoede quaame te

¹⁰³ [...] = naam, niet leesbaar

21. vervallen /: dat God verhoede:/ wij desel-
22. -ve uit onse arme casse te zulle on-
23. -derhouden en alimenteeren en den arme
24. van den Dungen voorsz: of elders daar
25. van te zulle ontlasten of wel aantelle
26. zoodanige zomme van penningen als
27. volgens Haar Hoog Moog: Resolutien
28. datis 7^e december 1731, 12^e Februarij 1734.
29. 28^e october 1763 word gerequireerd, daar
30. voor verbindt wij in onze voorsz: qualiteit
31. het inkoome onder arme goederen hebben-
32. de ende verkrijgende.

33. Aldus deese Gegeeven te Berlum, hee-
34. -den den seeventiende Meij 1700 ses en
35. Tachentig.
36. A:V:Galen

1786 Heeswijk

1. Wij Gijsbert Westerouen van Meeteren, Dros-
2. -sard, cornelis van Loon en Gerardus Verhagen
3. Scheepenen van Heeswijk quartier van Maas-
4. -land mijerije van s'Bosch verklaeren tot alhier is
5. gebooren Maria Willems van Doorn, dewelke
6. geduurende den tijd haar Jnwoning alhier zig wel
7. heeft gecomporteed (: Jmmers ons nooit tot contrarie
8. is voorgekoomen:) dewelke daer van versogt deesen
9. verklaring, mitsgaders Acto van Borgtogt, tot
10. securiteijd van den Arme van Dinther, alwaar
11. zij thans in ondertrouw is opgenoomen

12. Zoo is't dat wij Drossart, en scheepenen
13. in qualiteijd, als opperprovisoiren, der Armen
14. Tafel deese Heerlykheijd Heeswijk Aannee-
15. men en belooven bij deesen, dat Ingeval voorn:
16. Maria Willems van Doorn, onverhoopt tot
17. Armoede, off Jn decadentie kwam te vervallen
18. Zoodanig dat dezelve der Arme Casse noodig
19. hadden (:dat God verhoede:) wij deselve als dan
20. beneevens onsen verdere arme Jnboorlingen
21. na vermogen onser armens casse zullen
22. allimenteeren, ende behulpsaam zijn
23. alsoo daer van ontheffende, den Arme
24. Van Dinther voorsz: en alle andere Plaatzte
25. alwaar Zij Requirante in het vervolg mogt
26. koomen te wonen
27. Alles Ingevolge H:H:M: Resolutien, in dato 7 Sep
28. -tember 1731, 12 Februarij 1734, en 28 october 1763,

29. op verband van onse Armens Inkomsten
30. en goedere, als na Regten, en verders niet.
31. Aldus Gegeeven, en verleend binnen Heeswijk
32. den Zeevende Februarij 1700 Zesentaghtigh

1787 Veghel

1. Wy ondergetekende schepenen van veghel quar-
2. tiere van peellandt meyerye van S Bosch te
3. kennen gegeve insentie Dat Johannis Dirks Hoppe-
4. naers Laurentia Meeuwens egte Lieden, en maria;
5. Henstiena en Dorothea haere kinderen alle gebortig
6. alhier van haer metter woon hebben begeven na
7. de Heerlykheidt Dinther voornemens synde alsnog
8. metter woon te verbleyven dat de heeren van de
9. magistraet requireren verklaering van het goede
10. en deugedelyk gedrag, de voors: twee eerst genoemde
11. persoonen en acte van Borghtogte soo van
12. den Arme.
13. Soo is dat wy schepenen door deese betuyge
14. en certificeere voorns twee eerste persoonen alhier
15. van wettige ouders te syn geboeren, en voor soo
16. veel ons bekent te syn van goedt en deug-
17. delyk gedrag souder oyt ter contrarie te hebbe
18. gehoud van belangevende de acte van Borgtogt
19. Soo voor haer als gemelte kinderen tot Securie
20. teit van den Arme van Dinther beloven
21. wy soo beloven by deese wanneer gemelde
22. persoonen tot armoede mogte komen te ge-
23. raeken soodanig de Arme casse nodigh
24. hadde haer zelvens onse andere Arme Inge-
25. setenen voor soo veel de arme casse lyden
26. kan te sullen onderhouden en alimentieren.
27. en dus de arme casse van Dinther en alle
28. anderen waer sig metter woon mogte ter
29. needer setten daer van bevryden cost ende
30. schadeloos houde verbindend daer voer de
31. Arme casse en incomste deeses Dorps nu heb-
32. bende of namaels vercreygende alles soo en
33. indien boegen hun haar Hoog Mog: Resolutie van
34. den 7 september 1731 is dicterende en ver-
35. ders niet actum veghel vijftiende maart
36. seventien hondert sevenentaghtig
37. J De Jong

1787 Berlicum

1. Wij piet van de broek en hendrik glaudemans
2. schepenen van berlicum en midde Ende quartiere

3. van maeslant meyery s Bosch certificeren by desen
4. dat johannes jacobus van den heuvel al hier geboren
5. van Eerlijke ouders ons te kennegevende dat hij sig
6. van hier sal begeven na Orthen, alwaer van hem
7. gevraegt word hete van Cautie tot ontlasting van
8. Armen aldaer
9. Soo ist dat wy in onse qualiteit geloven indien gem
10. johannes jacobus van den heuvel tot armoede quame
11. te vervallen (t geene God verheode) denselven bene-
12. -vens andere jngesetenen uit onse arme casse sullen
13. onderhouden, en den armen van Orthen off elders daar
14. van te sullen ontlasten off wel aantellen sodanige
15. somme van penn all volgens h h m resolutien de
16. datis 7 x^{ber} 1731 en 12 febry 1794 word gerequireert
17. daervoor verbindende onse arme goederen hebbende
18. & vercrygende Gegeven tot berlicum en desen sevende
19. april 1783.

1788 Berlicum

1. Wij Piet van de Braak en Johannes Penning
2. schepenen van Berlicum en middelrode Quart
3. van maasland, meijerije van s Bosch, certifi
4. ceere bij deeze dat Catrien Hendrik van
5. den Heuvel geboortig van schijndel, wiens Oud-
6. -ders hier lange jaaren woonagtig zijn geweest,
7. staande ten goeder naam en faam /voor zoo veel
8. ons bekend is) Ons te kennen geevende dat
9. zij zig met'er woon heeft begeeven naar
10. 's Hertogenbosch alwaar van haar gevraagd
11. word acte van Cautie tot ontlasting van de
12. armen aldaar.
13. Zoo is't dat wij in onze qualiteit geloven
14. indien gemelde Catrien Hendrik van van Heu-
15. -vel tot armoede kwame te vervallen /t geen
16. God veroede) dezelve benvens andere Inge-
17. -zetenen uit onze arme Casse zullen onder-
18. -houden, en den armen van 's Hertogenbosch
19. of elders, daar van te zullen ontlasten,
20. of wel aantellen zodanige zomme van pennin-
21. -gen, als volgens Res: van H: H: M: de datis is
22. 7 xber 1731 en 12 febrj 1734, word gere-
23. -quireerd, daar voor verbindende onze arme goe-
24. -deren hebbende en verkrijgende. Gegeeven
25. tot Berlicum deezen agttienden september
26. 1700 agt en tagtig.

1788 Schijndel

1. Alsoo francus Peter Verhoeven
2. En maria Eijmbert Penning
3. Egte Luyden. mitsgaders derzelve
4. voorkint genaamt Meggellina
5. in Eerder Huwelijk verwekt bij
6. Anthonij van de Braak. Zig
7. metter woon hebben begeven naar
8. De Heerlijkhijdt Meeswijk, al-
9. -waar van Hun Door de Heeren
10. van de Magistraat aldaar gere-
11. -quireert wordt acte van Cautie,
12. Soo ist Dat Wij ondergeteekende
13. president, en Scheepenen deses
14. Dorps van Schijndel geloven
15. bij desen Dat jngeval Den
16. voorn francus peters verhoeven
17. maria Eijmbert *Penning*¹⁰⁴ oft gemelten
18. voorkint meggellina van de
19. Braak tot armoede mogte
20. geraake /: Dat god verhoede:)
21. Wij de zelve na vermogen onser
22. arme casse zullen alimenteeren
23. en onderhouden En den armen
24. van de Heerlijkhijdt Heeswijk
25. En alle andere, alwaar zij hun
26. metter woon mogte begeven
27. te zullen jndemneeren, vry
28. kost en schaedeloos houden
29. Jmmers voor zoo verre onse arme
30. casse strekken kan, en met jn
31. gevolge Haar Hoog Mogende
32. Resolutien Dat is 7 September 1731
33. 12 Februarij 1732, en 28 october 1763
34. verschuldigt is, en verder niet
35. verbindende ten dien Eijnde
36. de Revenuen, en jnkomsten
37. den armen van Schijndel nu
38. hebbende, oft namaals ver-
39. -krijgende.
40. Gegeven Binnen Schijndel. den
41. Aghsten april 1700 aght en
42. Tagtigh.
43. W Schaardenbingh

1789 Erp

1. Wij ondergeteekende Scheepenen

¹⁰⁴ *Penning*: interlineair boven de tekst toegevoegd

2. In Erp quartiere Van Peelant Meyerye
3. van S Bosch verklaaren bij deesen dat Hendrina
4. hendrik van Lieshout binnen deese plaats is
5. Gebooren en voor soo veel ons bekent is van Een
6. goedt gedrag
7. Voorts belooven wij onder verbandt van des
8. Armens goederen dat ingevalle de Requirante
9. onverhooptelijk tot armoede mogt komen te
10. geraaken wij haar als dan uijt onse arme casse
11. benefens onse andere arme Inboorlingen.
12. ingevolge Haar Hoog Moog Resolutie van
13. den 7^e September 1731 sullen onderhouden en
14. alimenteeren en alsoo den armen van Beek
15. en Donk en alle andere plaatsen alwaar sij
16. sig int vervolg mogt komen ter neder setten
17. ontlasten en bevrijden soo en indie voegen
18. als voors. Resolutie is dicteerende en verders niet
19. Gepasseert binnen Erp den vijftentwintigsten
20. Februarij Seeventien hondert Neegenentagtig

1789 Heeswijk

1. Wij
2. Scheepenen van Heeswyk,
3. verklaren dat alhier uijt wettige ouders
4. is gebooren Toon van den Leert dewelke ge
5. duurende den tyd zyner Inwooningen
6. alhier zig wel heeft gecomporteerd Im
7. mers ons nooyt ter Contrary is voorge
8. koomen; daar van sersogt deeze
9. verklaring mitgader acte van Borgtogt
10. tot Securiteyd van den Arme, van Din
11. -ter alwaar hij zig metter woon zal
12. needer zette
13. Zoo is het dat wy officier en
14. Scheepenen voorn: in qualiteyd als op
15. perprovisoiren der Armen Tafel deezer
16. Heerlykheyd, aenneemen en beloove
17. mit deezen dat Ingeval voorn: Toon
18. van der Leert tot armoede of in
19. decadentie kwam te vervalle wij
20. denselve als dan benefens onse
21. verdre arme Inboorlingen zul
22. len Alimenteeren en behulpzaam
23. zyn alsoo daar van ontheffen
24. de den Armen van Dinter en
25. alle andere Plaatze alwaar
26. hij int vervolg zig metter woon Zou

27. de koomen te needer te zetten
28. Alles Ingevolge H:H:M:Rest: de
29. 7 Sepember 1731, 12 February 1734 en 28 october 1763 en
30. op verband van onse armen Inkomste en
31. goederen als na Regten
32. Aldus gegeven en verkend binne Heeswyk
33. den neegentiende Mey 1700 neegen en tagtigh.

1790 Heeswijk

1. Wij Gijsbert Westerouen van Meeteren
2. Drossaard, Jan van Doorn en Gerard
3. Verhagen Schepenen van Heeswyk
4. quartier van Maasland, Meyerye van
5. S'Bos
6. Verklaren dat alhier uit wettige ouders
7. is geboren Klaas van Pinxteren, den-
8. -welke gedurende zyne inwoning alhier
9. zig wel heeft gecompoteerd (immers ons
10. niet te contrarie is voorgekomen) den-
11. welke daar van wens versoekende deze
12. verklaarig, mitsgaders acte van indem-
13. -niteid tot versekering der arme Casse
14. van Berlicum en alle vandere plaatsen
15. alwaar hij Zig met er woon Komt neder
16. te Setten.
17. Zoo is't dat wy Drossaard en Schepenen
18. voornsend, in qualiteit als op per pro-
19. -visoiren der armen tafel deser Heer-
20. lijkheid aannemen, ingeval voor-
21. -noemde Klaas van Pinxteren tot
22. armoede kwam te geraken (dat
23. God verhoeden) wy deselven als dan
24. na vermogen onser arme casse
25. zullen alimenteren dan armen
26. van Berlicum, en alle andere
27. daar van ontheffende by deze
28. onder verband van onse armen
29. inkomsten en goederen, en ingeolge
30. Haar Hoog Mog: Resolutien van den
31. 7 september 1731, 12 February 1734
32. 28 october 1763 en verders niet
33. Aldus gegeven tot Heeswyk
34. den drieentwintigste april 1700
35. Negentig.
36. G. Westerouen

1791 Berlicum

1. Wij Johannes Penningse Leendert Maas
2. schepenen der Heerlijkheid Berlicum mid-
3. delrode en laatshouen, Quartiere van maas-
4. land meijerije van 's Bosch, certificeere
5. bij deese, dat adriaan Hendrik
6. steenbergen van eerlyke ouders alhier
7. gebooren, staande te goeden Naam
8. en faam, voor zooveel ons bekend is/
9. ons te kennen gevende dat hij zig met
10. 'er woon staat te begeven naar Roos-
11. malen, alwaar van hem gevraagd word
12. acte van Cautie tot ontlasting van den
13. armen aldaar.
14. Zoo is't dat wij in onze voorsp: qualiteit
15. geloven, indien gemelden Adriaan Hendf
16. Steenbergen, tot Armoede kwame te ver-
17. -vallen /t geen God verhoede/ wij denzelven
18. benevens andere Ingezetenen uit onze
19. Arme Casse zal onderhouden, en den
20. armen van Rosmalen of elders daar
21. van te zullen Ontlasten, of wel aan-
22. -tellen zodanige zomme van penningen
23. als volgens H: H: M: Resolutie de
24. dato 7 x^{ber} 1731 en 12 februarij 1734,
25. werd gerequireerd, daar voor verbindende
26. Onze arme goederen, hebbende en
27. verkrijgende,
28. Gegeven tot Berlicum heden den agtes
29. twintigsten februarij 1700 een en Negentig

1792 Heeswijk

1. Wij Johannes van Doond en Ger-
2. -rit Verhagen schepenen van Heeswijk
3. verklaren dat alhier uijt wettige
4. ouders Gebooren is klaas Voets en
5. voor so veel (ons kennelijk is) van eenen
6. goed en deugdelijk gedrag dewelken
7. ons versogt dueze onse Perklaim mit
8. gaders Acte van Cautie tot securitijt
9. van den Armen van Berlicum alwaar
10. hij voornemens is zig met er woon neder
11. te setten
12. Zoo is het dat wij schepenen Voorn in
13. qualiteijt als opperprovisoiren den Arm
14. tafel dezer Plaats Aaneemen end beloven
15. Dat Ingeval klaas Voets voorn tot Armoe-
16. -de kwam te vervallen (: Dat God verhoede:)
17. Wij deselve als dan benevens ons ander

18. Armen Inboorlingen zullen Alimenteren en
19. behulpzaam sijn alzo daar Van onthef
20. -fende den Armen van Berlicum alwaar
21. hy voornmens is zig met er woon neder te
22. Setten en alle andere Plaatzte alwaar hij
23. Klaas Voets Voorn: in tijd en Wijlen met'er
24. woon mogte komen te begeven
25. Alle na Vermogen onser Arme Jnkomsten
26. en goederen hebbende ende verkrijgende als
27. na Regten
28. En Ingevolge H:H:Mog: Reglement Van
29. den 19 oktober 1792.
30. Aldus Gevene en Verleent binnen Heeswijk
31. den 10 April 1700 Negen en negentigh

1792 Erp

1. Wij onderteekekende scheepenen
2. Jn Erp Quartiere van Peelland meyerie
3. van S: Bosch verklaaren by deesen dat
4. Maria Antony Tielemans, alhier van
5. wettige ouders is gebooren en voor zoo
6. wel ons bekend is van een goed gedrag
7. voorts belooven wy onder verband van
8. des Armens goederen dat Ingeval
9. le de voornoeme Maria Antony
10. Tielenmans tot armoede of Deca
11. dentie mogt koomen te geraken
12. wy haer als dan wy onse arme
13. casse benefens onse andere arme
14. Inboorlingen ingevolgde *Haer*¹⁰⁵ Hoof. Mog.
15. Resolutie van den 7^e september 1731
16. zullen onderhouden en Alimenteeren
17. en Alsoo den armen van Beek en
18. Donk en alle andere plaatsen al
19. waer zy haer metter woon mogt kome
20. ter needer zetten ontlasten en bevry
21. den, zoo en in der voegen als voorn: Re
22. solutie is dicteerende en verders niet
23. Gepasseert binnen Erp den dertigste
24. maart 1700 Twee en Neegentig

1793 Erp

1. Wij ondergeteekende Scheepenen Jn Erp
2. quartiere van Peellant Meryerye van s Bosch

¹⁰⁵ *Haer* = interlineair boven de tekst toegevoegd

3. verklaaren by deezen dat Maria Elisabeth dogter
4. van Jda Cornelis van Wanrooy *tans*¹⁰⁶ getrouwt met
5. Jan de Hommel alhier is Gebooren.
6. Voors belooven wij onder verbandt van der Ar
7. mens goederen dat ingevalle voorschreeve Maria
8. Elisabeth dogter van Jda Cornelis van Wanrooij tot
9. Armoede of Decadentie mogt komen te geraaken wy
10. haar als dan uyt onse arme Casse benefens onse andere
11. arme Inboorlingen ingevolge Haar Hoog Moog Resolutie
12. van den Zeevende September 1731 sal onderhouden
13. en Alimenteeren en alsoo den Armen van Berlicum
14. alwaar voors kint tans is wonende en alle andere plaatsen
15. waar het sig int vervolg mogt komen ter needer setten ontlasten
16. en bevryden soo en indien voegen als voors Resolutie is
17. dicteerende ende verders niet.
18. Gepasseert binnen Erp den Eenendartigsten Augustus
19. Zeeventien hondert Drient Neegentigh

1793 Heeswijk

1. Wij Gysbert Westerouren van meesteren Dros-
2. sard, Cornelis van Loon en Willem Posh
3. humus schepenen der Heerlykheyd Hees-
4. wijk quartier van Maasland meyerie van
5. 's Bosch verklaaren dat ons van weegens
6. Hendina Schoonwater is versogt acte van
7. Cautie, vermits deselve voornemens is zig
8. binnen de Heerlykheyd Oorschot in den
9. huwelyken staat te begeeven, als wanneer
10. Zij zulks zal benodigt hebben, tot secu
11. riteyt van den Armen aldaar, mitsgaders
12. verdere plaatsen, alwaar zy in't vervolg
13. met'er woon zig zouden koomen needer te
14. zetten
15. Zoo is't dat wij drossard en scheepenen
16. voornoemd in qualiteyd als opperprovi-
17. soiren der arme Tafelen deeses Heerlyk
18. heyd, aanneemen en beloven Ingeval de
19. voornoemde Hendrina Schoonwater tot
20. armoede of in decadentie kwam te vervallen
21. (:dat God verhoede:) wij deselve als dan
22. na vermogen onder arme casse zullen al-
23. limenteeren en behulpsaam zijn, alsoo
24. daer van, ontheffende den armen van
25. Oorschot, en alle andere plaatsen al-
26. waar zij, in tijd en wijlen mogt koomen
27. te wonen, alles ingevolgte Haar Hoog

¹⁰⁶ *tans* = interlineair boven de tekst toegevoegd

28. mog: Resolutien in dato den 7 September
29. 1731, en verders Niet, verbindende daar
30. voor de goederen en Inkomsten van onsen
31. armen, nu hebbende ende namaals
32. verkrygende, als na regten
33. Aldus gegeven ende verleend binnen
34. Heeswyk den negenentwintigsten au-
35. gustus 1700 drieentagtig

1793 Heeswijk

1. Wy Cornelis Hanegraaff Drossard Arie Spierings
2. en Willem Steenberghe schepenen van Heeswyk Quar
3. tiere van Maasland meyerie van s' Bosch
4. Verklaren dat alhier uit wettigen ouderen
5. geboren is Maria van Dostaren dat dezelve
6. voor zoo veel wy weten geduurende den tyd
7. dat dezelve al hier gewoont heeft zig wel
8. heeft gecompoteerd (:immers ons nooit
9. ter Contrarie voorgekomen:) dewelke daar
10. van verzogt dit ons getuigschrift mitsga-
11. -ders acte van Indemnityd tot securiteyd
12. van den Armen van de Hoofdstad s' Bosch
13. alwaar dezelve zig met er woon zoude be-
14. -geven, en alle andere plaatzen alwaar
15. dezelve in tyd en wylen mogt komen te
16. wonen.
17. Zoo is dat wy Drossard en schepenen voorn:
18. als opperprovisiooren der Armen tafel de-
19. -zer Heerlykheid aannemen en beloven
20. dat Ingeval voorn: Maria van der Aa tot
21. armoede of decadentie kwam te vervallen
22. /:Dat god verhoeden:/ wy dezelve als dan na
23. het vermogen onzer arme casse zullen
24. zullen alimenteeren en behulpzaam
25. zyn.
26. Alzoo daar van den Armen van S: Bosch
27. ontheffende en alle andere plaatzen alwaar
28. dezelve zig 't eeniger tyd mogt gaan wonen.
29. Dog alles ingevolge het reglement van Hun
30. Hoog mogenden van den negentienden october
31. 1792
32. Aldus gegeven en verleend tot Heeswyk den
33. vyfden october 1700 Drie-en-negentigh.

1794 Erp

1. Wij ondergeteekende Scheepenen In Erp
2. quartiere van Peelant Meyerye van S Bosch ver

3. klaaren by deesen dat Hendrina Hendrik van den Bergh
4. wed^e Leender leenders van den aa en haar Een te samen
5. verweckt *kind*¹⁰⁷ met name Ardina, alhier van wettige ouders
6. is gebooren en voor zoo veel ons bekent is van Een goet
7. gedrag
8. Voors belooven wij onder verbandt van des Armens
9. goederen dat ingevalle Hendrina hendrik van den Bergh
10. en haar Een kint Ardina, tot armoede off Decadentie
11. mogt komen te geraaken wy haar als dan uyt onse
12. arme casse benefens onse andere arme Inboorlingen
13. ingevolge H H M Res^{tie} van den 7 September 1731
14. sullen onderhouden en alimenteeren en alsoo den
15. armen van Schyndel en alle andere plaatsen alwaar
16. sij haar int vervolg *metter woon*¹⁰⁸ mogte komen te needer setten
17. ontlasten en bevryden soo en indien voegen als HHM
18. Resolutie is dicteerende en verders niet
19. Gepasseert binnen Erp den Tweeden January
20. Zeeventien hondert vierent Neegentigh

1794 Berlicum

1. Wij Peet van de Braak en dirk van deurse
2. Scheepenen van Berlicum in Middelrode quar
3. tiere van Maasland Meijerije van S Bosch Cer-
4. tificeeren ter Requisite van petronella van hertum
5. en ten behoefte van hare twee kinderen met
6. Naam Peeternel Jonassesse en Johanna
7. Johannisse van hertum alhier van wettige
8. ouders gebooren /voor zoo veel ons Bekent is
9. voorts Belooven wij in qualiteyt als opper-
10. provisoren deeser Arme Tafel alhier onder verband
11. van onse arme Goederen hebbende ende vercry
12. gende ingeval onverhooptelyk der Requirante
13. Boovengenoemde kinderen tot armoede kwaa
14. -me te vervallen wy den armen van Scheyndel
15. en andere plaatsen daar van te zullen ont-
16. heffen en haar uyt onse arme kasse na ver
17. mogen onderhouden ingevolgde haar Ed
18. Mog Reglement in dato 19^e october 1792

1795 Heeswijk

1. Wij cornelis Hanegraaff drossard Johan
2. nis van Doorn en Gerrit verhagen en
3. scheepenen van Heeswijk quartiere van Maas-
4. -land Meijerije van s' Bosch. Verklaare

¹⁰⁷ *kind* = interlineair boven de tekst toegevoegd

¹⁰⁸ *wettige woon* = interlineair boven de tekst toegevoegd

5. dat alhier uit wettige ouderen gebooren is Jenne-
6. -mie Goijer van uden. de welke van ons
7. versogt acte van Jndemniteit tot securiteit van
8. den Armen van Rosmalen, en alle andere
9. plaatsen alwaar zij mogt gaan woonen.
10. Zoo is't dat wy Drossard en scheepenen
11. voorn: als opperprovisoire der Arme tafel
12. deezer heerlykheyd aanneemen en belooven
13. dat ingeval voorn: Jennemie Goyerd van Uden
14. tot armoede of decadentie kwam te vervallen
15. wij deselve als dan naar het vermogen onser
16. arme casse zullen alimenteere en behulpzaam
17. zijn, alzoo daar van ontheffende den Armen
18. van Rosmalen en alle andere Plaatsen al-
19. waar dezelve indertijd mogt gaan woonen
20. En dit alles ingevolge H:H:Mog Ryt
21. van dato den 19^e october 1792.
22. Aldus gegeeven tot Heeswijk den tweeden
23. mej 1700 vijfennegentigh

1796 Heeswijk

1. Wy Johannis van Doorn en Cornelis van
2. Houtuwe scheepenen van Heeswijk
3. verkloure dat alhier uyt wettige ouders is ge
4. boore Johannes Rombouts en voor zoo
5. veel /: ons Kennelyk is:/ van een goed en
6. deugdelik gedrag Dewelke verzogt Acte
7. van Jndemniteit tot securiteit van den
8. Armen van Rotterdam alwaar hij voor
9. neemens is zig met er woon Needer te
10. zetten
11. Zoo is't dat wij scheepenen *in qualiteit*¹⁰⁹ voorn: na
12. opperprovisoiren der Arme taafelen dee-
13. zer plaats aannemen en belooven dat in-
14. geval Johannes Rombouts Voorn: tot
15. arremoede kwaame te vervallen /:dat God
16. Verhoede:/ wij denselven als dan beneevens
17. onze andere arme Inboorlingen zullen
18. accepteeren en Alimenteeren, Alzoo daar
19. van ontheffende den Armen van Rotterdam
20. *en alle andere Plaatz*¹¹⁰ alwaar voorn: Johannes Rombouts zig in
21. tijden en wijlen *met er woon*¹¹¹ mogte Koome te begeeve
22. Alles onder verband onser Armen Inkom
23. stem en goederen als na Rechten inge-

¹⁰⁹ *in qualiteit* = interlineair boven de tekst toegevoegd

¹¹⁰ *en alle andere Plaatz* = interlineair boven de tekst toegevoegd

¹¹¹ *met er woon* = interlineair boven de tekst toegevoegd

24. volge H:H:Mog: Reglement dato den
25. 19 october 1792 en verders niet
26. Aldus gegeven tot Heeswijk op heeden
27. den twintigsten Maart 1700 zes en neegen-
28. tigh.

1796 Veghel

1. Wij ondergeteekende Leden vande muniu-
2. pahter veghel te kennen gegeven weesende dat
3. Johannis van der steen met zyne huijsvrouw
4. Seijke peeter van hoofd beneevens zynde twee
5. kinderen met naamen Jan en Annemie
6. alle geboortig alhier voornemens zyn van
7. hier te vertrekken na uden Landen van Rave-
8. -steijn dat de regeering aldaar requireert
9. verklaaring van desselvs gedrag en acte van borg-
10. togt ter securiteit van den armen.
11. Zoo ist dat wij door deese betuygen en certificeeren
12. dat gemelde persoonen alhier wettig zijn gebooren
13. en voor soo veel ons bekent van een goed gedrag
14. sinder ooyt ter Catraine te hebben gehouden
15. belangende de acte van borgtogt tot securiteit van
16. den armen beloven wij wanneer deselve tot armoede
17. quam te geraaken ende arme casse nodig hadde
18. haar neevens onse andere arme ingeseetenen
19. van soo veel de arme casse leyden kan te sullen
20. onderhouden en alimenteeren en dus de arme
21. casse van uden en alle andere plaatsen waar
22. zij zig metter woon soude komen neder te zetten
23. daar van bevryden kost en schadeloos houden
24. verbindende tendien lyden de arme casse en
25. inkomsten deeses Dorps nu hebbende oft namaals
26. verkrijgende alles soo en indien voegen de resolutien
27. zyn dicteerende en neder niet.
28. Actum veghel den elfden Augustus 1700
29. sesen negentig

1798 Heeswijk

1. Wij Johannis van Doorn en Gerrit Verhagen
2. Schepenen van Heeswijk
3. Verklaaren dat Fransealhier uijt wettige ouders
4. Gebooren is Willem Jacobus Franse en
5. voor zoo veel (ons kennelijk is) van een
6. goed en deugdelijk gedrag dewelke van
7. ons versogt deeze onse verklaaring mits
8. gaders Acte van Coutie tot securiteijt

9. van den Armen van [...] ¹¹² *Rotterdam* ¹¹³ alwaar hij
10. Voornemens is zig met er woon neder te setten
11. Zoo is het dat wij _____ Schepenen voorn:
12. In qualiteit als opperprovisoiren der Armen
13. Tafel dezer Plaats aaneemen en beloven
14. Dat ingeval Willem Jacobus Franse voorn: tot
15. armoede kwam te vervallen (dat God verhoede)
16. wij dezelve als dan benevens ons Andre Armen
17. Inboorlingen zullen Alimenteren en behulpsaam
18. zijn alzo daar van ontheffende den Armen
19. van [...] ¹¹⁴ *Rotterdam* ¹¹⁵ alwaar hij voornemens is zig
20. met er woon neder te setten
21. en alle Andere plaatze alwaar zig Willem
22. Jacobus Franse voorn: in tijd en wijlen met
23. er woon mogte komen te begeeven
24. Alle na vermoogen onzer Arme Inkomste
25. en goederen hebbende ende verkrijgende als
26. na Regten
27. En Ingevolgde H:H:Mog: Reglement van
28. den 19 october 1792
29. Aldus gegeve en verleent binnen Heeswijk
30. den Negende Julij 1700 Agtennegentigh

1799 Heeswijk

1. Wij Gerrit Verhagen, en Willem Steenbergen
2. Schepenen van Heeswijk
3. Verklaaren dat alhier Uyt Wettige
4. ouders Geboren is Martinus Joost van de Wetering
5. en Voor so Veel (ons kennelijk is)
6. van een goed en Deugdelyk gedrag
7. dewelke van ons versogt deeze onse
8. verklaring mitsgaders Acte van Cautie
9. tot securiteyt van den Arme van
10. Alwaar hij voornemens is
11. zig, met er woon neder te setten
12. Zoo is het dat wij Schepenen
13. Voorn: in qualiteit als opperprovisoiren
14. der Armen Tafel dezer Plaats Annemen
15. en beloven dat Ingeval Martinus Joost van de *Wetering* ¹¹⁶
16. voorn: tot Armoede kwam te vervallen
17. (Dat God Verhoede) Wij dezelve als dan
18. benevens ons Andere Arme Inboorlingen
19. zullen Alimenteren en behulpsaam zijn
20. alzo daar van ontheffen dat den Armen van

¹¹² [...] = doorgestreept, niet meer leesbaar

¹¹³ *Rotterdam* = interlineair boven de tekst toegevoegd

¹¹⁴ [...] = doorgestreept, niet meer leesbaar

¹¹⁵ *Rotterdam* = interlineair boven de tekst toegevoegd

¹¹⁶ *Wetering* = interlineair boven de tekst toegevoegd

21. Alwaar hij voornemens is zig
22. met er woon neder te setten en alle ande
23. re plaatze Alwaar zig martinus Joost van de *Wetering*¹¹⁷
24. voorn in tijd en Wijlen met er Woon Moge
25. komen te begeven
26. Alle na Vermogen onzer Arm jnkomsten
27. en goederen hebbende ende verkrijgende als na
28. Regten
29. En jngevoege H:H:Mog: Reglement van
30. den 19 oktober 1792.
31. Aldus gegeven en verleent binnen Heeswijk,
32. Den Zesentwintigts maent 1700 Negen en negentig

1801 Berlicum

1. Wy Gutluycas Spierings en Antony
2. van Kasteren Leeden vant gemeente be
3. stuur van Berlicum en middelroode quar
4. tiere van maasland Departement van de
5. Dommelen meede in die qualiteit opperpro
6. visoren der amre Tafle alhier certificeeren
7. dat Willenmyna treners leesakkers al-
8. hier van wettige ouders gebooren wesen is
9. Lauden ter goeden naam en faam voor
10. zoo verre ons bekent is
11. Zoo ist dat wy in onsen qualiteit beloo
12. ven intestaan voor den last en alimen
13. tatie welke den armen van heeswyk of
14. daar zy zig met er woon bevind zoude
15. hebben deselven te zullen indemneeren
16. Kost en Schadeloos houden onder ver-
17. band van de goederen en inkomsten
18. van den armen alhier
19. Gegeeven te Berlicum den 28 Januarij
20. 1801

1803 Heeswijk

1. Wij Gerrit Verhage en Cornelis van Houtum
2. Leden van het Gemeente bestuur van Heeswijk
3. Departement van de Dommel Bataafsche Republiek
4. Verklaren dat alhier Uijt wettige ouders geboren
5. is, Hendrica Cornelis van Loon, en aar kind
6. met naame Mijntje verwekt bij Jo
7. -hannis van der Weijde, en voor zo verre dus be
8. -kend van een goed en deugdelijk gedrag dewel-
9. -ke van ons versogt deze onze verklaring, mits-

¹¹⁷ *Wetering*= interlineair boven de tekst toegevoegd

10. -gaders Acte van Cautie tot securitijt van den
11. Armen van Tongere alwaar zij voornemens zijn
12. zig met er woon neder te setten
13. Zoo is het dat Wij Leden voor't Gemeente be
14. -stuur voor' in qualiteijt als opperprovisoiren
15. der Arme Tafel dezer plaats aannemen en belo
16. -ven dat jngeval, Hendrica Cornelis van Loon
17. en haar kind met naame Mijntje ...
18. tot Armoede kwame te vervallen (dat God ver
19. -hoede:) Wij dezelve als dan benefens onze
20. Andere Arme Inboorlingen zullen allimenteren
21. en behulpsaam zijn, alzo daar van ontheffen
22. -de den Arme van Tongere, en van alle ande
23. -re plaatze aldaar zij met er tijd mogte
24. gaan woonen.
25. Alles Ingevolge H:H:M: Reglement van den
26. 19 october 1792 en verders niet
27. Aldus Gegeve en verleend binnen Heeswijk
28. den dertigste April 1800 drie

1805 Veghel

1. Wij van Roij Schout Civiel Hendricus A
2. van de ven en Arnoldus van den Huwel
3. Leenden van't Gemeente Bestuur van Veghel kwartiere
4. van Peelland, Meijerije van den bosch, te kennen gegeven
5. weezende dat John. Marte van den Tillaar met zijne huisvrouw
6. Antonettea van Hendrik Smulders en hunne vijf te zame gem-
7. aekte kinderen met naame Martinus, Johannes, Chatarina,
8. Hendrius en Maria, zich metter woon hebben nedergezet binnen
9. Schijndel dat het gemeente Bestuur aldaar requireert verkla-
10. ring van hun gedrag en acte van Borgtogt tot securiteit van den
11. armen
12. Zoo ist dat wij deese betuigen en certificeeren dat ge-
13. melde John. marte van den Tillaar en zijne Huijsvrouw Antonetta
14. Jan Hendrik Smulders, beneevens hunne vijf voornoemde Kin-
15. -deren alhier van wettige ouders gebooren en voor zoo veel ons be-
16. kend van een goeden deugdelijk gedrag zijn zonder oijt ter contaria
17. te hebben gehoord en belangende de acte van Borgtogt tot securiteit
18. van den Armen beloven wij namens het Gemeente Bestuur
19. alhier/ als daar toe bij derzelver Resolutie van den 10 Januarij
20. l.l. gecomitteerd en gemagtigd:/ ingeval dezelve *verder*¹¹⁸ tot armoede
21. mogte komen te geraaken, zodanig de Arme casse nodig hadde,
22. hun, beneevens onse andere arme Inboorlingen, voor zoo veel de
23. arme casse lijden kan te zullen onderhouden en alimenteeren, en
24. dus de arme casse van Schijndel en alle andere Plaatsen alwaar
25. te zullen bevryden, kost en schadeloos houden; verbindende ten

¹¹⁸ *verder*: interlineair boven de tekst toegevoegd.

26. dien ende de Arme kasse en Inkomsten deezes Dorps, nu heb-
27. -bende of namaals verkrijgende, alles zoo en in dien voegen de
28. Resolutien zijn dicteerende en verder niet.
29. Actum Veghel den Driewintigste November 1800
30. en vijf.
31. G. van Roij

1807 Heeswijk

1. Wij Cornelis van Houtum en Willem van
2. Doorn schepenen van Heeswijk
3. verklaren dat alhier uit wettige ouders
4. Geboren is, Hendricus en Maria kindere
5. van Antonij Vermeulen, en Maria J: van
6. schyndel Echte Lieden
7. Dewelke van ons versogte deze verklaring
8. mitsgaders Acte van Jndemniteit tot
9. securiteit van den Arme van Uden al
10. waar zij voornemens zijn zig met er woon
11. te begeven
12. Zoo is het dat Wij leden voor^t in quali
13. -teit als opperprovissoiren den Arme Tafel
14. dezer plaats aannemen en beloven dat in
15. geval Hendricus en Maria kindere van
16. Antonij Vermeulen tot Armoede kwame
17. te vervallen (:Dat God verhoede:) wij
18. dezelve als dan benefens onze andere
19. Arme Inboorlingen zullen allimenteeren en
20. behulpsaam zijn alzo daar van ontheffende
21. den Armen van Uden en alle andere plaat
22. -se alwaar zij zig met er tijd mogte kome
23. te begeven
24. Alles Ingevolge H:H:Mog Reglement
25. van den 19 october 1792 en verders niet
26. Aldus gegeven en verleend tot Heeswyk
27. den Vyftiende September 1800 zeven.

1808 Heeswijk

1. Wij Cornelis van Houtum en willem van Doorn
2. schepenen van Heeswijk verklaren dat alhier
3. uit wettige ouders geboren is Dirk van Zut
3. phen en voor zoo veel ons bekend van een
4. onbesproken gedrag.
5. Dewelke daar van versogd deeze verklaring
6. mitgaders acte van indemniteit ten behoe
7. ven van den Armen van [...]¹¹⁹ Rotterdam¹²⁰ alwaar hij

¹¹⁹ [...] = doorgestreept, niet meer leesbaar

8. zich met er woon heeft begeeven
9. Zoo is't dat wij Lieden voornd in 9^e als op
10. per provisoiren der armen Tafel al hier
11. aannemen en beloven dat ingeval voorn
12. Dirk van Zutphen, tot armoede kwam
13. te vervallen, dat God verhoede wij denzelve
14. als dan benevens onze andere arme inboorn
15. lingen zullen aliementeeren behulp
16. zaam zijn en alzo daar van ontheffend
17. den armen van ~~s²Bosch~~¹²¹ *Rotterdam*¹²² en alle andere
18. plaats en alwaar hij zich met er woon
19. mogt begeeven
20. Alles ingevolge H:H:M: Regle
21. ment van den 19 october 1792 en verder
22. niet
23. Heeswijk den 22 Junij 1800 en agt

1808 Heeswijk

1. Wij cornelis van Hertum en Willem van Doorn
2. schepenen van Heeswyk
3. verklaren dat a Claes uit wettigen ouders is ge
4. boren Arie Coter van der ven, en voor zo veel ons
5. bekend van een onbesproken gedrag.
6. [...] ¹²³ daar van verzeyt obter verklaring
7. mitgaders Acte van indemniteit van be-
8. hoeven van den Armen van schyndel alsvoorns
9. Hij zich ten Huwelyk en met er woon zouden
10. begeeven.
11. Zo is't dat wij in qualiteit als na de opper
12. provissoiren der Armen tafelen alhier aan
13. nemen en beleven, ingeval voorn: Arie
14. Coter van der Ven tot Armoede kwam
15. te vervallen (: dat God verhoede:) wij Den-
16. zelven, benevens onzen verdere Armen Jn-
17. boorlingen zullen allimenteere en behulp-
18. zaam zyn en den Armen van Schyndel als
19. alle andere Plaatzten, waar Hy zig met
20. er woon mogt komen neder te zetten.
21. daar van ontheffende, by ende mits deezes.
22. Alles wegevolge H:H:M: Reglement van den
23. 19 october 1792 en verder niet
24. Heeswyk den veertienden den Mey 1800 agt.

¹²⁰ *Rotterdam* = interlineair boven de tekst toegevoegd

¹²¹ ~~s²Bosch~~ = doorgestreept, niet meer leesbaar

¹²² *Rotterdam* = interlineair boven de tekst toegevoegd

¹²³ [...] = onleesbaar woord

1809 Berlicum

1. Antony van kasteren en Dirk
2. van deursen schepenen van Berlicum
3. en middelroode quartier van maaslant
4. Departement Brabant en in de quarliteit
5. opperprovisoren der arme tafel derzelve
6. gemeente certificeeren dat alher van
7. wettige ouders gebooren is, en ter Goede
8. naam en faam is staande mattys
9. peeter van der heyde
10. te kennen geevende sig tans met er
11. woon te bevinden te s Bosch, en nodig
12. hebbende acte van Cautie tot securiteit
13. van den armen aldaar zo belooven
14. wy in qualiteit als voormeld in te staan
15. voor den Last en alimentatie welke
16. den armen van s Bosch of andre
17. plaatsen waar hy zig met er woon
18. mogt bevinden zouden aankoomen
19. deselve te zullen indenneeren kost en
20. schadeloos houden onder verband van
21. de goederen en inkomsten van den
22. armen deezer gemeente dog alles in ge-
23. volge H:E Mog^e Reglement in dato 19^e
24. van wynmaand 1792 en verder niet
25. te Berlicum den 12 van wintermaand
26. 1800 en neegen

1809 Berlicum

1. Antonij van Kasteren en Gut
2. Luycas spierings schepenen van Berli-
3. cum en middelrode Quartier van maas-
4. land Departement Brabant en in die
5. qualiteit opperprovisoiren der arme tafel
5. gebooren is Maria Dirk maas als
6. ook dat hier in onegt gebooren is Haar
7. Kind genaamt hendrika volgens opgaaf
8. en onegt verkt by Gut van tel wonende
9. wonende aan den Bergesen hoek by Rotter-
10. dam

11. Dien ten gevolgen belooven wy in qualiteit
12. als voormelde indien deselve onderstand
13. behoeven haarlieden beneevens onze ande-
14. re inboorlingen te zullen alimenteeren,
15. en den armen van den Bergsenhoek
16. of andere plaatsen waar zy zig met er

17. woon mogte bevinden, schadeloos te
18. houden alles ingevolge Hun Hoog mog
19. Reglementen van den 19^e van wynmaand
20. 1792 en verder niet onder verband van de
21. Goederen en inkomsten van den armen
22. alhier als na regten
23. te Berlicum dent 10 van Hoogmaand
24. 1800 en neegen

1810 Berlicum

1. Antonij van hartenman Gutluycas
2. Spierings scheepenen van Berlicum en
3. middelroden quartiere van Maasland Depar
4. tement Braband in der qualiteit op
5. perprovisoren die arme tafel van op
6. melde gemeente cerfificeeren dat alhier van
7. wettige ouderen geboren is /en ter goeder naam
8. en faam is staande Geerdina Adriaan
9. maas.
10. En of het gebeurde dat voormelde Geerdina
11. adriaan maas eenen andere woonplaats
12. dan deeze gemmeente mogen verkiezen, so
13. beloven wy in te staan voor den Last
14. en alimentatie welke den armen ranties
15. gemeentes naar zy zig met er'woon mogten
16. bevinden zoude aankomens, deselve te
17. zullen indemneren Kost en Schadeloos
18. houden onder verband van de goederen
19. en inkomsten deser gemeente, dag alles
20. [...] ¹²⁴ Haar Ed, Moge Reglement
21. den dato den 19 den wijnmaand 1792
22. A. Van Kasteren

¹²⁴ [...] = onleesbaar woord